

*Міністерство освіти і науки,
молоді та спорту України*

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

Наукові записки

ФІЛОЛОГІЧНІ
НАУКИ

Книга 2

Ніжин - 2012

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

Серія "Філологічні науки"

Відповідальний редактор – д. філол. н., проф. **Самойленко Г. В.**

Члени редколегії:

Арват Н. М. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Астаф'єв О. Г. – д. філол. н., проф. Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Бойко Н. І. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Ковальчук О. Г. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Левицький А. Е. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;

Михед П. В. – д. філол. н., провідн. спец. Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН України та проф. Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя;

Плющ М. Я. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя та Київського педагогічного університету ім. М. Драгоманова;

Потапенко С. І. – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя.

Постановою ВАК України журнал включено до переліку наукових видань, публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт з філології (Бюлетень ВАК України, 2011. – № 2. – С. 6).

Рекомендовано до друку Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
Протокол № 3 від 25.10.2012 р.

Н 34 Наукові записки. Серія "Філологічні науки" (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / відповідальний редактор проф. Г. В. Самойленко. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2012. – Кн. 2. – 118 с.

Адреса видавництва університету: вул. Воздвиженська, 3/4,
м. Ніжин, 16600,
Чернігівська обл., Україна.

Тел.: (04631) 7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru
www.ndu.edu.ua

Верстка і макетування – **Н. О. Приходько**
Літературний редактор – **Н. О. Приходько**
Коректор – **А. М. Конівненко**

Підписано до друку 21.12.12 р.	Формат 60x90/8	Папір офсетний
Гарнітура Computer Modern	Офсетний друк	Ум. друк. арк. 18,04
Наклад 100 пр.	Замовлення №	Обл.-вид. арк. 16,06

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
(04631) 7-19-72

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.

© Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя, 2012
© Г. В. Самойленко, відповідальний редактор, 2012

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

Науковий журнал ○ Рік відновлення видання – 1996

Філологічні науки

Книга 2

2012

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

<i>Бойко Н.І.</i> Кафедри української мови – 90	8
<i>Шевченко С.П.</i> Словозміна дієприкметника в актових пам'ятках XVII ст. з території Полтавщини	13
<i>Сидоренко Т.М.</i> Проблема лінгвокатегорії фазовості в науковій літературі	16
<i>Петрик О.М.</i> Особливості дериваторів у парадигмі віддієслівних іменників опредметненої дії зі значенням процесу	19
<i>Вакуленко Г.М., Клипа Н.І.</i> Експлікація обов'язкової локативної синтаксеми прийменниково-відмінковою формою знахідного	23
<i>Коткова Л.І.</i> Ідіостиль, індивідуальний стиль і ідіолект: проблеми розмежування	26
<i>Давиденко Л.Б., Бойко В.М.</i> Авторські модифікації фразеологічних одиниць у художньому мовленні	30
<i>Сидоренко В.А., Гончаренко А.В.</i> Безэквивалентная лексика и художественный текст.....	34
<i>Кумейко Т.А.</i> Валентнісні характеристики лексико-семантичної групи дієслів зі значенням інформаційної діяльності	39
<i>Совтис Н.М.</i> Ключові слова та набування ними символічних значень у художньому творі ..	43
<i>Бережняк В.Н.</i> Диалектологические исследования Е.Ф.Карского	47
<i>Пасік Н.М.</i> Метафоричне мовомислення Василя Голобородька	51
<i>Рудюк Т.В.</i> Лексичні новотвори в поезії Бориса Нечерди	56
<i>Жук Т.В.</i> Актуальні проблеми перекладу наукових текстів українською мовою	59
<i>Семененко Г.М.</i> Вплив прескриптивної граматики др. пол. XVIII ст. на формування стандарту англійської мови	62
<i>Боднар О.В.</i> Фразеологічне багатство мови з погляду перекладацьких можливостей.....	67
<i>Дудар О.В., Собчук Л.</i> Текстова втілення стану тривоги персонажа в англійській художній прозі (на матеріалі роману Т.Драйзера "Оплот")	71
<i>Данильченко І.В.</i> Синтаксична вербалізація темпоральних відношень в англійському художньому тексті.....	74
<i>Бондаренко Я.О.</i> Вербалізація динаміки когнітивної та комунікативної діяльності профайлера під час допиту (на матеріалі американського телесеріалу "Мислити як злочинець")	79
<i>Блажко М.І.</i> Ад'єктивні одиниці сучасної німецької мови на позначення темпорально-ритмічних параметрів звучання	83
<i>Ковальчук Л.О., П'ятничка Т.В.</i> Засоби мультимедіа у навчанні іноземних мов студентів економічних спеціальностей	87

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Хархун В. П.</i> Міфологізм у поетичному мисленні шістдесятиництва (звірям Лінґстоном "Хімен")	91
<i>Остапенко Л. М.</i> До вивчення творчості Ф. Кафки у шкільному курсі зарубіжної літератури.....	96
<i>Мірошниченко Л. Я.</i> Антискептичний полкс у романі Д. Лессінґ "Золотий зошит"	99

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Киченко А. С.</i> Второй том "Мертвых душ" Н. В. Гоголя: проблемы истории и текстологии.....	105
<i>Михед Т. В.</i> Про канон англійської дитячої літератури та його місце в системі дундрівськи.....	107
<i>Потапенко С. І.</i> Жешувська школа діахронічної семантики: міждисциплінарні дослідження зісторіанглійськи.....	109
<i>Ліпа З.</i> Cultural identity: dimensions of self in ethnic american autobiographies.....	112
<i>Трбушанж А. М.</i> Американська література у репроективі.....	114

TRANSACTIONS
of Gogol State University of Nizhyn

Scientific Journal ○ Publication resumed in 1996

Philology
Issue 2
2012

CONTENTS

LINGUISTICS

<i>Boyko N. I.</i> Ukrainian language department is 90	8
<i>Shevchenko S. P.</i> Participial accident in 17 th century official memorials from Poltava region	13
<i>Sydorenko T. M.</i> Problems of lingual category of phase in scientific literature	16
<i>Petryk O. M.</i> Verbal nouns: paradigmatic peculiarities of derivators	19
<i>Vakulenko G. M.</i> , <i>Klypa N. I.</i> Explaining obligatory locative syntagme by Prepositional Accusative	23
<i>Kotkova L. I.</i> Idiostyle, individual style, idiolect: problems of differentiation	26
<i>Davydenko L. B.</i> , <i>Boyko V. M.</i> Author's modifications of phraseological units in fiction	30
<i>Sydorenko V. A.</i> , <i>Honcharenko A. V.</i> Culture-specific vocabulary and fictional text	34
<i>Kumeyko T. A.</i> Lexico-semantic group of verbs denoting information activities: valence features ...	39
<i>Sovtys N. M.</i> Acquisition of symbolic meanings by key words in <i>bells letters</i>	43
<i>Berezniak V. N.</i> Dialectological research of Ye. F. Karskiy	47
<i>Pasik N. M.</i> Metaphorical verbal thinking of Vasyl' Holoborod'ko	51
<i>Rudiuk T. V.</i> Lexical neologisms in Borys Nechedera's poetry	56
<i>Zhuk T. V.</i> Translating scientific texts into Ukrainian: topical problems	59
<i>Semenenko H. M.</i> Influence of prescriptive grammar on establishing Standard English in 2 nd half of 18 th cent.	62
<i>Bochar O. B.</i> Phraseological means of language and possibilities of interpretation	67
<i>Dudar O. V.</i> , <i>Sobchuk L.</i> Textual realisation of character's anxiety in Dreiser's novel "The Bulwark" ..	71
<i>Danyl'chenko I. V.</i> Syntactical verbalisation of temporal relations in English magazine discourse: age aspect	74
<i>Bondarenko Y. O.</i> Verbalising dynamics of profiler's cognitive and communicative activities under interrogation in American show "Criminal Minds"	79
<i>Blazhko M. I.</i> Adjectival units denoting temporal-rhythmical parameters of sound in Modern German .	83
<i>Koval'chuk L. O.</i> , <i>Pyatnychka T. V.</i> Means of multimedia in teaching foreign languages to students studying Economics	87

LITERARY STUDIES

<i>Kharkun V. P.</i> Mythologism in poetic mentality of "the Sixties": L. Kostenko's "Clymene"	91
<i>Ostapenko L. M.</i> Foreign literature at school: approaches to studying Kafka	96
<i>Meeroshnychenko L. Y.</i> Anti-sceptic pole in "The Golden Notebook" by D. Lessing	99

REVIEWS

Kychenko O.S. The second volum of "Dead Souls" by N.Gogol: problems of history anf textology.....	105
Mykhed T.V. English literature for children: Canon and its place in liberal education system.....	107
Potapenko S.I. Rzeszów school of diachronic semantics: Interdisciplinary research in History of English.....	109
Thina Z.A. Cultural identity: Dimensions of self in ethnic American autobiographies.....	112
Trybikardyk AM American literature in retrospect.....	114

Редакційна колегія збірника "Наукові записки. Філологічні науки"
щиро вітає її члена – відомого мовознавця України,
завідувача кафедри української мови Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя, автора багатьох наукових праць
в галузі українського мовознавства, відмінника народної освіти України,
доктора філологічних наук, професора

Бойко Надію Іванівну

з КВІЛЕСМ і бажає міцного здоров'я, творчих успіхів
і нових здобутків на науковій ниві.

З повагою колеги

25 жовтня 2012 р.

МОВОЗНАВСТВО

УДК 801.7(477)

КАФЕДРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ – 90

Бойко Н.І.

У статті окреслено наукові та навчально-методичні горизонти кафедри української мови Ніжинської вищої школи упродовж дев'яти десятиліть.

Ключові слова: кафедра української мови, мовознавці, Ніжинська вища школа.

В статье раскрываются научные и учебно-методические достижения кафедры украинского языка Нежинской высшей школы на протяжении девяти десятилетий.

Ключевые слова: кафедра украинского языка, языковеды, Нежинская высшая школа.

The article describe the scientific and methodological horisonts of the Ukraine language department of Nizhyn Higher School during nine decades.

Key words: Nizhyn Higher School, the Ukrainian language department.

Історія кафедри української мови сягає своїм корінням до пореволюційного квітня 1918 р. На засіданні конференції 10 (23) квітня розглядалися пропозиції Міністерства народної освіти, серед яких першими і найголовнішими були такі: 1) про утворення кафедр української мови, історії української літератури, історії України; 2) про перехід на викладання предметів українською мовою [7, с. 190]. У довоєнний час статус і назва кафедри зазнавали модифікацій.

Так, спочатку кафедра функціонувала у складі відділу української мови та літератури. 16 червня 1920 р. була створена спеціальна комісія для проведення реформи в структурі Історико-філологічного інституту. Комісія дійшла висновку, що на базі одного вишу можна створити чотири інститути, проте їх було створено лише два: гуманітарний та фізико-математичний [7, с. 206]. У складі гуманітарного було чотири відділи, серед яких і української мови та літератури. Протягом червня 1920 р. – вересня 1921 р. вища школа в Ніжині мала назву Науково-педагогічний інститут.

Фактично до вересня 1922 р. кафедр, у сучасному їх розумінні і статусі, не було. Лише 28 вересня 1922 р. в Інституті народної освіти на об'єднаному засіданні предметних комісій було утворено вісім кафедр, серед яких була і мовознавча. Її очолив професор І.І.Семенов [7, с. 216]. Пізніше була створена Ніжинська науково-дослідна кафедра історії, культури і мови. Сама назва свідчить про те, що в ній було поєднано три царини, три ключові першооснови національного відродження та становлення. Хронологічно

функціонування згадуваної кафедри збігається з процесами українізації. Ця кафедра була створена за зразком 54 інших, які вже функціонували в Україні, і складалася з чотирьох секцій, серед яких – української мови та літератури (завідувач – професор Є.А.Рихлик).

Згідно з декретами ВУЦВК УРСР від 27 липня і 1 серпня 1923 р. було проголошено рівність мов. В інституті була створена студентська комісія щодо українізації у складі Борисенка (голова), Одарченка (секретар), Крементуло, Кулініч, Кононенко та ін., яка розробила конкретні заходи популяризації української мови, пов'язані зі створенням українського драматичного гуртка, українського хору, студії української мови, кабінету української мови. Комісія запропонувала дирекції інституту 50% коштів, виділених на поповнення фондів бібліотеки, використати для придбання україномовних книг.

У 1930 р. Науково-дослідну кафедру закрили. Є.А.Рихлик намагався на основі секції української мови та письменства створити самостійну кафедру українознавства та славістики. Учений мріяв, щоб Ніжин став одним із центрів славістики в Україні, він запропонував досліджувати цікаві наукові проблеми: "Українсько-польські літературні взаємовідносини", "Слов'янські меншості УРСР", "Слов'янська енциклопедія" та інші. Усі ці плани не здійснилися, про що свідчить постанова сектора науки Народного комісаріату освіти від 6 вересня 1930 р. [7, с. 222–223].

Із січня 1931 р. посаду завідувача кафедри мовознавства обіймав професор І.Я.Павловський. Його наукові інтереси були досить широкими та

цікавими. Учений опублікував низку праць, серед яких і "Питання про початок української мови і про становище її в слов'янській родині". Кафедра мовознавства під керівництвом І.Я.Павловського функціонувала до 26 грудня 1933 р. Саме цього дня комісія, що перевіряла роботу кафедри мовознавства, кваліфікувала її керівника як "буржуазного націоналіста". Швидко ученого звільнили з роботи і вислали на поселення в Узбекистан. У 1934 р. кафедру мовознавства об'єднали з кафедрою літератури, створивши кафедру мови й літератури (завідувачем кафедри у 1934–1935 рр. був О.Є.Яненко).

У 1935 р. здійснено розподіл кафедри мови та літератури. Завідувачем кафедри мови було призначено Г.О.Костенецького, а літератури – М.П.Сайка. Із 1936 р. до початку війни та в 1971–1972 рр. кафедру української мови очолював І.К.Чапля – український мовознавець і літературознавець, доктор філологічних наук (1966), професор (1968). У 1935–1939 рр. І.К.Чапля поєднував обов'язки завідувача кафедри української мови і декана філологічного факультету [2, с. 819]. Переважна більшість мовознавчих праць І.К.Чаплі присвячена прислівникові. Серед них ґрунтовна монографія "Прислівники в українській мові" (1960). Увага мовознавця була зосереджена також і на граматичній природі словосполучень і фразеологізмів. Перу І.К.Чаплі належить і низка літературознавчих праць про творчість Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, М.Коцюбинського, М.Драгоманова, П.Грабовського та інших письменників. Видатний мовознавець писав новели та оповідання.

Повоєнна історія кафедри української мови починається з 1943 р. Ніжин звільнено 15 вересня, а 16 жовтня 1943 р. відновлено роботу кафедри української мови. 15 листопада розпочалися заняття в студентських аудиторіях. На кафедрі в 1943–1944 н.р. працювали сім викладачів. Завідувачем кафедри з 16 жовтня 1943 р. до 1947 р. була старший викладач Н.В.Сладківська. Упродовж 1948 і 1949 рр. кафедру української мови очолював старший викладач Д.Д.Герасименко. Мовознавець працював над проблемами розвитку гіпотаксичних конструкцій у різних жанрах української літературної мови XVII – поч. XVIII ст.

Значний науковий потенціал кафедри української мови помітно зміцнюється впродовж 50–70-х рр. Саме в цей період було захищено вісім кандидатських дисертацій, присвячених історії української мови, сучасній українській літературній мові, її стилістичному функціонуванню тощо. Так, у 1949 р. захистив кандидатську дисертацію І.Г.Чередниченко, у 1950 – І.К.Чапля, у 1955 – Ф.Я.Середа, у 1958 – А.Д.Батурський, у 1962 – І.В.Сенчук, у 1963 – М.Г.Кишенько, у 1968 – Д.Д.Герасименко, у 1969 – О.Д.Неділько. Наукові зацікавлення членів кафедри згадуваних років досить широкі. Доцент І.В.Сенчук досліджував мовотворчість і мовомислення письменника Чернігівщини Олексія Десняка, доцент М.Г.Кишенько аналізувала особливості та специфіку конструкцій із придієслівним керуванням у сучасній українській літературній мові.

Упродовж 1950–1951 рр. кафедру очолював доцент І.Г.Чередниченко. У 1963 р. мовознавець успішно захистив докторську дисертацію, активно працював над проблемами синтаксису складного речення. І сьогодні актуальні його монографія "Складнопідрядні речення в сучасній українській мові" (1959), низка праць, присвячених питанням стилістики ("Нариси з загальної стилістики сучасної української мови" (1962), фразеології ("Нариси з української фразеології" (1952). І.Г.Чередниченко – автор посібника "Збірник вправ з сучасної української мови" для вищих навчальних закладів (1955, 1958, 1963). В останні роки учений досліджував теорію віршування ("Проблеми створення римо-словника Т.Шевченка"), римотвірні влас-тливості мови [1, с. 824].

Від 1954 до 1964 р. завідувачем кафедри української мови був доцент Ф.Я.Середа. Мовознавець досліджував афіксальну систему іменників української мови у зіставленні з афіксальними системами російської й білоруської мов. У 1952 і 1953 рр. кафедру української мови очолював доцент А.Д.Батурський. Наукові зацікавлення А.Д.Батурського стосувалися передусім мовотворчості українських письменників-сатириків та гумористів, проблем лексичної й фразеологічної вербалізації комічного.

Ім'я доцента О.Д.Неділько в україністиці пов'язують з досить цікавими й ґрунтовними етимологічними студіями з української мови й науковою українською антропонімією. Доцент О.Д.Неділько керувала кафедрою української мови в 1972–1973, 1976–1978 рр.

У вересні 1964 р. кафедра української мови поповнилася двома доцентами, ученими Харківської лінгвістичної школи. А.В.Майборода та Л.І.Коломієць значно розширили наукові обрії кафедри, розпочавши досить плідну тридцятирічну наукову та навчально-методичну діяльність у Ніжинському педагогічному інституті імені Миколи Гоголя.

А.В.Майборода, провідний історик української мови, продовжив свої наукові студії в цій царині. ґрунтовні знання різних рівнів старослов'янської мови відображені в підручниках та посібниках для студентів вишів, опублікованих у видавництві "Вища школа". За підручником "Старослов'янська мова" із 1975 р. розпочали навчання студенти всіх вишів України. Праця дістала високу оцінку не лише в Україні, а й за її межами. Болгарський професор Рум'яна Павлова зазначила: "Підручник А.В.Майбороди "Старослов'янська мова" своїми якостями значно перевищує більшість посібників, які з'явилися останнім часом і присвячені давньоболгарській мові" [Цит. за: 8, с. 27]. Витримали кілька видань навчальні посібники: "Збірник вправ з старослов'янської мови" (1962), "Історична граматика української мови: збірник вправ" (1988), "Старослов'янська мова: збірник вправ і завдань" (1992). Ці праці були підготовлені у співавторстві з Л.І.Коломієць, яка активно працювала над вивченням історії української мови. Доцент А.В.Майборода був співавтором підручника для вищих навчальних закладів "Порівняльна граматика української і російської мов" (1978 р., 1987 р., співавтори – М.А.Брицин та М.А.Жовтобрюх). Доцент

А.В.Майборода очолював кафедру в 1964–1970, 1973–1975 рр.

Проблеми порівняльного вивчення української і російської мов були центром постійної уваги прекрасної Людини, мовознавця від Бога, академіка Ф.С.Арвата, який у співавторстві з професором Н.М.Арват опублікував у видавництві "Радянська школа" навчально-методичний посібник "Порівняльне вивчення російської та української мов у середній школі" (1989) [9]. Академік Ф.С.Арват започаткував, очолив і постійно розвивав наукову школу, присвячену теорії та історії перекладу. Численні праці вченого, присвячені цій проблемі, дисертації аспірантів кафедри засвідчували, що академік Ф.С.Арват має глибокі грані мовознавчої концепції, які заслуговують на глибоке і різнобічне дослідження на загальноукраїнському тлі. Не менш важливими в науково-педагогічній діяльності академіка Ф.С.Арвата були студії з вивчення історії української літературної мови. Цей академічний курс учитель учителів Ф.С.Арват, улюбленець студентської аудиторії, майстерно та з великим натхненням читав упродовж усього свого викладацького шляху.

У Ніжині чітко і виразно виявилися нові особливості наукового таланту Л.І.Коломієць – захоплення історичною фразеологією. Ґрунтовні напрацювання, концептуальні студії в цій царині, сформульовані й обґрунтовані теоретичні спостереження й висновки Л.І.Коломієць стали основою для докторської дисертації "Фразеологія української мови др. пол. XVI – пер. пол. XVII ст.: генезис і стилістичне використання", яку вона успішно захистила в 1979 р. й очолила кафедру української мови. Із 1981 р. Л.І.Коломієць – професор. Здобутки навчально-методичної роботи Л.І.Коломієць втілює в різноманітних публікаціях (підручниках, посібниках, статтях, методичних рекомендаціях тощо). Професор Л.І.Коломієць є співавтором колективної п'яти томної праці "Сучасна українська літературна мова: Морфологія" (розділи "Прислівник", "Сполучник", "Частки" (1969)), у співавторстві; а також підручників та посібників зі старослов'янської мови та історичної граматики ("Збірник вправ з старослов'янської мови" (1962 р., у співавторстві), "Історична граматика української мови: Збірник вправ" (1988 р., у співавторстві) [6].

Діапазон наукових інтересів Л.І.Коломієць у цей період теж досить широкий. Її цікавлять сучасні та історичні явища: питання етимології, семантики, мови творів письменників, а також проблеми української мови та методики її викладання у виші та в школі. Проте основна увага професора зосереджена передусім на історії мови. Провідною темою її досліджень було і залишилося фразеологічне багатство української мови, про що свідчать праці: "Історична фразеологія" – розділ "Фразеологія XIV–XV ст.ст. Народнорозмовна і книжна фразеологія XVI – XVIII ст.ст." у книзі "Історія української мови: Лексика і фразеологія" (1983 р.); "З фразеології української ділової писемності XIV–XV ст.ст.", "О фразеологических сочетаниях языка украинских актов XIV–XV веков", "Уваги до історичної фразеології у рукописній спадщині О.О.Потебні" та багато інших.

Л.І.Коломієць читає низку мовознавчих дисциплін. Крім улюблених – предметів історико-лінгвістичного циклу, – професор розробляє і викладає сучасну українську літературну мову, керує науковою роботою студентів, передає свій досвід молодим колегам, які поповнили склад кафедри в період, коли Лідія Іванівна очолювала колектив або працювала на посаді професора. На кафедрі розпочали свою трудову діяльність кращі випускники-відмінники Ніжинського педагогічного інституту, учні професора (Мойсієнко Анатолій Кирилович, Ілляшенко Марія Антонівна, Сірик (Пашенко) Валентина Михайлівна, Шелемеха (Вакулєнко) Галина Михайлівна, Зінченко Станіслав Віталійович, Пуґач Валентина Миколаївна, Бережняк Валентина Миколаївна, Олефіренко (Пасік) Надія Михайлівна, Бондаренко Алла Іванівна, Клипа Наталія Іванівна, Жук Тетяна Василівна, Топтун Володимир Михайлович), а також обраний за конкурсом доцент Чирва Гарік Михайлович та випускники інших вишів України (Лукач Світлана Панасівна, Бойко Вікторія Миколаївна, Бойко Надія Іванівна, Давиденко Лариса Борисівна).

Доцент Г.М.Чирва відомий науковій громадськості як провідний синтаксист кафедри, тонкий знавець усіх мовних рівнів, залюблений у поетичні барви рідного слова. Упродовж 1984–1987 рр. доцент Г.М.Чирва очолював колектив кафедри.

Старший викладач М.А.Ілляшенко відома як кваліфікований дослідник проблем морфології сучасної української літературної мови, старший викладач В.М.Пашенко – проблем фонетики сучасної української літературної мови, української діалектології, стилістики української літературної мови. Старші викладачі М.А.Ілляшенко та В.М.Пашенко підготували низку навчально-методичних посібників у співавторстві.

У 1994–1995 н.р. для читання лінгвістичних дисциплін історичного циклу було запрошено провідного доцента кафедри російської мови В.Г.Коваленко, яка, працюючи на кафедрі української мови, опублікувала чотири навчально-методичні посібники: "Літературно-писемна мова Київської Русі (X–XI ст.)", "Стара українська літературна мова XIV–XVIII ст." (2007), "Нова українська літературна мова (I пол. XIX ст.)" (2009), "Літературна мова XX ст." (2005) (у співавторстві із доц. С.В.Зінченком та ас. С.П.Шевченко).

Праці доцентів В.М.Бойко та Л.Б.Давиденко репрезентовані як низкою навчально-методичних посібників, окремі з яких опубліковано із грифом МОН України ("Сучасна українська літературна мова: Морфеміка. Словотвір" (2005, 2010), "Морфологія сучасної української літературної мови" та ін., так і численними науковими розвідками, що стосуються різноаспектного аналізу фразеологічного багатства української мови. Перу доцентів В.М.Бойко та Л.Б.Давиденко належать оригінальні спостереження над структурно-семантичними особливостями фразеологічних одиниць з аніمالістичним компонентом, роллю фразеологічних значенневих планів у структурах субстантивних словосполучень, чинниками образно-семантичної фразеологізації словосполук у художньому мовленні, семантичними

модифікаціями фразеологічних одиниць у художніх просторах, процесами градації фразеологічних одиниць як стилістичного засобу увиразнення художнього тексту, особливостями відтворення українських фразеологізмів російською мовою тощо. У статтях простежується новий підхід до національно маркованих мовних одиниць. Упродовж 1997–2001 рр. доцент В.М.Бойко керувала колективом кафедри.

Доцент В.М.Пучач відома науковій спільноті як дослідник синтаксичної системи сучасної української літературної мови, лексикології сучасної української літературної мови та етнолінгвістики. Сумлінно підготовлений посібник з української етнолінгвістики для студентів-філологів користується в лінгвістичних колах України великим попитом. Доцент В.М.Пучач вісім років працювала в середній загальноосвітній школі, вільно володіє польською мовою, неодноразово перебувала на стажуванні у Варшавському університеті.

Наукові зацікавлення доцента Г.М.Вакуленко стосуються передусім синтаксису сучасної української мови, проблемних питань синтаксичної системи сучасної української літературної мови, специфіки ділової української мови. Доцент Г.М.Вакуленко є співавтором численних навчально-методичних посібників для студентів-філологів педагогічних університетів, серед яких і "Збірник вправ із синтаксису сучасної української літературної мови" (2012).

Доцент В.М.Бережняк – авторка низки праць навчально-методичного характеру зі вступу до мовознавства, загального мовознавства, ділової української мови, діалектології української мови. Доцент В.М.Бережняк у співавторстві з В.М.Пашенко підготувала декілька посібників для студентів-філологів про поліську (2005), південно-західну та південно-східну (2007) макросистеми діалектних систем української мови. В.М.Бережняк обстежує Прилуччину, Сосниччину, Новгород-Сіверщину та східнополіські райони. Згадані посібники уможливили оволодіння студентами методикою збирання діалектологічного матеріалу, засвоєння різноманітних особливостей мови окремих регіонів. Цікавою є монографічна праця "Визначні українські діалектологи" (2007). У співавторстві з доцентом Н.М.Пасік опублікувала два посібники: "Вступ до мовознавства: словник-довідник лінгвістичних термінів" (2003) і "Вступ до мовознавства: на допомогу першокурсникові" (2007). Доцент В.М.Бережняк сім років працювала в середній загальноосвітній школі, десять років – заступником декана з навчально-методичної та наукової роботи.

Проблеми текстознавства, лексичної семантики, лінгвістичного аналізу тексту знайшли відображення в ґрунтовних працях доцента Н.М.Пасік, яка розробляє й забезпечує викладання цілої низки різнопланових дисциплін. "Вступ до мовознавства", "Лінгвістичний аналіз тексту", "Текстознавство", "Логіка і методи логічного аналізу тексту", "Технічне редагування", "Редакторський аналіз і правка", спецкурс "Актуальні проблеми лексичної семантики" – це ще не повний перелік навчальних предметів, що їх викладає доцент Н.М.Пасік, працюючи на кафедрі з 1991 р. Одноосібні навчально-

методичні посібники ("Лінгвістичний аналіз художнього тексту" (2003), "Лінгвістичний аналіз художнього тексту: хрестоматія" (2007), робочі зошити з текстознавства (2009, 2011) та ін.) користуються авторитетом у лінгвістичних колах України, у студентських аудиторіях. Доцент Н.М.Пасік три роки працювала в середній загальноосвітній школі.

У різні часи на кафедрі працювали доценти С.П.Лукач, А.І.Бондаренко, В.Ю.Гальчук, Т.В.Жук, асистент В.М.Топтун, які склали науковий підмурівок для спорідненої кафедри – методики викладання української мови та літератури. Отже, кафедра зіграла вирішальну роль, ставши своєрідним науковим донором, оскільки на кафедру методики перейшли працювати три кандидати філологічних наук, а з ними передано й загальновишівський курс "Українська ділова мова". У центрі уваги згадуваних мовознавців були проблеми культури української мови та методики викладання української мови в школі. Праці доцента С.П.Лукач "Говорим и читаем по-украински" (1998), А.І.Бондаренко "Культура ділового мовлення: Навчально-методичний посібник" (2000) відповідають загальнодидактичним і специфічно-методичним принципам навчання: науковості, доступності, систематичності, перспективності, зв'язку теорії з практикою.

Наукові інтереси доцента Н.І.Клипи стосуються лексичного багатства сучасної української літературної мови, зокрема її стилістичного різнобарв'я, специфіки ділової української мови. Окремі праці пов'язані з проблемами морфології української мови, культури українського мовлення.

З 1 вересня 1991 р. на кафедрі української мови розпочав свою навчально-методичну й наукову діяльність С.В.Зінченко. Після захисту кандидатської дисертації (2000) доцента кафедри С.В.Зінченка було призначено проректором із гуманітарних питань та виховної роботи, а з 2004 р. – проректором з науково-педагогічної та виховної роботи. Цю посаду доц. Зінченко обіймав до 2011 року. Доцент С.В.Зінченко викладає складні для студентів дисципліни історичного циклу: старослов'янську мову, історичну граматику, історію української літературної мови. Його науковий доробок складають ґрунтовні навчальні посібники "Історична граматики української мови в таблицях: історичний коментар" (2001), чотири вже згадані посібники з "Історії української літературної мови", підготовлені у співавторстві.

Доцент О.В.Банзерук працює над важливими аспектами стилістики української мови, особливостями ділового українського мовлення.

Науковий потенціал кафедри зміцнюється. Так, у 2004 р. захистила кандидатську дисертацію випускниця аспірантури А.М.Василенко (Кайдаш), яка забезпечує викладання дисциплін "Історія видавничої та друкарської справи", "Щрифтознавство", "Практикум з української мови". У монографії "Міфологеми в українському романтичному просторі" (2010) дослідниця на багатому фактичному лексичному матеріалі, ретельно дібраному з творів українських письменників-романтиків, обґрунтовує теоретичні засади розуміння основних категорій міфологем, характеризує й кваліфікує міфологічні

номінації як умовно словникові та текстоцентричні одиниці, що передбачає врахування особливостей їхньої семантики та функціонування в художньому тексті. Доцент А.М.Кайдаш опублікувала низку важливих навчально-методичних посібників у співавторстві ("Міфологічна лексика української мови : навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей. – Ч. 1 (2005), Ч. 2 (2007), "Сам собі вчитель: Збірник диктантів для студентів філологічних спеціальностей" (2005), "Сам собі вчитель: Збірник диктантів новітнього зразка. – 2-ге вид., випр. і доп. (2007). Два останні навчально-методичні посібники опубліковано з грифом МОН України.

Плідна наукова діяльність академіка Ф.С.Арвата та доктора філологічних наук, професора Л.І.Коломієць уможливила відкриття в 1994 р. аспірантури на кафедрі української мови Ніжинського педагогічного інституту за фахом 10.02.01 – українська мова. Першими аспірантами кафедри стали кращі випускники-відмінники вишу – асистенти С.В.Зінченко та Н.М.Пасік, які успішно і вчасно захистили кандидатські дисертації.

До роботи на кафедрі за сумісництвом або для читання спецкурсів залучалися провідні вчені України – академік, доктор філологічних наук, професор А.П.Грищенко, доктор філологічних наук, професор М.Я.Плющ, доктор філологічних наук, професор Н.І.Тоцька, доктор філологічних наук, професор В.Ю.Франчук та ін.

Великих зусиль докладав академік А.П.Грищенко, випускник Ніжинської вищої школи 1958 р., для формування і розвою наукових шкіл в Україні. Учений підготував п'ятьох докторів і кілька десятків кандидатів філологічних наук. Академік за сумісництвом працював на кафедрі української мови Ніжинської вищої школи впродовж десяти років (1996–2006). Якісний склад кафедри української мови сьогодні – це результат багаторічної, сумлінної і копіткої праці професора А.П.Грищенка як наукового консультанта, наукового керівника, опонента, голови спеціалізованої вченої ради, завідувача кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Це вияв глибокої любові до своєї альма матері, до міста своєї кнотості. Для кафедри української мови Ніжинського вишу Арнольд Панасович підготував доктора філологічних наук та чотирьох кандидатів

наук. Під керівництвом Арнольда Панасовича свого часу захистили кандидатські дисертації А.К.Мойсієнко (1983), Н.І.Бойко (1984), Г.М.Вакулєнко (Шелемежа) (1996), Т.М.Сидоренко (2005). Ніжинські філологи широдлячні славному землякові, вони горді з того, що мали честь і щастя спілкуватися з визначним мовознавцем, Ученим, котрий має свій виразний науковий почерк, який легко можна ідентифікувати. Учитель учителів, лінгвіст "милістю Божою" мав досить широкі грані мовознавчої концепції, був ученим широкого діапазону. Під керівництвом академіка А.П.Грищенка створено підручник для студентів-філологів педагогічних університетів "Сучасна українська літературна мова", який витримав три видання (1993, 1997, 2002) і користується в широких лінгвістичних колах України величезним авторитетом і попитом.

Без виплеканих академіком А.П.Грищенком, професором М.Я.Плющ, професором Л.І.Коломієць учнів кафедра української мови (та не тільки мови, а й методики викладання української мови та літератури) не мала б сьогодні такого рясного прона кандидатів наук, не змогла б реалізовувати великі творчі задуми й вибудовувати такий важливий і необхідний у викладацькій праці і справжній науці зв'язок поколінь.

Кафедра української мови підтримує тісні зв'язки з багатьма відділами Інституту української мови НАН України, кафедрою української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, кафедрою української мови Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Завдяки підтримці члена-кореспондента НАН України В.В.Німчука та професора П.Ю.Грищенка на базі кафедри української мови відкрито Лівобережний науковий центр з історії українського мовознавства. На базі кафедри спільно зі згадуваними провідними науковими центрами проходять щорічні міжнародні та всеукраїнські конференції.

Отже, кафедра української мови Ніжинської вищої школи пройшла чималий і складний шлях свого становлення і розвитку. Колектив кафедри активно працює над вивченням актуальних проблем українського мовознавства. Ґрунтовні дослідження членів кафедри сприяють розвою лінгвістичної думки в Україні та за її межами.

Література

1. Карпенко Ю. О. Чередниченко Іван Григорович / Ю. О. Карпенко // Українська мова : енциклопедія. – 3-тє вид., випр. і доп. – К. : Вид-во "Укр. Енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 824.
2. Регушевський Є. С. Чапля Іван Кирилович / Є. С. Регушевський // Українська мова : енциклопедія. – 3-тє вид., випр. і доп. – К. : Вид-во "Укр. Енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 819.
3. Самойленко Г. В. Анатолій Васильович Майборода / Г. В. Самойленко. – Чернігів, 1990. – 12 с.
4. Самойленко Г. В. Внесок учених Ніжинської вищої школи в розвиток української філології / Г. В. Самойленко // Історія української лінгвістики : збірник наукових праць. – К. ; Ніжин, 2001. – С. 9–20.
5. Самойленко Г. В. Вчені-філологи Ніжинської вищої школи / Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДПІ, 1993. – 336 с.
6. Самойленко Г. В. Лідія Іванівна Коломієць / Г. В. Самойленко. – Чернігів, 1990. – 12 с.
7. Самойленко Г. В. Ніжинська вища школа: сторінки історії / Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2005. – 420 с.
8. Самойленко Г. В. Розвиток українського мовознавства у Ніжинській вищій школі / Г. В. Самойленко // Наукові записки НДУ імені Миколи Гоголя. Серія "Філологічні науки". – 2011. – Кн. 1. – С. 24–30.
9. Самойленко Г. В. Федір Степанович Арват / Г. В. Самойленко. – Ніжин, 1993. – 11 с.

УДК 811.161.2'367.625.43

СЛОВОЗМІНА ДІЄПРИКМЕТНИКА В АКТОВИХ ПАМ'ЯТКАХ XVII СТ. З ТЕРИТОРІЇ ПОЛТАВЩИНИ

Шевченко С. П.

У статті проаналізовано основні відмінкові парадигми дієприкметників української мови, зафіксованих у рукописних і друкованих пам'ятках ділового стилю XVII ст. з території Полтавщини.

Ключові слова: дієприкметник, парадигма, відмінювання, морфологічні й графічні варіанти, система словозміни.

В статье анализируются основные падежные парадигмы причастий украинского языка, зафиксированных в рукописных и печатных документах делового стиля XVII века из территории Полтавщины.

Ключевые слова: причастие, парадигма, склонение, морфологические и графические варианты, система словоизменения.

The author analyzes the main case paradigms of the Ukrainian participles recorded in the manuscript and printed business monuments of the 17th century on the territory of Poltava Region.

Key words: participle, paradigm, conjugation, morphological and graphical variants, system of word change.

Дослідження пам'яток др. пол. XVII ст. сприяє вивченню складних процесів становлення й розвитку української мови, яка, звільняючись у цей період від традиційних форм, усе більше вбирала в себе елементи народнорозмовного мовлення.

Актові книги з території Полтавщини вже були об'єктом лінгвістичного вивчення, однак мова їх досліджена ще не достатньо. Так, детально розглянуто фонетичні явища (С.Самійленко, І.Варченко, В.Вашенко), систему словотворення й відмінювання іменників і прикметників, частково – дієслівні форми (О.Маштабей). **Актуальність** обраної теми зумовлена тим, що дієприкметникова система актових пам'яток ареалу полтавських говірок, зокрема система відмінювання дієприкметників, ще не була предметом спеціального дослідження.

Традиційно в українському мовознавстві, зважаючи на подвійну природу дієприкметника, його відмінювання розглядають принагідно в системі прикметникової парадигми. Проте рукописні й друковані пам'ятки XVII ст. з території Полтавщини містять такі дієприкметникові форми в системі словозміни, які відсутні в інших писемних пам'ятках цього періоду або втрачені в наступні періоди історії української мови й, таким чином, відбивають складний процес мовної еволюції. **Мета** розвідки – простежити специфічні риси, архаїчні та інноваційні тенденції дієприкметникової словозміни полтавського ареалу в рукописних та друкованих пам'ятках ділового стилю XVII ст.

Уніфікація парадигм як один з основоположних принципів морфологічного опису передбачає тотожну побудову парадигм слів одного лексикограматичного класу. Деякі форми не вживаються через фонетичні, семантичні чи інші причини. Такі випадки лінгвісти інтерпретують як дефектність парадигми, тому загальний принцип уніфікації парадигм залишається чинним.

Дієприкметникова словозміна досліджуваних пам'яток загалом збігається з відмінюванням повних і коротких прикметників цього періоду. В актах представлена система відмінкових форм членних дієприкметників, властива й сучасній українській мові, але поряд трапляються діалектні та архаїчні форми. Так, у називному відмінку однини чоловічого роду дієприкметники мають флексію *-ий* у різних графічних варіантах, пор.: *мешькаючи (й)* [ЛРК, с. 112], *зостаючиий* [Стор., с.130; ЛРК, с. 190], *навіжоний* [ППСЗ, с. 465], *споряжоний* [ППСЗ, с. 295], *давно знаемий* [ППСЗ, с. 159], *карань (й)* [ЛРК, с. 137] і *карани (й)* [ЛРК, с. 152, 163], *купленийй, вьшь помь нутий* [Вакул., с. 14], *взяти (й)* [ЛРК, с. 122, 179], *W(д)няты (и), Wкуповааны (и)* [ППСЗ, с. 208], *заняты (и)* [ППСЗ, с. 262] та ін.

Дієприкметники жіночого та середнього роду в називному й знахідному відмінках однини в досліджуваних пам'ятках, як і прикметники, мають переважно членні нестягнені форми, хоча зрідка трапляються й стягнені форми жіночого роду, як-

от: *взята* [ЛРК, с. 169], *припущона* [ЛРК, с. 97], *о(с)каржону* [ЛРК, с. 191] і под.

Дієприкметникові форми чоловічого й середнього роду в родовому відмінку однини мають закінчення *-ого*, напр., чоловічого роду: *лежачого* [ЛРК, с. 69] й *лежачего* [ЛРК, с. 38], *приходячого* [ППСЗ, с. 222] й *приходючого* [ЛРК, с. 82], *бывшого* [ППСЗ, с. 346; ЛРК, с. 123], *збитого* [ППСЗ, с. 46] – та форми середнього роду: *рухомого* [Стор., с. 148], *неужитого* [ППСЗ, с. 396] тощо.

Строкато представлена в актових книгах полтавського ареалу система родового відмінка однини жіночого роду. Серед флексій *-ой*, *-ои*, *-ое*, *-ѣ* переважає перша: *належаю (и)* [ЛРК, с. 70], *взложю (и)* [ЛРК, с. 69], *прсываемой* [ППСЗ, с. 375], *ображеной* [ППСЗ, с. 375], *прошто (и)* [ЛРК, с. 33], *позосталой* [ППСЗ, с. 30, 68, 361]. Такі закінчення були властиві дієприкметникам російської мови, відомі вони деяким сусіднім українським говорам. Упливом російської мови можна пояснити й окремі форми з флексією *-е (ѣ)*, скажімо: *мешкаюче (ѣ)* [ЛРК, с. 49]. Закінчення *-ои* (*-ої*), широко представлене в Книгах Пирятинських та "Лохвицькій ратушній книзі", рідко спостерігаємо в інших полтавських актах. Варто зауважити, що наявність кількох графічних варіантів флексій дієприкметників жіночого роду в родовому відмінку, притаманна й іншим пам'яткам XVII ст., дозволила А.Свашенко, дослідниці мови "Кролевецької ратушної книги", висловити припущення, що флексія *-ое*, властива північним говорам української мови, була поширена на великій території на південний захід, імовірно, під впливом білоруської писемної традиції [7, с. 9].

У давальному та місцевому відмінках однини чоловічого й середнього роду послідовно фіксуємо дієприкметникову флексію *-ому*, пор.: *едучому* [ЛРК, с. 37], *ме (ш) каючому* [ЛРК, с. 96], *хотячому* [ППСЗ, с. 211], *заложному* [ЛРК, с. 67], *(в) на (з)начоном* [ККПС, с. 92] та ін. Спорадично в місцевому відмінку однини середнього роду вживається нечленний варіант флексії *-ом*: *(на) завитом* [ППСЗ, с. 310].

Дієприкметникові форми жіночого роду в давальному й місцевому відмінках однини мають закінчення *-ой*, *-ои*, рідше *-ей*, скажімо: *по (т)ребуюю (ѣ)* [ЛРК, с. 87, 173], *вкри(в)жоно (и)* [ЛРК, с. 27], *зо(с)такою (ѣ)* [ЛРК, с. 50]; *(в) вьражоно (ѣ)* [ЛРК, с. 180], *на пробитой* [ППСЗ, с. 361].

У знахідному відмінку однини чоловічого роду натрапляємо на флексії *-ого*, *-ий*, пор.: *ходячого* [ЛРК, с. 29, 77], *рубаючого* [ЛРК, с. 187], *(под) замеша (н)ни (ѣ)* [ЛРК, с. 97], *(за) бувшого* [ППСЗ, с. 477] і *бывший* [ППСЗ, с. 171], *пришлий* [ППСЗ, с. 228], *отлеглий* [ППСЗ, с. 314-315].

У формах орудного відмінка однини чоловічого та середнього роду послідовно функціонує флексія *-им* у кількох графічних варіантах, як-от: *шкодуючи (м)*, *называемы (м)* [ККПС, с. 79], *рожоны (м)* [ЛРК, с. 58, 180] і *рожомим* [ППСЗ, с. 298], *купленим* [Вакул., с. 14, 16], *биль (м)* [ЛРК, с. 66, 67], *захоральм* [ППСЗ, с. 32], *стосованни (м)* [ЛРК, с. 163] та под.

Полтавські акти засвідчують два варіанти флексій дієприкметників жіночого роду в орудному відмінку однини (*-ою*, рідше *-ой*): *зовемою* [ППСЗ, с. 301], *полонізм рожоний* [ППСЗ, с. 298], *новозанятю* [ППСЗ, с. 33] тощо.

Відмінкова парадигма множини в досліджуваних пам'ятках більш уніфікована. Так, у називному відмінку множини дієприкметники мають флексію *-и*: *карани*, *вигнани* [ЛРК, с. 170], *ли(ч)кованы*, *зсиланы* [ЛРК, с. 180], *покрадени*, *вкрадени* [ЛРК, с. 134], *(суть) Wсажони* [ККПС, с. 60], хоча активно функціонують і повні нестягнені форми.

У полтавських актах виявлено кілька графічних варіантів дієприкметникових флексій родового відмінка множини, як-от: *зна (и) дуючихься* [ЛРК, с. 53] і *знайдуючихься* [ППСЗ, с. 349], *будучи(х)* [ЛРК, с. 124], *маючи(х)* [ЛРК, с. 166], *стячи(х)* [ЛРК, с. 158], *стоячихь* [Стор., с. 134], *мешкаючи(х)* [ЛРК, с. 81; ККПС, с. 147], *зо(с)ланих* [ЛРК, с. 82], *закоганих* [ППСЗ, с. 338], *покупленихь* [Стор., с. 134], *доложоны(х)* [ККПС, с. 147], *преречоних* [ППСЗ, 378] і *преречоны(х)* [ККПС, с. 225], *зачаты(х)* [ККПС, с. 155], *будучи(х)* [ЛРК, с. 114], *зшедишихься* [ЛРК, с. 163], *новозанятих* [ППСЗ, с. 135], *побиты(х)* [ЛРК, с. 130], *бьли(х)* [ЛРК, с. 131], *позосталих* [ППСЗ, с. 68], *засели(х)* [ЛРК, с. 171] та ін.

У давальному відмінку множини пам'ятки з території Полтавщини фіксують дієприкметникову флексію *-им*, напр.: *знайдуючимься* [ППСЗ, с. 292], *приводячи(м)* [ЛРК, с. 170], *зостаючи(м)* [ЛРК, с. 136] тощо.

Форми знахідного відмінка множини послідовно вживаються з флексією *-их*: *притрафляючи(х)ся* [ЛРК, с. 118], *млючихь* [ЛРК, с. 140], *будучихь* [Зб. Стор., с. 16], *ме(ш)каючи(х)* [ЛРК, с. 66], *лежащи(х)* [ЛРК, с. 59], *шькодячи(х)* [ЛРК, с. 141] та ін.

Кілька графічних варіантів закінчень мають дієприкметники в орудному відмінку множини, пор.: *зна (ѣ) дуючимься* [ЛРК, с. 157], *будучими* [ЛРК, с. 171], *W(т)вороньми* [ККПС, с. 123], *вишь помянутими* [ППСЗ, с. 473], *новозанятими* [ППСЗ, с. 310], *подпилыми* [ППСЗ, с. 20-21] і под.

Для парадигми місцевого відмінка множини показова флексія *-их*: *(при) будучи(х)* [ЛРК, с. 22, 50, 87, 96, 113], *(в) рухомы(х)* [ЛРК, с. 84] тощо.

Основний масив пасивних дієприкметникових утворень становлять форми минулого часу на *-н(ий)*, *-т(ий)* переважно доконаного виду, рідше недоконаного, які вказують на результативний стан унаслідок виконання багаторазової дії або процесу. В.Русанівський називає ці суфікси найпродуктивнішими [5, с. 100]. У досліджуваних пам'ятках представлена досить складна картина таких утворень у членній і нечленній формах. Короткі пасивні дієприкметники минулого часу, властиві староукраїнській літературній мові, сьогодні втрачені [2, с. 27]. Полтавські ж пам'ятки ділової писемності фіксують їх у називному відмінку однини чоловічого роду, як-от: *призвань* [Вакул., с. 118], *оддалена* [Стор., с. 124], *збить* [ППСЗ, с. 300], *нарублень* [ППСЗ, с. 2], *подань* [ППСЗ, с. 49], *печен* [ЛРК, с. 140], *ударе(н)* [ЛРК, с. 187], *припозвань* [ППСЗ, с. 135], *бить* [ЛРК, с. 165]. Такі дієприкметники послідовно засвідчують перехід етимологічного *е* в *о* після шиплячих перед споконвіку твердими приголосними: *мучон* [ЛРК, с. 111], *прошонь* [ППСЗ, с. 174], *задолжон* [АКПУ, с. 1, 19], *положон* [АКПУ, с. 1, 120]; порівняймо нечленну й членну форми: *пушонь* [ЛРК, с. 189] і *пушонь(ѣ)* [ЛРК, с. 118]. Однак трапляється й відхилення від цієї загальної закономірності,

напр.: *плачена* [АКПУ, с. 1, 66], *уменшен* [ППСЗ, с. 4], *не бачено* [АКПУ, с. 1, 182]. Збереження е після шиплячих перед здавна твердими приголосними зумовлене аналогією до форм з основою на нешиплячий. Незважаючи на значну кількість прикладів із переходом суфіксального е в о в пасивних дієприкметниках минулого часу, деякі мовознавці кваліфікують їх як не властиві живому мовленню того часу утворення, що вживалися в діловій мові під впливом польської мови [4, с. 261].

Як відомо, членні й нечленні дієприкметники розрізнялися функціонально: короткі форми вживалися переважно в ролі присудка, повні – у ролі означення. Уже починаючи з XIV ст., актова мова засвідчує початки руйнування давньої системи протиставлень атрибутивних і предикативних форм: “членні форми починають проникати і до предикативних дієприкметників” [3, с. 142]. Паралельне вживання членних і нечленних пасивних дієприкметникових форм – особливість мови актових пам’яток XVII ст. з території Полтавщини.

Суттєво, що повні нестягнені дієприкметники в аналізованому матеріалі трапляються не в усіх відмінках. Фіксуємо їх у формах: 1) називного відмінка однини жіночого роду: *ме (ш) каючая* [ЛРК, с. 78], *сложная* [ППСЗ, с. 2]; 2) називного відмінка однини середнього роду: *прозъваемое* [ККПС, с. 93], *бавячеется* [ППСК, с. 32]; 3) називного відмінка множини: *именующие* [ППСЗ, с. 375], *засыпанные* [ККПС, с. 60]; 4) знахідного відмінка однини середнього роду: *называемое* [ККПС, с. 100], *вывеъшееся* [ЛРК, с. 130]; 5) знахідного відмінка однини жіночого роду: *маючую* [ППСЗ, с. 211],

набитую [ППСЗ, с. 151]; 6) знахідного відмінка множини: *(на) рухомие* [ППСЗ, с. 190], *прозъваемие* [ППСЗ, с. 413], *занятые* [ППСЗ, с. 245] тощо.

Високу активність уживання членних нестягнених форм деякі дослідники вважають особливістю полтавських говірок XVII ст. [6, с. 15]. Такі дієприкметники паралельно функціонували з повними стягненими формами, які неухильно їх витісняли. Повні нестягнені дієприкметникові форми, активно вживані в пам’ятках XVII ст., лише спорадично трапляються в полтавських актах XVIII ст. Вони не прищепилися в сучасній українській літературній мові й полтавських говірках.

Як показує фактичний матеріал, характерною рисою полтавських пам’яток XVII ст. є заміна ненаголошеної флексії *-ий* на *-ій* у формах чоловічого роду називного відмінка однини на зразок *зашма-леній, пухлій*. Велику кількість таких форм виявлено в “Протоколах Полтавського полкового суду”, в інших джерелах аналізовані утворення малопродуктивні. Припускаємо, що ця заміна зумовлена впливом прикметників м’якої групи.

Отже, специфіка дієприкметникової словозміни полтавських пам’яток XVII ст. виявляється у високій продуктивності повних нестягнених форм пасивних дієприкметників минулого часу на *-н (ий)*, *-т (ий)*, поступово витіснених у XVIII ст. стягненими, у редукції відмінкової парадигми нечленних дієприкметників, що зумовлено традиційним уживанням староукраїнських форм, новими тенденціями під впливом діалектного мовлення, а також аналогією до польської та російської мов.

Використані джерела

1. АКПУ Актовые книги Полтавского городского уряда XVII века / ред. и прим. В. Л. Модзалевского. – Чернигов, 1912. – Вып. I, II.
2. Вакул. Вакуленки. Родові папери, записи Пирятинського уряду. – 1696–1741. – 123 с. Зберігається в Інституті рукописів НБУ ім. В. Вернадського, інвент. номер II. 22693–22736.
3. ЛРК Лохвицька ратушна книга другої половини XVII століття : збірник актових документів / підгот. до вид. О. М. Маштабей, В. Г. Самійленко, В. А. Шарпило. – К. : Наукова думка, 1986. – 219 с.
4. ППСЗ Протоколи Полтавського полкового суду. Земельні справи. – 1675–1693. Зберігається в Інституті рукописів НБУ ім. В. Вернадського, інвент. номер II. 18935.
5. ППСЗ Протоколи Полтавського полкового суду. Кримінальні справи. – 1691. Зберігається в Інституті рукописів НБУ ім. В. Вернадського, інвент. номер II. 18874.
6. 36. Стор. Збірка Стороженок. Папери обивателів і козаків. Прилуцький і Лубенський полк. – 1696. Зберігається в Інституті рукописів НБУ ім. В. Вернадського, інвент. номер II 22680–22686.

Література

1. Ващенко В. С. Полтавські говори / В. С. Ващенко. – Х. : Вид-во Харк. держ. ун-ту ім. О. М. Горького, 1957. – 538 с.
2. Гнатюк Г. М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові / Г. М. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1982. – 248 с.
3. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV століть / Л. Л. Гумецька. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 297 с.
4. Історія української мови: морфологія. – К. : Наукова думка, 1978. – 540 с.
5. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1971. – 314 с.
6. Самійленко Л. І. Система словозміни в пам’ятках української ділової писемності Лівобережної України другої половини XVII ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Самійленко Л. І. – Одеса, 1971. – 20 с.
7. Свашенко А. О. Мова “Кролевецької ратушної книги” другої пол. XVI – першої пол. XVII століття (фонетика, морфологія) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Свашенко А. О. – Х., 1968. – 20 с.

УДК 81'366

ПРОБЛЕМА ЛІНГВОКАТЕГОРІЇ ФАЗОВОСТІ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Сидоренко Т.М.

У статті проаналізовано стан дослідження поняттєвої категорії фазовості в науковій літературі. Описано погляди науковців на статус фазовості серед інших лінгвокатегорій, її характеристики. Розглянуто закономірності виділення фаз перебігу дії.

Ключові слова: фазовість, фаза, фазова семантика, категорія, аспектуальність.

В статье проанализировано состояние исследования понятийной категории фазовости в научной литературе. Описаны взгляды ученых на статус фазовости среди других лингвокатегорий, ее характеристики. Рассмотрены закономерности выделения фаз протекания действия.

Ключевые слова: фазовость, фаза, фазовая семантика, категория, аспектуальность.

The article analyzes the conceptual categories phase research in the scientific literature. We describe the views of scientists on the status phase among other category their features. The regularities of the selection phase course of action.

Keywords: phase, phase semantics, category, aspect.

Стійкий інтерес дослідників слов'янських мов до вираження фазових значень прогнозований – вони фундаментальні за своїм характером. Окрім того, із розвитком функціонального підходу до аналізу мовного матеріалу, який вирізняється тим, що "інтегрує різнорівневі мовні засоби – морфологічні, синтаксичні, словотвірні, лексичні – на основі спільності їхніх функцій [1, с. 3], з'явилася можливість вивчати як певні єдності різнорівневі явища, об'єднані навколо граматичних категорій, але такі, що за формою вираження виходять за їхні межі. Так, особливої ваги набуває дослідження фазовості (російський мовознавець В.В.Богданов послуговується терміном "фазисність", "фазисні конструкції" [2, с. 143], хоча й термін "фазовість" не заперечує) під час опису семантичної структури дієслова, зокрема категорії аспектуальності.

Фазовість відображається у свідомості людини як поняттєва категорія. Початок (зачинність), кінець (завершення), продовження (тривалість) та її субкатегорії поновлення, перервність/безперервність – невід'ємні компоненти внутрішньої структури дії різних синтаксичних конструкцій. Фазові значення проникають у систему видочасових форм української мови, моделюючи складні аспектуально-таксичні ситуації.

У категорії фазовості простежується діалектичний зв'язок між кількісними, якісними, просторовими й часовими характеристиками процесу. У

широкому філософському розумінні фазовість пов'язана з поняттям міри. Саме цим обумовлені такі фазові характеристики, як зачинність, вичерпність, перервність, повторюваність чи одноактність, спрямованість дії до межі.

На матеріалі російської мови питання семантичної структури фазовості висвітлювалося в роботах О.В.Бондарка, О.М.Соколова, Е.В.Падучевої; дієслова на позначення фазових характеристик початку та завершення дії стали предметом дослідження Л.П.Демиденко, В.В.Климова, А.А.Шакієвої, Р.Н.Ахметжанової, С.П.Тіунової, Т.В.Булигіної та інших.

Зв'язок фазовості з теоретичними питаннями категорії дієслівного виду й часу, принципами виділення способів дієслівної дії не підлягає сумніву. Цим обумовлена увага дослідників до фазового розчленування дієслівної дії на рівні видових кореляцій (М.Я.Гловинська, Ю.С.Маслов, О.М.Соколов, Анна А.Залізник), способів дієслівної дії, які виражають фазове значення (Н.І.Нечасва, І.Первакова, О.В.Казуніна), сполучуваності дієслівних актантів із фазовим значенням (Т.В.Булигіна, Н.Ю.Шведова, В.С.Храковський та О.М.Селіверстова).

У сучасних лінгвістичних розвідках зарубіжних авторів Томмола Ханну, Дж.Свартвіка, З.Вендлера, Б.Компі, Н.Теліна, А.Вежицької описана порівняльна характеристика фазовості в різноструктурних мовах.

Засоби вираження значень зачинності, тривалості й завершення, їх семантичні особливості та

сполучувальні можливості спорадично висвітлені в наукових розвідках українських дослідників С.О.Соколової, М.І.Калька, О.Л.Ачильової, О.М.Бєлих, О.О.Кагал, А.А.Троя.

Проте проблема фазовості недостатньо досліджена як у вітчизняній, так і зарубіжній лінгвістиці. Однозначного тлумачення фазовості, її ролі та місця фазових значень у структурі дієслова немає.

Потребує детальнішого аналізу типологія фазової семантики і способи вираження різних фазових значень за допомогою морфологічних, словотвірних і лексичних засобів. На особливу увагу дослідників заслуговує фазова семантика, яка міститься в дієсловах доконаного/недоконаного видів незалежно від того, як вона трактується в аспектологічних дослідженнях, хоча очевидно, що багато аспектологічних характеристик є водночас і фазовими, що обумовлено самим зв'язком цих категорій.

Мета цієї розвідки полягає в конкретизації статусу поняттєвої лінгвокатегорії фазовості.

Об'єктом дослідження є структура функціонально-семантичного макрополя фазовості на лексичному, словотвірному та граматичному рівнях.

Так, у сучасному мовознавстві немає одностайності в трактуванні терміна "фазовість". Складність визначення статусу фазовості у сфері лінгвістичних категорій пояснюється тим, що її значення детерміновані всім граматичним ладом мови й системою семантико-парадигматичних зв'язків.

Фазовість визначають як лексико-граматичну категорію (О.М.Соколов, Н.М.Барахоева, А.Аверіна). О.М.Соколов зазначає: "Семантика фазовості творить чітку структуру, в основі якої лежить протиставлення початку процесу його завершенню. Можливе також виділення проміжних фаз, які відображають різний ступінь вичерпності в реалізації дії. Навіть за абстрактної семантики фазовість у слов'янських мовах має регулярні формальні засоби вираження, які можуть бути синтетичними (дериваційні афікси), аналітичними (спеціальним дієсловом, контекстно) або синтетично-аналітичними" [3, с. 104].

В.С.Храковський виділяє "семантичну зону універсальної системи фазових значень" [1, с. 163]. Як функціонально-семантичне поле кваліфікують фазовість О.В.Бондарко [4] та О.І.Семиколєнова [5].

Ряд дослідників зазначають, що фазові значення за своєю семантикою наближаються до аспектуальних. Зміст фазових значень в аспектології трактується як указівка на одну з трьох логічно можливих часових фаз дії: початок (інхoатив), середина (континуатив, інтраатермінатив), завершення дії (термінатив) [6, с. 15].

А.Аверіна вперше виділяє граматичну категорію фазовості як самостійну, а не складову поля аспектуальності [7, с. 7]: "Спеціальні дослідження лінгвістів щодо категорії фазовості переконують, що фазовість становить собою не окрему складову аспектуальності, а цілісну систему, яка пронизує різні мовні рівні".

С.П.Тіунова вказує на граматичний характер фазових значень як засобів вираження в мові певного поняттєвого змісту, що спирається на граматичну форму – синтаксичну конструкцію [8, с. 68–70].

У той же час трактувати фазовість як граматичну категорію, на думку ряду дослідників [3; 5], недоречно: по-перше, простежується нерегулярність вираження фазових значень, по-друге, у мові виділяють граматичні категорії виду й часу, тому потреби в ще одній граматичній категорії немає.

Більшість мовознавців схиляються до того, що фазовість виражає обмеження процесності певною часовою межею в діапазоні від моменту виникнення (початку) до завершення (закінчення). Аналізований діапазон може бути протяжним (початок – процес або процес – вичерпаність) і незначним, якщо відстань від початку до завершення мінімальна, миттєва (синхронізація початку й завершення).

Отже, загальне розуміння поняття фазовості базується на виділенні полярних різновидів граничності – на протиставленні початку процесу його вичерпності. Із цього випливає трактування фазовості як вираження відношення необмеженої часової межі процесу до його початку чи завершення [3, с. 107–108].

Фазовість як мовна категорія характеризується рядом ознак. Зокрема, їй властива *польова структура*, ядро якої становлять аналітичні і синтетичні дієслівні форми. До аналітичних засобів вираження фазових значень зараховують, окрім дієслів *почати, закінчили, продовжити*, значний арсенал інших лексичних одиниць із фазовим значенням: *кинутися, взятися, піти, залишити* тощо, напр.: *Вона (Русалка Польова) для тебе досі вже вінок зелено-жовтий почала сплітати (Лєся Українка)*. До синтетичних форм зараховують не лише префікси з фазовим значенням, але й усі без винятку афіксальні засоби вираження видових значень корелятивного й дериваційного статусу.

У структурно-семантичній моделі макрополя фазовості виділяють поля зачинної фазовості (інг्रेसиви, інхoативи, інцептиви); фази тривалості дії; фази завершення дії або переходу до нового етапу своєї реалізації. Класифікація вибудовується на основі нашарування навколо основної дієслівної семи (ядро становлять фазові дієслова) кожного поля диференційних сем, які конкретизують домінантне значення.

Польова структура фазовості передбачає наявність різноманітних синонімічних способів її реалізації з використанням не лише дієслівних засобів, але й інших частин мови, у результаті чого виникають синонімічні синтаксичні структури з фазовими значеннями типу: *стати сивим – посивіти* (результативно-завершувальна фаза).

В основі фазовості – *бінарна опозиція*. У семантичному плані категорія фазовості відображає протиставлення початку й вичерпаності дії, хоча можуть бути виділені й проміжні значення. У будь-якому випадку фаза не може визначатися поза відношенням неперервного процесу до його перервності. Граничність процесу чи його наближення до межі – головна ознака фазовості. Окремі вияви фазовості набувають суто граматичного характеру. Так, значення фазовості варіюється в таких видових опозиціях, які носять корелятивно-граматичний характер: *розмішувалися – розмістилися* (початок і результат).

Про граматичний характер фазовості свідчать і відмінності, які простежуються в складі двовидових

дієслів, що відображають три типи відношень:
а) відношення початку до неграничного процесу (*атестувати, деморалізувати, реабілітувати* тощо);
б) відношення процесу до його завершення (результату): *редагувати, хрестити, сповідувати*);
в) відношення потенційної серійності (*мовити, ранили*).

Суттєвою ознакою фазовості є "сценічний" потенціал, тобто здатність проявлятися в окремо розгорнутих сценах типу "фрейма".

У наукових розвідках простежується кілька поглядів на виділення фаз. Так, одні дослідники не виділяють фази тривалості дії, вважаючи, що початок і завершення, з одного боку, і тривалість, з іншого, мають різну семантику [9, с. 102].

На думку Ю.Алемасцевої, фазова ситуація представлена тріадою "початок – продовження – кінець", і в мові відображаються не лише початок і завершення дії, але й процес її перебігу [10, с. 4]. Такого підходу дотримується С.П.Тиунова [8, с. 7].

В.С.Храковський виділяє фази тривалості, перервності, поновлення, фазу початку й тривалості, фазу тривалості й завершення [1, с. 155].

Отже, у мовознавчих дослідженнях немає єдиного погляду на функціонально-семантичну категорію фазовості, що зумовлено можливістю виділяти фазові значення на різних мовних рівнях: лексичному, словотвірному, синтаксичному.

Суперечливим є питання виділення та формалізації концептів "початок", "тривалість", "завершення".

Література

1. Храковский В. С. Семантика фазовости и средства её выражения / В. С. Храковский // Теория функциональной грамматики. – 2-е изд., стер. – М., 2001. – С. 153–178.
2. Богданов В. В. Фазисность и фазисные конструкции / В. В. Богданов // Типология конструкций с предикатными актантами. – Л., 1985. – С. 143–146.
3. Соколов О. М. Категория фазовости как отражение объективной членимости процесса / О. М. Соколов // Методология лингвистики и аспекты обучения языку. – М., 1988. – С. 100–112.
4. Бондарко А. В. Категория временного порядка и функции глагольных форм вида и времени в высказывании (на материале русского языка) / А. В. Бондарко // Межкатегориальные связи в грамматике. – СПб. : издатель Дмитрий Булапин, 1996. – С. 6–21.
5. Семиколенова Е. И. Фазовость как одна из основных характеристик процесса [Электронный ресурс] / Е. И. Семиколенова // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 54. – С. 68–73
6. Маслов Ю. С. К основаниям сопоставительной аспектологии / Ю. С. Маслов // Вопросы сопоставительной аспектологии. – Л., 1978. – С. 4–44.
7. Аверина А. В. Категориальные значения фазового поля и языковые средства его выражения : на материале русского и немецкого языков : автореф. на соиск. ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / А. Аверина. – М., 2004. – 19 с.
8. Тиунова С. П. Способы выражения фазовых значений в английском и русском языках / С. П. Тиунова. – Кемерово, 1986. – 84 с.
9. Давиденко Л. Н. Лексические и синтаксические средства выражения начала и конца глагольного действия в современном английском языке : дисс. ... канд. филол. наук / Давиденко Л. Н. – М., 1982. – 197 с.
10. Алемасцева Ю. А. Лексико-грамматическая сфера фазовости в современном русском языке (фаза продолжения действия) : автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук : специальность 10.02.01 "Русский язык" / Алемасцева Ю. А ; Академия наук СССР. Институт русского языка, 1989. – 16 с.

УДК 81'367.622.16

**ОСОБЛИВОСТІ ДЕРИВАТОРІВ У ПАРАДИГМІ
ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКІВ ОПРЕДМЕТНЕНОЇ ДІЇ ЗІ
ЗНАЧЕННЯМ ПРОЦЕСУ**

Петрик О.М.

У статті проаналізовано особливості дериваторів, значущі для творення віддієслівних іменників предметної дії зі значенням процесу; визначено основні й другорядні чинники, що впливають на процес перекатегоризації.

Ключові слова: вербатив, віддієслівний іменник предметної дії зі значенням процесу, дериватор, перекатегоризація, семантика.

В статье проанализированы особенности дериваторов, значимые для образования отглагольных существительных предметного действия со значением процесса; определены основные и второстепенные факторы, влияющие на процесс перекатегоризации.

Ключевые слова: вербатив, отглагольное существительное предметного действия со значением процесса, дериватор, перекатегоризация, семантика.

This article is dedicated to the analysis of the deriveurs' peculiarities, significant for the formation of the verbal nouns of materialized action with the value of the process: identified major and minor factors influencing the process of recategorization.

Key words: Verbatim, verbal noun of materialized action with the value of the process, deriveur, recategorization, semantics.

Питання виділення й розмежування основних граматичних класів слів – передусім іменника й дієслова – є одним із центральних у граматичній теорії. Актуальне воно й у світлі проблеми міжкатегорійного словотвору, оскільки перехід однієї частини мови в іншу – одне з найважливіших питань у сучасному мовознавстві, тому що має безпосередні зв'язки з різними її аспектами – власне дериватологією, лексикою, граматику, семантикою.

Віддієслівні іменники предметної дії (далі ВІОД – О.П.) є результатом транспозиції дієслівної дії, причому похідні повною мірою “успадковують” семантику дієслова-мотиватора, репрезентуючи її у формі іменника. Якщо семантика вербатива, спрямована на категоріальне значення процесуальності, виражена ще й граматично, то семантика ВІОД, оперта на категорію предметності й безпосередньо пов'язана з властивим іменникові граматичним значенням, обтяжена семантикою мотивувального дієслова і – в імпліцитному вигляді – його граматичними категоріями.

ВІОД зі значенням процесу, які, на думку І.Р.Вихованця, є предикатними іменами [3, с. 27–28], властиві окремі категорійні ознаки, як-от: часова локалізованість, динамічність, фазовість та пасивність суб'єкта. Проте на відміну від предика-

тних імен зі значенням дії вони мають помірний ступінь динамізму, який є некерованим. Оскільки в такій ситуації відсутнє активне начало, динамічний процес є мимовільним і навіть стихійним [7, с. 7]. Він виявляється в набутті чи втраті певної ознаки суб'єкта. Такими можуть бути зовнішні чи внутрішні зміни, що сприймаються органами слуху, зору, дотику й характеризують певні властивості навколишнього середовища, розвитку рослин і тварин, зміну фізіологічних та фізичних станів людини, напр.: *Це занепад епохи, це п'янкий декаданс, Захмелілі ковбої, комуністи і фермери Заселяють уперто слобожанський Клондайк, В русі степу зникає травнева вода, Й цвинтарі переповнено нічними химерами (С.Жадан); Проте, – приходить весна, Сонце яро зігриває землю, і внутрішня суть зерна пробуджується до дії, життя, творення парости, – а за тим – до розквітання квітки і зав'язування Нового Плоду (О.Бердник); У мене нема жодного сумніву в тому, що я народився, хоч і під час мого появилення на світ божий і потім – років, мабуть, із десять піддряд – мали казала, що мене витягли з колодязя, коли напували корову Оришку (Остап Вишня).*

Складний багатоконпонентний і багаторівневий характер дієслівної семантики обумовлюється найтіснішим переплетенням лексичних та граматичних елементів. При віддієслівному словотворенні вся

ця складна семантична структура стає динамічною, залежно від завдань та цілей номінації та чи та "зона" системно організованої семантики починає "працювати", і дієслово продукує похідне – ім'я. Проте визначальними ознаками вербатива для утворення, а відтак і функціонування ВІОД зі значенням процесу, уважаємо, поділяючи думку окремих науковців [6], семантику (належність до певного семантичного класу дії, процесу чи стану), субстанційність (співвідношення конкретних (денотативних) та абстрактних (сигніфікативних) сем у значенні мотиватора), релятивність семантики (наявність у семантиці дієслова інформації про суб'єкт та об'єкт дії, їхні властивості та взаємодію), лексико-граматичні чинники (аспектуальність: вид, граничність, роди дієслівної дії), стилістичне маркування (переносні, фразеологічно зумовлені, діалектні, розмовні, застарілі, спеціально термінологічні та інші значення).

Вербативи, що виступають мотивувальними для ВІОД зі значенням процесу, у семантичній структурі відзначені динамічністю, проте ступінь її помірний. Ця ознака носить мимовільний, стихійний характер, оскільки вона позбавлена контролю. Саме тому вони не надто активні в процесі перекатегоризації, порівн.: *Вона зів'яла, зсохла, як білина в спеку; лице зблідло, помарніло, аж зчорніло; щокі опали, ясні очі неначе погасли (І.Нечуй-Левицький) – збліднути → збліднення, але зів'яти → ∅, помарніти → ∅, зчорніти → ∅, опасти → ∅, зсохти → ∅, погаснути¹ → ∅, хоча зсихати → зсихання, погасати¹ → погасання.*

Значущими для творення ВІОД зі значенням процесу є субстанційні семи. Їхня наявність у значенні дієслова, або ступінь конкретності/абстрактності, залежить передусім від його значення, від належності до того чи того класу. ВІОД зі значенням процесу творяться від дієслів із загальним значенням "ставати/стати якимось, набувати/набути якоїсь ознаки чи властивості". Такі одиниці входять до сигніфікативної зони. Майже всі вони є похідними, а семантична близькість дає підстави об'єднати їх в один рід дії – інхотивний [8, с. 77] зі значенням "нагромадження певного стану, перехід до нового стану". Частина з них є вторинними віддієслівними, частина відіменними, а частина відприкметниковими утвореннями, які наслідують ознакову семантику, де "субстанційна прокладка" в семантиці цих дієслів може стати необмежено широкою, невизначеною" [4, с.158], що вказує на абстрактність семантики. Такі дієслова мають малу кількість предметних сем, а відтак їхні словотвірні можливості в межах ВІОД є обмеженими, напр.: *веселішати (робитися, ставати веселішим) → ∅, гострішати (ставати гострішим) → ∅, глухнуть¹ (втрачати слух, ставати глухим) → ∅, гуснути (ставати густим) → ∅, забагрянитися (покритися багрянцем) → ∅, але дорожчати (ставати, робитися дорожчим) → дорожчання; іржавіти → (ставати іржавим, покриватися іржею) → іржавіння; загустіти (стати густим, загущеним) → загустіння; загусати/загуснути (ставати густим, в'язким) → загусання, загуснення.*

Оскільки ВІОД зі значенням процесу презентують інший варіант суб'єкта – неактивний, то ця ознака у вербативів теж чинить опір для вільного творення похідних, порівн.: *перезрівати (ставати надто зрілим, спілим) → перезрівання, але переқвітувати (перестати квітнути, відцвісти) → ∅, схуднути (стати худим, худішим) → схуднення, але змишавіти (стати мишавим, худим, кволим) → ∅, старіти¹ (ставати старим або старішим) → старіння¹, але вагітніти¹ (ставати вагітною) → ∅. Набуваючи ознаки активності суб'єкта (а на граматичному рівні – увиходячи до категорії активного стану), дієслово реалізує свій словотвірний потенціал, продукуючи вже ВІОД зі значенням дії, порівн.: *зменшуватися¹ (ставати меншим за обсягом, величиною, кількістю) → ∅, але зменшувати/зменшити (робити меншим обсяг, величину, кількість чого-небудь) → зменшування, зменшення, спотворюватися¹ (ставати неприємним, непривабливим) → ∅, але спотворювати/спотворити¹ (надавати кому-, чому-небудь неприємного, непривабливого вигляду) → спотворювання, спотворення.**

Отже, зі зниженням активності суб'єкта знижуються й дериваційні потенції дієслова щодо продукування ВІОД зі значенням процесу, порівн.: *опадати⁷ (зменшуватися в об'ємі, стухати (про пухлини, набряки на тілі)) → ∅, опадати⁸ розм. (худнути, втрачати округлість форм (про людину, тварину)) → ∅, але опадати¹ (губити листя, пелюстки, плоди і т.ін. (про дерева, квіти)) → опадання (Біологічним пристосуванням рослин до захисту від випаровування є листопад – масове опадання листків на холодний або жаркий період року (З журналу)).*

Для переважної більшості дієслів, що виступають мотивувальними для ВІОД зі значенням процесу, єдино можлива – лівобічна валентність, що зумовлює одномісність, а відтак зорієнтованість на суб'єкт. Тому можуть продукувати девербативи лише неперехідні дієслова, які є пасивними в процесі перекатегоризації, напр.: *порожніти¹ (ставати порожнім, менш заповненим) → ∅, пов'язатися⁵ (утворитися, пов'язатися (про плоди)) → ∅, блакитніти¹ (ставати блакитним) → ∅, весніти² (розквітати) → ∅, усоліти (достатньо просолитися) → ∅.*

Абсолютивність, що співвідноситься з категорійним значенням неперехідності дії, виступає функціонально значущою ознакою для мотивувальних ВІОД процесу та впливає на процес перекатегоризації.

Проте найвагомішими ознаками для реалізації словотвірного потенціалу вербативів виступають аспектуальні. Загальне значення ВІОД процесу передбачає межу, поріг ознаки. Твірними можуть бути лише граничні дієслова. Вони позначають дії, що мають внутрішню граничність, тобто таку межу в її розвитку, після досягнення якої вона вичерпує себе й припиняється. Але така межовість не залежить від видового значення вербативів, вона відображається в значеннях дієслів доконаного й вибірково недоконаного виду, причому дієслова у

формі доконаного виду мають реальну межу, а недоконаного – потенційну [2, с.15]. Містять її лише ті імперфективні форми, дія яких спрямована на результат, засвідчений парною перфективною формою. У випадках *Ягода червоніє* → *червоніння ягоди*; *Стовбур тоншає* → *тоншення стовбура*; *Дівчина худне* → *худнення дівчини* передбачається, що означений процес у своєму розвитку чи занепаді дійде до межі й буде зафіксований номінаціями у формі доконаного виду – *Ягода почервоніла* → *почервоніння ягоди*; *Стовбур потоншав* → *потоншення стовбура*; *Дівчина схудла* → *схуднення дівчини*.

Семантична своєрідність дієслів-мотиваторів полягає в тому, що майже всі вони є похідними словами. Це вторинні дієслова-інхоеативи, а також дієслова, що корелюють за родами дії. Словотворчі афікси модифікують значення дієслова, звужуючи, семантично конкретизуючи його щодо вихідного слова. Проте суфікси не несуть чітко окресленого навантаження, оскільки "значення суфіксів мають більший ступінь абстрактності порівняно з префіксами, які переважно зберегли своє первинне локально-просторове значення" [5, с. 24].

Група мотивувальних безпрефіксних дієслів відзначена тим, що наявні лексеми представлені формою недоконаного виду, причому з переважною більшістю з них співвідносяться префіксальні вербатииви доконаного виду. В основному це потенційно граничні дієслова, що є сприятливим чинником для продукування ВІОД зі значенням процесу. Ними стають відприкметникові утворення, де суфікс -а- взаємодіє з основою прикметників вищого ступеня порівняння (*яскравішати недок. 1* (ставати яскравішим) → *яскравішання, молодшати недок. (ставати молодшим) → молодшання, жвавішати недок. (ставати жвавішим) → жвавішання*); чи такі, у яких до основи іменника або прикметника приєднується формант -і- (*іржавіти недок. 1* (ставати іржавим) → *іржавіння, пітніти недок. 1* (укриватися потом) → *пітніння, мужніти недок. 1* (ставати фізично й духовно зрілим) → *мужніння, старіти недок. 1* (ставати старим) → *старіння*).

Поодинокі твірними виступають дієслова з формантом -ну- (*худнути недок. (ставати худим або худішим) → худнення, шкарубнути недок. (ставати шершавим, шорстким на дотик) → шкарубнення, квітнути недок. 1* (розкриватися, розпускатися (про квіти; цвісти) → *квітнення*; та одновидові неграничні дієслова недоконаного виду з постфіксом -ся, що реалізують динамічну ознаку "зміна властивостей суб'єкта" (*гноїтися недок. (виділяти гній) → гноїння, кущитися недок. 2* (утворювати кущі) → *кущення, кущіння, галузитися недок. (пускати паростки, гілки) → галуження*). Постфікс -ся, приєднуючись до перехідного дієслова, нейтралізує активність його семантики й указує на зосередження процесу в самому суб'єкті [7, с. 9].

Визначальною рисою групи мотивувальних префіксованих дієслів виступає модифікація семантики, яку спричиняє префікс. Узаємодіючи з твірною основою, він конкретизує значення вербатива насамперед щодо внутрішньої часової характеристики й змінює середню фазу процесу на початкову чи кінцеву. Відповідно до цього в усіх префіксованих дієсловах виділяють починальні та

завершальні роди дії [7, с. 9], які взаємодіють з аспектуальними ознаками граничності, спрямованості до результату та його досягнення. Актуалізуючи семантику результативності, префікс знижує рівень продукування ВІОД.

Інертними в процесі перекатегоризації виступають мотивувальні дієслова починальних та завершальних родів дієслівної дії, оскільки в переважній більшості це дієслова доконаного виду з реалізованою граничністю [1, с. 203], що не входять до видової пари. Так, не творять похідних вербативи, що постулюють початок реалізації процесу: *заряснішати, закрижаніти, замертвіти, запанувати, зблищати*; дієслова з префіксами під-, над-, при-, що вміщують у собі поєднання починальних та завершальних родів дії, зі значенням неовності дії (*підсохнути, підпіснєвати, підбільшати, надрости, надгоріти, прижовкнути, прицвісти, прихрипнути*) та дієслова завершальних родів дії (*доцвісти, дожеврїти, змокрїти, скипіти, померкнути, помсїли, відокрїти, відквітувати, проплїти, перекасати, вилсїти, вилїняти, натанути*).

Утворення ж форми недоконаного виду послаблює значення початку чи кінця процесу й стимулює потенційно граничні дієслова до продукування ВІОД, оскільки увага зосереджується на протяжності процесу, напр.: від дієслів з початковою фазою дії – *загнивати 1* (піддаватися гниттю, розкладатися) → *загнивання, загнити* → ∅; *закипати 1* (починати кипіти) → *закипання, закипіти* → ∅; *розпхати 1* (набрякати, потовщуватися від запалення) → *розпхання, розпхнути* → ∅; *примрзати 1* (міцно приставати до чого-небудь під дією морозу) → *примрзання, примрзнути, примрзти* → ∅; *підгнивати 1* (частково гнити, прїти, трухлявіти) → *підгнивання, підгнити* → ∅; від префіксованих дієслів з фінитивним значенням – *допливати 1* (закінчувати плїти) → *допливання, доплїти* → ∅; *доростати 1* (досягати повної кількості, певного розміру, об'єму) → *доростання, дорости* → ∅; *визрївати 1* (ставати спілим, досягати) → *визрївання, визрїти* → ∅; *перестигати* (ставати надміру стиглим) → *перестигання, перестигнути* → ∅, *намерзати 1* (замерзаючи, вкривати поверхню чого-небудь) → *намерзання, намерзнути* → ∅; *угасати 1* (переставати горїти, жеврїти або світити, світитися) → *угасання, угаснути* → ∅; *обсихати* (ставати сухим; висихати) → *обсихання, обсохнути* → ∅.

Зрідка зустрічаються девербатииви, утворені від одновидових дієслів із реалізованою граничністю (*загустїти* (стати густим, загушеним) → *загустїння, полисїти* (стати лисим) → *полисїння, покорошшати* (стати коротшим) → *покорошшання, здрїбнїти 1* (стати дрїбним за розміром, обсягом) → *здрїбнення, здичавїти 1* (стати диким, неприрученим) → *здичавїння*) та парновидових (*забур'янитися* [забур'янюватися] (заростати, покриватися бур'яном) → *забур'янення, підвищїтися* [підвищуватися] 1 (ставати вищим) → *підвищення, послабитися* [послаблюватися] 1 (втрачати силу, ставати слабшим) → *послаблення, зотплїти* [зотплївати] 1 (руїнуватися,

розпадатися від тривалого використання, лежання) → *зоління*).

Уплив стилістичних особливостей вербативів на продукування ВІОД зі значенням процесу не є значущим порівняно з граматичними чинниками. Фразеологічно зумовлені, вузьковживані, діалектні, застарілі значення мотиваторів унеможливають утворення ВІОД, позаяк спеціально-термінологічні

та переносні підвищують реалізацію їхнього словотвірного потенціалу.

Отже, ВІОД є наслідком вибіркового процесу перекатегоризації, оскільки для них властиві окремі особливості твірних, а саме: семантика, субстанційність, релятивність, лексико-граматичні чинники та стилістичне маркування.

Література

1. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 335 с.
2. Бондарко А. В. Семантика предельности / А. В. Бондарко // Вопросы языкознания. – 1986. – № 1. – С. 14–25.
3. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 220 с.
4. Грушко Н. Е. Глагол как база субстантивного словообразования / Н. Е. Грушко // Семантические вопросы словообразования: Значение производящего слова. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1991. – 271 с. – С. 135–164.
5. Ковалик І. І. Діалектичний характер словотвірної структури похідного слова / І. І. Ковалик // Питання словотвору. – К. : Вища школа, 1979. – С. 20–26.
6. Колибаба Л. М. Асиметрія словотвірних співвідношень багатозначних дієслів та іменникових девербативів / Л. М. Колибаба. – К. : Ін-т української мови НАН України, 2005. – 349 с.
7. Кутня Г. В. Структурно-семантична і функціональна характеристика предикатів процесу в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Кутня Г. В. ; Львівський нац. ун-т імені І. Франка. – Львів, 2004. – 18 с.
8. Чевельгина Н. Ф. Инхоативные глаголы и соотносительные сочетания в отношении к словопроизводству / Н. Ф. Чевельгина // Семантические классы русских глаголов. – Свердловск : Изд. Уральского ун-та, 1982. – С. 77–82.

УДК 811.161.2'367

ЕКСПЛІКАЦІЯ ОBOB'ЯЗКОВОЇ ЛOKATИВНОЇ CИHTAKCEMI ПРИЙМЕННИКОВО-ВІДМІНКОВОЮ ФОРМОЮ ЗНАХІДНОГО

Вакуленко Г.М., Клипа Н.І.

Стаття присвячена аналізу облігаторних локативних синтаксем; з'ясування семантико-синтаксичних особливостей прийменниково-іменникових форм зі знахідним відмінком.

Ключові слова: облігаторна локативна синтаксема, предикат переміщення, кінцевий пункт руху, прийменниково-іменна форма, знахідний відмінок.

Статья посвящена анализу облигаторных локативных синтаксем; выяснению семантико-синтаксических особенностей предложно-именных форм с винительным падежом.

Ключевые слова: облигаторная локативная синтаксема, предикат движения, конечный пункт движения, предложно-именная форма, винительный падеж.

This article analyzes the obligatory locative syntaxemes; clarifies the semantic and syntactical peculiarities of the preposition-noun forms with accusative case.

Key-words: obligatory locative syntaxeme, predicate of movement, destination point, preposition-noun form, accusative form.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю поглибленого аналізу структури речення з погляду обов'язковості/факультативності обставинних компонентів на позначення локально-просторових відношень, з'ясування лексичного наповнення головних і залежних конститuentів.

Основні теоретичні засади функціонування локально-просторових поширювачів в українській мові, їхня специфіка, явище префіксально-прийменникової кореляції різнобічно викладені в працях І.Вихованця, В.Войцехівської, З.Іваненко, Л.Руденко, М.Степаненка та інших вітчизняних учених. Однак статус компонентів, що виражають локативні відношення, потребує спеціального дослідження з погляду міри вияву обов'язкового і факультативного входження їх до структури речень, зумовлюваного значенням дієслів-предикатів.

Метою пропонованої статті є аналіз локативних синтаксем, окреслення семантико-синтаксичних особливостей прийменниково-іменникових форм зі знахідним відмінком.

У сучасній лінгвістиці категорію локативності визначають як семантичну категорію, до якої входять усі різновиди просторового значення. Вона експлікує відображені у свідомості людей різноманітні просторові відношення предметів і явищ, зокрема їхнє місцеперебування, напрямок руху, контактність та дистантність розташування [8, с. 296–297].

Серед синтаксистів існує думка, що синтаксеми з обставинним значенням частіше за все не відзначаються тісним зв'язком із дієсловом-предикатом, вони належать до групи вільних синтаксем, семантика в яких яскраво виражена ще до входження їх у речення, вона наявна на докомунікативному рівні. Окрім того, дієслово-предикат в одних випадках обов'язково вимагає такого обставинного компонента, в інших – цей компонент може мати цілком факультативний характер.

Обстежений фактичний матеріал дає право констатувати, що причина обов'язкового вживання при дієсловах-предикатах локативних синтаксем пояснюється як власне мовними, так і позамовними чинниками. Як слушно зауважує М.Степаненко, найважливішими є два фактори: по-перше, семантична самодостатність або семантична несамодостатність предиката, тобто його інформативність, по-друге, структурно-граматична особливість дієслова-предиката, тобто наявність або відсутність у його складі префікса [7, с. 17–18].

Як відомо, семантична взаємодія префікса й прийменника впливає на формально-граматичну й семантичну будову речення. М.Степаненко зазначає: "Префікс інтенційно зорієнтований на реалізацію локативних відношень і разом з припредикатним членом утворюють префіксально-прийменникову кореляцію" [7, с. 15]. Наприклад: *Птах летів* ("переміщався в повітрі") → *Птах прилетів* ("переміщався в повітрі" + "досяг якогось місця,

прибув у певне місце”). Ми помітили, що префікс у зазначених синтаксичних конструкціях може дитувати необхідність уживання при предикаті певного просторового конкретизатора.

Наші спостереження засвідчують, що локативні синтаксеми займають облігаторну позицію у структурі речення тоді, коли вступають у відношення валентності з дієсловами-предикатами, які вказують на місцезрешташування (перебувати, решташовуватися, розмішатися, знаходитися, опинятися, таборитися, мешкати), дієслова на позначення буття (бути, існувати, жити, народитися), непозиційне місцезрешташування (стояти, сидіти, лежати, висіти). Така типологія дієслів-предикатів неврештащкова, оскільки дієслівний словотвір позначається на валентності цього класу слів, яка в структурі елементарного речення значною мірою регулює облігаторність/ факультативність правобічних синтаксем (у нашому випадку локативних).

Принагідно зауважимо, що валентнісні характеристики дієслова-предиката бути варті окремого розгляду, оскільки його лексико-семантична самодостатність у мовленні (я є, я завжди буду) не йде в жодне порівняння з його розгалуженими граматичними значеннями у мові (морфологічними і синтаксичними), що зумовлює семантичний і функціональний перерозподіл у структурі простого речення (пор.: *Він був учителем; Він був щасливий; Він був у будинку* → *Він учитель; Він щасливий; Він у будинку*; в усіх цих випадках можна говорити про семантику не номінального дієслова-зв'язки, що може бути й нульовою, а іменної чи локативної предикативної частини, які разом із суб'єктом становлять структурний мінімум простого речення).

З функціонального погляду обов'язкові/ факультативні адвербіальні поширювачі представлені прийменниково-відмінковими, рідше - безприйменниковими формами іменників і прислівниками.

Формою локативних конститuentів із просторовою семантикою є і знахідний відмінок, хоча визначальною для нього є семантико-синтаксична функція об'єкта дії. Але не заперечуючи його первинної функції, ми переконалися, що в описуваних реченнях прийменниково-іменникові форми зі знахідним відмінком експлікують і значення напрямку руху, зокрема кінцевого пункту руху, шляху переміщення, а зрідка - статичної локалізації.

Семантику кінцевого пункту руху передають субстанціальні форми знахідного відмінка з просторовими прийменниками *в/у, на, за, поза, під/піді/підо, над/наді/надо, між/межи, поміж/помежи, проміж/промеж, понад, перед/переді/передо, поперед*.

Значення шляху переміщення репрезентують форми знахідного відмінка з такими просторовими прийменниками: *через, крізь, повз, поз, попри/при, все*.

Статична локалізація представлена обов'язковою формою знахідного відмінка з просторовим прийменником *через*.

У запропонованій статті ми проаналізуємо лише синтаксичні конструкції, які є репрезентантами значення "напрямок руху: кінцевий пункт руху".

Розглядані реченнєві структури з припредикативними поширювачами у формі знахідного відмінка

реалізують не тільки основне значення "напрямок руху: кінцевий пункт руху", а й відтінки просторової дистрибутивності. Аналіз фактичного матеріалу дає нам підстави виділити локативні структури, які характеризуються високою функціональною активністю. Це прийменниково-іменникові форми *НА+Насс, В/У+Насс, ЗА+Насс*, їхня продуктивність, на думку М. Степаненка, обумовлена семантичною поліфункціональністю [7, с. 126].

Конструкція *НА+Насс* передає семантику контактного кінцевого пункту руху. У зазначеній моделі носіями валентності вступають дієслова цілеспрямованого і нецілеспрямованого переміщення, дієслова статичної локалізації та конкретної фізичної дії, які передбачають у функції обов'язкового локативного поширювача субстанціальні лексеми зі значенням "поверхня": *Тоді-то осінь з наших селищ виходить гола на поля* (Т.Осьмачка); *Вийшли на вільний простір* (В.Шевчук); *На ниву злетілися поволі сичі* (Т.Шевченко); *Стара ледве злізла на віз* (П.Мирний); *Всі вони випазили на хлів* (В.Яворівський); *Лягає курява на гречку* (М.Драй-Хмара); *Паморозь впала на ліс* (Г.Чубач); *Я вмощує на коліна до нього* (В.Симоненко); *Ледь кинув мішок на землю* (В.Стефанік); *Ростислав справді виклав на стіл товсту, білу, пещену руку* (П.Загребельний).

Привертає увагу той факт, що у синтаксичній моделі *НА+Насс* продуктивними є дієслова переміщення з префіксом *ви-*, які вступають у найтісніший дистрибутивний зв'язок із прийменниково-іменниковою формою знахідного відмінка. Специфічною особливістю адвербіальних конструкцій, уживаних при дієсловах названої вище семантики, є кореляція префікс-прийменник. Як відомо, префіксально-прийменникова кореляція реалізується найчастіше у повторенні прийменником префікса в (*у*) ↔ в (*у*), від ↔ від, до ↔ до тощо. Однак значеннєвий аналіз показав, що співвідносні пари *ви ↔ на, з ↔ на, зі ↔ на* функціонують за принципом префіксально-прийменникових пар із повною кореляцією.

У реченнях із планом змісту "рух на поверхню локативного орієнтира" прийменник *на* хоч і виконує свою площинну локалізацію, однак і "служує показником дії на поверхню ... чого-небудь" [1, с. 20-21]: *Із хвіртки вийшов прямо на залитий місяцем сільський майдан* (В.Шевчук); *Кіль, обережно ступаючи й занепокоєно підхожуючи, зійшов на галку* (М.Івченко); *Збіг на своє горіще, жбурнув сувій з малюнками і впав лицем у вогу, тверду подушку* (В.Шевчук).

Необхідно зазначити, що домінуюча роль у детермінованих синтаксичних властивостях префіксального дієслова належить саме префіксові, оскільки він, приєднуючись до дієслівної основи, стає "ніби сигналом структурно-семантичної незавершеності дієслова. Тільки при наявності у синтагматичному ряду прийменниково-відмінкових форм, співвідносних зі значенням префікса, префіксальне дієслово набуває смислової і структурної довершеності" [3, с. 64].

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що синтаксична структура облігаторної локативної синтаксеми *НА+Насс*, у якій спостерігається кореляція префікса-прийменника, є універсальною

синтаксичною одиницею за своїми можливостями, здатною диференційовано виражати найтонші відтінки локативної спрямованості дії-руху.

Прийменниково-відмінкова форма обов'язкових локативних поширювачів *НА+Насс*, передаючи семантику контактного кінцевого пункту руху, експлікує два основні значення:

- рух на поверхню локативного орієнтира, напр.: *Поважно та тихо у ранню пору на високу гору сходилися полковники* (Т.Шевченко); *Він вилазив на групу і рвав у пазуху гнилиці* (І.Драч);

- рух у бік локативного орієнтира, напр.: *Худоба розтеклася на всі боки* (П.Мирний); *Забувши і про волів, і про панове жито, Тарас побіг на пісню* (В.Шевчук).

Конструкція *В/У+Насс*, маніфестуючи загальну семантику "напряму руху: кінцевий пункт руху", вербалізує таке основне значення локалізації: рух в межах локативного орієнтира.

В аналізованих реченнях з обставинним поширювачем основним заповнювачем позиції предиката є префіксальні і безпрефіксальні дієслова руху, переміщення, конкретної фізичної дії, а функцію локативно-напрямового конкретизатора виконують іменники зі значенням "простір". Лексико-семантичний діапазон субстантивів, які разом із прийменником *в/у* заповнюють правобічну позицію, необмежений. Це, зокрема, лексеми зі значенням реального внутрішнього простору або ті, "ознака внутрішнього простору яких мислиться як простір з певним окресленням, межами" [7, с. 151]. Наприклад: *У місто греки в'їхали волами* (Л.Костенко); *Вихором влетів Тарас у хату до*

Коваленків (В.Шевчук); *Приїздив я оце в майстерні та вирішив заглянути і в вашу гавань* (О.Гончар); *У двір увійшла ... Наталка, тихенька дівчинка з великим, гострим носом* (С.Васильченко); *Ніч тихо пройшла слідом за нами в степ* (Г.Косинка); *В моря наші впадають ріки* (Г.Чубач); *Я покину ... дум юрбу бентежну і долину ... в височинь безмежну* (Г.Чупринка); *Чи ж прискаче в зелені луги рятівниця, незаймана діва* (Ю.Клен).

Спостереження над функціонуванням локативних просторових конституентів зі знахідним відмінком, що мають семантичний опис "рух в межах локативного орієнтира", переконують у тому, що дієслова-предикати, набувши внаслідок префіксації цього значення, потребують компенсації шляхом уживання при них адвербіального компонента. Як ми помітили, в описуваних реченнях префікси напрямкової орієнтації, сполучаючись із дієсловами-предикатами, лише посилюють значення напрямку руху до якогось пункту з проникненням у нього і тим самим породжують його структурно-значеннєву незавершеність, зумовлюють обов'язкову появу локативного поширювача.

Аналіз семантико-синтаксичних особливостей локативних синтаксем, які реалізують себе в прийменниково-іменникових формах зі знахідним відмінком, дозволяє кваліфікувати просте речення як ієрархізовану конструкцію, в якій кожен із адвербіальних поширювачів займає певне місце: обов'язково поширке дієслово-предикат або інформативно збагачує зміст речення, перебуваючи на периферії залежності від інших компонентів.

Література

1. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. - К. : Наук. думка, 1980. - 286 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. - К. : Наук. думка, 1992. - 222 с.
3. Войцехівська В. Г. Сполучуваність префіксованих дієслів переміщення / В. Г. Войцехівська // Українське мовознавство. - К., 1975. - № 3. - С. 32-38.
4. Іваненко З. І. Прийменникові конструкції із значенням місця в сучасній українській мові : навч. посіб. / З. І. Іваненко. - Чернівці, 1974. - 69 с.
5. Іваненко З. І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення / З. І. Іваненко. - К. : Вища школа, 1981. - 143 с.
6. Іваницька Н. Л. Зумовленість синтаксичної структури двоскладного речення валентністю дієслова-предиката / Н. Л. Іваницька // Мовознавство. - 1985. - № 1.
7. Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення / М. І. Степаненко. - Полтава : АСМІ, 2004. - 463 с.
8. Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблук та ін. - К. : "Українська енциклопедія" імені М. П. Бажана, 2007. - 856 с.
9. Шелемеха Г. М. Семантико-синтаксичні функції обставин місця у структурі простого речення : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Шелемеха Г. М. - К., 1996. - 19 с.

УДК 811.161.2.81'276

ІДІОСТИЛЬ, ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ І ІДІОЛЕКТ: ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ

Коткова Л. І.

У статті розкривається понятійна сутність термінів "ідіостиль", "індивідуальний стиль", "ідіолект", з'ясовуються їхні ознаки та критерії розмежування.

Ключові слова: ідіостиль, індивідуальний стиль, ідіолект, мовна особистість, художній текст, світобачення письменника.

В статье раскрывается понятийная сущность терминов "идиостиль", "индивидуальный стиль", "идиолект", выясняются их признаки и критерии разграничения.

Ключевые слова: идиостиль, индивидуальный стиль, идиолект, языковая личность, художественный текст, мировоззрение писателя.

The concept's essence of such terms as "idiostyle", "individual style", "idiolect" are enlightened in this article. The criteria of differentiation and features of these terms are ascertained as well.

Keywords: individual style, personal style, idiolect, language identity, artistic text, the worldview of the writer.

Терміни "ідіостиль", "індивідуальний стиль", "ідіолект" розмежують не всі мовознавці. Витлумачення цих понять послідовно пов'язують з аналізом художніх та публіцистичних текстів, способами виявлення системи стильових і стилістичних художньо-образних доміант, що відбивають специфічні способи моделювання концептуальної картини світу, репрезентують почуттєві інтенції та світобачення письменника, його мовомислення тощо. Наука, що досліджує індивідуальний стиль, дістала низку найменувань: "літературознавча стилістика" (В.В.Виноградов), "лінгвостилістика" (Л.А.Булаховський), "стилістика декодування" (І.В.Арнольд, А.К.Мойсієнко), "інтерпретація тексту" (В.М.Русанівський, В.М.Жирмунський, В.А.Кухаренко), а також "стилістичний аналіз", "художній дискурс", "поетичний дискурс" та ін.

Н.С.Болотнова виділяє кілька наук про текст, розмежовуючи поняття "стилістика тексту" і "лінгвістика тексту". Лінгвістику тексту схарактеризовано як науку, що "вивчає правила й закономірності побудови зв'язного тексту та його категорії (формальні механізми і структури зв'язків речень, абзаців, надфразних єдностей). Семантика тексту розглядає його значеннєвий план, структуру змістів, висловлених експліцитно й імпліцитно. Прагматика тексту... аналізує комплекс питань, пов'язаних з адресантом та адресатом, їхню взаємодію, мовленнєву тактику й типи поведінки, правила

мовленнєвого спілкування, що здійснюється на основі текстів" [1, с. 15].

С.Я.Єрмоленко наголошує, що стилістика художнього тексту "має вихід в історію літературної мови, а також у сферу вивчення індивідуальних стилів як реалізацію авторської моделі світу, як функціонування мовних знаків національної культури" [4, с. 304]. Ключовими аспектами дослідження ідіолекту є інтерпретація естетичної функції мови й декодування художніх текстів.

Проаналізувавши низку дефініцій поняття "стиль", О.О.Селіванова виокремлює чотири основні параметри його характеристики: 1) ситуативність (комунікативність), тобто зв'язок прийомів і засобів вираження з певною мовленнєво-комунікативною ситуацією; 2) другий параметр стилю схарактеризовано через зв'язок із першим і в ракурсі цілеспрямованої діяльності. Цей параметр було обґрунтовано ще в період становлення стилістики (30-40-і рр. XX ст.) у Празькій лінгвістичній школі, де вперше було з'ясовано співвідношення стилю й акту мовлення; 3) третій параметр стилю – вибірковість. Цей термін трапляється майже в кожному визначенні стилю. Ґрунтується вибірковість на усвідомленому виборі адресантом (автором) певного типу мовної поведінки, мовленнєвої діяльності, що зумовлює манеру спілкування й вибір мовних засобів; 4) стереотипність (типологічність) кваліфіковано як четвертий параметр стилю. Він зумовлений співвідношенням

стилю з мовленнєвими жанрами й вивчається в аспекті традицій культури (О.О.Леонт'єв) [10, с. 101-104].

На основі згадуваних чотирьох параметрів дослідниця запропонувала таке визначення стилю: "Стиль – це парадигматична властивість мовленнєвої системи певної мови; ситуативно зумовлений стереотипний спосіб здійснення вербальної комунікації як цілеспрямованої людської діяльності на основі суспільно усвідомленого вибору певних мовних засобів і принципів їхньої інтеграції в мовлення" [10, с. 104]. Щодо індивідуального стилю необхідно додати: хоч у художньому мовленні митця не трапляється майже нічого, чого б не було в загальнонародній мові, окрім окремих одиниць, змодельованих зазвичай на матеріалі й за моделями загальнонаціональної мови, проте кожний митець має свою, індивідуальну мовну картину світу, кожний письменник прагне втілити найкращі якості національної мови.

У процесі лінгвістичного вивчення художнього тексту постає проблема розрізнення індивідуального стилю, ідіостилю й ідіолекту.

Терміни "індивідуальний стиль", "ідіостиль" й "ідіолект" у мовознавчій терміносистемі посідають центральні, ключові позиції. Терміни "ідіостиль" та "індивідуальний стиль" зазвичай уживаються паралельно, вони можуть бути взаємозамінними. Особливістю їхнього активного функціонування в сучасному мовознавстві є тісні взаємозв'язки з такими поняттями, як "мовна особистість", "індивідуальний мовосвіт", "світобачення письменника", "художнє мовомислення", "мовна картина світу автора" тощо (С.Я.Єрмоленко, П.Ю.Грищенко, В.С.Калашник, Н.М.Сологуб, Л.А.Лисиченко, В.І.Кононенко, В.В.Жайворонок, А.К.Мойсієнко, Л.О.Пустовіт, Л.О.Ставицька, І.О.Голубовська, В.Л.Іващенко, Н.В.Слущай, С. П.Бижик, Н.С.Дужик, С.А.Жаболінська, М.В.Скаб, О.О.Маленко та ін.).

"Лінгвістичний енциклопедичний словник" містить таке тлумачення терміна "ідіолект": "Ідіолект – сукупність формальних і стилістичних особливостей, властивих мовленню окремого носія певної мови. Термін "ідіолект" створений за моделлю терміна "діалект" для позначення індивідуального варіювання мови на відміну від територіального і соціального варіювання, при якому ті чи інші мовленнєві особливості властиві цілим групам чи колективам мовців. Ідіолект у вузькому значенні – лише специфічні мовленнєві особливості певного носія мови... У широкому значенні ідіолект – взагалі реалізація певної мови у вустах індивіда, тобто сукупність текстів, створених мовцем і досліджуваних лінгвістом з метою вивчення системи мови" [8, с. 171]. Запропоноване В.В.Виноградовим у згаданому словнику трактування аналізованого поняття виокремлює таку рису ідіолекту, як його зв'язок з іншими типами варіювання – територіальним і соціальним. Ключовими в дефініції є слова "формальні і стилістичні особливості". Ознаки, риси, властивості ідіолекту й ідіостилю можуть бути характеризовані як специфічні "особливості" тільки на основі їхнього зіставлення з нормою, з узусом.

У "Літературознавчому словнику-довіднику" запропоновано сучасніше визначення ідіолекту:

"Індивідуальне мовлення, що пояснюється місцем проживання, віком, фахом, соціальним станом, загальним рівнем культури певної людини. Ідіолект як мовна характеристика особистості не тільки окреслює особливе, а й розкриває розмаїті аспекти мови як загальнонаціонального феномена, її невичерпний потенціал" [9, с. 301]. Із такого трактування поняття "ідіолект" можна зробити висновок, що він є основою, підґрунтям для формування ідіостилю письменника.

В.В.Жайворонок характеризує ідіолект як вагомий складник трихотомії, що поєднує "людську мову як витвір людської природи, національну мову як колективний витвір духу народу, індивідуальне мовлення як факт породження мови кожною окремою людиною" [6, с. 27]. Учений вважає, що про індивідуальний стиль мовлення (ідіолект) можна говорити лише за умови "щасливого поєднання" максимальних семантико-стилістичних можливостей (ефектив), "видобутих" із мовної одиниці, та вмілого використання їхньої експресивної функції [6, с. 28].

Такі підходи до характеристики понять "ідіолект", "ідіостиль", "індивідуальний стиль" передбачають аналіз художніх творів не як звичайних вербальних текстів, а як художньо-естетичних феноменів, створених конкретним автором, людиною, яка обов'язково додає свої інтенції, збагачує загальноновживаний лексичний шар, мовленнєві висловлення елементами індивідуального, неповторного, втілюючи свій внутрішній світ в оригінальні художньо-образні засоби, суб'єктивні форми. Митець має право "бути оригінальним у межах, визначених установленими умовностями спілкування. Письменник має право і разом з тим обов'язок бути оригінальним, мати свій, індивідуальний стиль" [2, с. 462].

С.Я.Єрмоленко стверджує: "Системність індивідуального стилю ґрунтується на зв'язку мови і мислення, на формуванні мовної картини світу, в якій поєднано загальне й індивідуальне, загальне й одиничне" [4, с. 305]. Саме в індивідуальній мовній картині світу авторське, особистісне, втілене в індивідуальну манеру письма, поєднано із загальноновживаним, типовим. Оригінальність і неповторність комбінування авторських емотивно-оцінних інтенцій із загальноновживаними образами відбивається на манері висловлюватися, на реалізації конкретно-чуттєвих смислів, особливостях аксіологічного сприйняття фрагментів національної картини світу. Ідіолект окремого письменника (мовної особистості) не виникає на чистому місці, у його основі – система законів національної мови, стан її розвитку, художні норми епохи, мовно-естетичні традиції, що є виразниками розвитку мови і рівня духовності нації.

Дослідження ідіолекту письменника С.Я.Єрмоленко пов'язує з двома ключовими аспектами: "історія української літературної мови (внесок письменника в літературну мову) і мова художньої літератури (інтерпретація естетичної функції мови, декодування тексту)" [4, с. 305].

Терміни "ідіолект" та "ідіостиль" розмежовано в "Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів". Поняття "ідіолект" пояснено так: "мовна практика окремого носія мови; сукупність

формальних і стилістичних ознак, що вирізняють індивідуальну мову" [5, с. 67]. Поняття "ідіостиль" витлумачено як "індивідуальний стиль, в якому виразні, марковані засоби мови утворюють певну систему". Тут також зазначено, що ідіостиль часто ототожнюють з ідіолектом [5, с. 67].

В енциклопедії "Українська мова" поняття "індивідуальний стиль" та "ідіолект" уживаються як абсолютні синоніми: "стиль індивідуальний, ідіолект – сукупність мовно-виражальних засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших; своєрідність мови окремого індивіда. Це поняття насамперед стосується стилю майстра слова, письменника. Стиль індивідуальний залежить від творчої індивідуальності автора, його світосприймання та світовідчуття, ставлення до явищ навколишньої дійсності та оцінки їх" [12, с. 676].

Методологічно значущою є праця П.Ю.Гриценка "Ідіолект і текст", де поняття "ідіолект" витлумачено як індивідуальне мовлення, що формує риси, специфічні ознаки будь-якого тексту. У роботі переконливо доведено, що дослідження ідіолекту письменника ґрунтується на двох ключових інформаційних складниках, до яких належить текст і мовне довілля. Якщо аналіз рис тексту, до якого застосовуються найрізноманітніші дослідницькі методи та прийоми як до конкретного репрезентанта ідіолекту письменника, належить до постійних, традиційних, то з'ясування впливу зовнішніх чинників (довілля) на формування текстових моделей, структур, тобто на процес "постання тексту", – до принагідних, фрагментарних [3, с. 16].

Увага вченого в згаданій праці зацентована на необхідності здійснення вичерпних характеристик мови творів і як самодостатніх об'єктів вивчення, і як чинників, що впливають на глибинні історичні процеси становлення і розвитку літературної мови; на важливості відходу від дослідницьких стереотипів, що йдуть шляхом сегментування, заступлення цілого його частиною, що унеможливує всебічне пізнання ідіостилі митця [3, с. 16-17].

У дослідженні Л.О.Ставицької "Про термін *ідіолект*" розкрито поняттєву сутність цього терміна, проаналізовано ідіолект у його зв'язках із суміж-

ними соціолінгвістичними термінами "етнолект", "соціолект", "гендерлект", "криптолект". Тут змодельовано стратегію вивчення ідіолекту, що передбачає особливу увагу до соціологічних характеристик людини-мовця, урахування ситуації спілкування та часового періоду життя індивіда, тобто відрізка часу, протягом якого відбувається комунікація. Ідіолект співвіднесено зі стилістичним термінопоняттям "ідіостиль". Мовознавець розмежувала широке і вузьке значення терміна "ідіолект": "У широкому розумінні ідіолект – це взагалі реалізація певної мови в устах індивіда, тобто сукупність текстів, породжуваних мовцем і досліджуваних лінгвістом з метою вивчення системи мови. Ідіолект у вузькому значенні – тільки специфічні мовленнєві особливості певного носія мови" [11, с. 3].

Аналіз дефініцій термінів "ідіолект" і "ідіостиль" виявив, що їх досить часто уживають майже як синоніми, тобто ототожнюють ці два поняття, із чим важко погодитися. Розмежування понять "ідіолект" і "ідіостиль" можливе й на основі хронологічного чинника: ідіолект – усі тексти, створені автором у хронологічній послідовності, ідіостиль – сукупність глибинних текстоутворювальних констант і домінант певного автора, що визначили появу цих текстів саме в такій послідовності. Кореляцію ідіолект/ідіостиль пропонують кваліфікувати не як відношення мова/стиль, а як частковий вияв відношення мовлення (тексти)/стиль мовлення (мова художньої літератури) [7, с. 292].

Отже, дослідження ідіолекту письменника має ґрунтуватися на зазначених вище положеннях. Важливо також виявляти засоби ідіолекту, що беруть участь у формуванні особливостей ідіостилі письменника, способи експлікації авторських інтенцій; визначати стильові константи й домінанти, особливості й закономірності побудови художніх дискурсів; з'ясувати співвідношення між індивідуальними константами письменника і нормами загальнонаціональної мови, стильовою парадигмою епохи; простежувати зв'язки зовнішньої і внутрішньої організації твору з літературним процесом; спиратися в процесі вивчення ідіолекту, аналізу його складників на історію тексту тощо.

Література

1. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста / Н. С. Болотнова. – Томск : Изд-во Томского гос. пед. ун-та, 2001. Ч. 1. – 2001. – 129 с.
2. Булаховський Л. А. Вибрані праці : в 5 т. / Л. А. Булаховський. – К. : Наук. думка, 1975. Т. 1. – 1975. – 495 с.
3. Гриценко П. Ідіолект і текст / Павло Гриценко // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка : зб. наук. пр., присвячених 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко. – К., 2007. – С. 16-43.
4. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Двіра, 1999. – 431 с.
5. Єрмоленко С. Я. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
6. Жайворонок В. В. Національна мова та ідіолект / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 1998. – № 6. – С. 27-34.
7. Леденева В. В. Особенности идиолекта Н.С.Лескова: средства номинации и предикации : дисс. ... доктора филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Леденева В. В. – М., 2000. – 481 с.

8. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В. Н. Ярцевой. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
9. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ "Академія", 1997. – 752 с.
10. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : монографическое учебное пособие / Е. А. Селиванова. – К. : ЦУЛ, Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
11. Ставицька Л. О. Про термін *ідіолект* / Л. О. Ставицька // Українська мова. – 2009. – № 4. – С. 3–17.
12. Українська мова : енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

УДК 81'373.7 (0,75.8)

АВТОРСЬКІ МОДИФІКАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ

Давиденко Л.Б., Бойко В.М.

У статті розглядається важлива проблема фразеології – індивідуально-авторські модифікації фразеологічних одиниць, характеризуються різні вияви авторських трансформацій у художніх творах.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, трансформація (модифікація) фразеологізмів, семантичні та структурно-семантичні видозміни, оказіональна фразеологічна одиниця, індивідуально-авторська репрезентація.

В статье рассматривается важная проблема фразеологии – индивидуально-авторские модификации фразеологических единиц, анализируются различные проявления авторских трансформаций в художественных произведениях.

Ключевые слова: фразеологическая единица, трансформация (модификация) фразеологизмов, семантические и структурно-семантические видоизменения, окказиональная фразеологическая единица, индивидуально-авторская репрезентация.

The article is focused on the important problem of phraseology – author's individual representation of phraseological units in Modern Ukrainian language.

Keywords: phraseological unit, transformation (modification) of phraseologisms, semantical and structural semantical modifications, occasional phraseological unit, individual authorial representation.

Проблема індивідуально-авторських модифікацій фразеологічних одиниць (далі – ФО) займає провідне місце серед важливих та дискусійних питань у фразеології, зокрема класифікація різновидів (способів) цього стилістичного прийому. Значний внесок у розвиток теоретичних основ дослідження структурно-семантичних трансформацій ФО здійснили зарубіжні та вітчизняні лінгвісти: В.Мокієнко, В.Жуков, О.Кунін, І.Лепешев, Л.Скрипник, Г.Удовиченко, М.Алефіренко, В.Ужченко, Л.Авксентьев, В.Вілоноженко, І.Гнатюк та ін. Незважаючи на велику кількість праць із цієї проблеми, єдиного визначення поняття трансформації, як і класифікаційних прийомів, немає. Узагальнивши різні погляди, вважаємо, що фразеологічна трансформація – це видозміна узуального компонентного складу ФО, спричинена актуалізацією фразеологізму в контексті, яка призводить до зрушень в семантичній структурі ФО.

Традиційно трансформації ФО поділяють на дві групи: семантичні та структурно-семантичні [1, с. 83–141]. Так, видозміни першої групи (семантичні) – це зміни традиційного значення фразеологізму, спричинені його актуалізацією в особливих контекстних умовах, внаслідок чого узуальне

фразеологічне значення набуває додаткових відтінків або ж реалізується семантична двоплановість окремих компонентів чи словосполучення в цілому [1, с. 84]. У межах семантичних трансформацій виділяють власне семантичні та подвійну актуалізацію. Власне семантичними вважають такі перетворення фразеологізмів, які спричиняють зміну традиційного значення без порушення компонентного складу стійкого словосполучення. У семантичній структурі ФО з'являються додаткові смислові і стилістичні відтінки, що призводять до розширення семантики ФО, розвитку нового значення і виникнення полісемічного фразеологізму. Основною умовою розширення і розвитку нових значень є фразеологічне оточення. Фразеологічне оточення – це найближчий контекст, із яким фразеологізм вступає в безпосередній граматичний і смисловий зв'язок. У багатьох випадках саме фразеологічне оточення формує семантику ФО, особливо коли це оточення є обов'язковим. Так, наприклад, адвербіальна ФО *для душі* "для задоволення власних духовних запитів, потреб" (ФСМ) реалізує своє узуальне значення тільки у поєднанні з обов'язковим дієсловом, наприклад: *Ото як дехто із старих молилися для душі, чи молодь співає для*

душі... (Гуцало); *А проте Лук'ян не зводить голубів, має їх безліч та кілька рідкісних пар викожує для душі* (Земляк), а в іншому контексті ця ж ФО, поєднуючись із дієсловами **продавати**, **поярмаркувати** (*От якби для душі своєї можна було б навчитись людям продавати людське життя!* (Гуцало); *Для душі хотіла поярмаркувати* (Гуцало), дещо змінює свою семантику, набуваючи значення "для задоволення матеріальних потреб", яке не фіксується словниками. В іншому випадку письменник по-своєму інтерпретує та обігрує значення ФО "**на всі заставки**" ("дуже голосно, гучно, швидко" – ФСУМ), поєднуючи цей фразеологізм із семантично віддаленими словами. Пор.: *Дехто намагався продерись до дверей без черги – таких відпихали, ганьбили на всі заставки* (Гуцало) і *Отож сиджу на лавчині під грушею, припнутий на ланцюгу, і філософствую на всі заставки, пишаюся своєю людською силою* (Гуцало), *Неправда, Хомо, і хвальба дасть сорочку, коли ти хват на всі заставки, коли ти й під церкву підкопаєшся, а таки влізеш* (Гуцало). Використовуючи слова-супровідники, які традиційно не живаються із такими ФО, письменники прагнуть привернути увагу читача, посилюючи виразність та емоційність оповіді.

Зрушення в семантичній структурі ФО відбуваються також у випадках зміни традиційного суб'єктно-об'єктного оточення. Наприклад, ФО **ні за цапову душу** ("марно, даром, ні за що" – ФСУМ) уживається, як правило, зі словами-супровідниками **загинуті**, **пропасти** і стосується суб'єкта із семантикою особи: **дати приклад**, а у випадку – **Пропала** *оковита ні за цапову душу*, – *поспівчував механізатор* (Гуцало) суб'єктом виступає іменник (підмет) із семантикою неособи, що призводить до виникнення нових відтінків у значенні ФО.

Іншим поширеним прийомом семантичних трансформацій є подвійна актуалізація – поєднання в одному стійкому виразі і буквального, і переносного значень. Дослідники виділяють два види подвійної актуалізації ФО: 1) обігрування семантики ФО у спеціально створеному автором контексті (повна подвійна актуалізація); 2) обігрування потенційної семантики компонентів ФО у спеціально створеному автором контексті (часткова подвійна актуалізація) [11].

У випадках повної подвійної актуалізації стійкий вираз реалізується в художньому мовленні на двох рівнях – лексичному і фразеологічному (за умови наявності у мові вільного словосполучення – генетичного прототипу того чи іншого фразеологізму), пор.: – *Революцію **голими руками**, пане поручик, .. не зробиш* (Панч) і – *Беріть цей улов, Діодоре Дормидонтовичу, й додому йдіть... – **Голими руками?** – бубонів той здивовано* (Гуцало). На перший погляд, вираз **голими руками** сприймається як фразеологізм, але із фразеологічним значенням він уживається лише в першому реченні, а в другому – контекстна ситуація вказує на пряме, буквальне сприймання виразу. Це явище дослідники називають ще реалізацією семантичної двоплановості словосполучення [14, с. 8], дефразеологізацією, що не супроводжується деформацією [13, с. 23], фразеологічним каламбуром [12, с. 239], одночасним використанням звороту як ФО і як вільного словосполучення [6].

Другим різновидом подвійної актуалізації є семантизація компонентів фразеологізму, яка відбувається по-різному. Найчастіше окремий компонент, що обігрується, функціонує у найближчому оточенні, причому елемент метафоричності лежить в основі такого переосмислення. Наприклад: **В чужу гречку** *завжди кортить **ускочити***, а тут сама **гречка** *до тебе напрощується, і ту гречку звати Одаркою Дармограіхою – не з останніх вона молодий у нашій Яблунівці* (Гуцало); *Їх обведеш кругом пальця, **голими під монастир пустити***, а вони ще й *подякують тобі, у **монастирі** ж молитимуться за твоє здоров'я й щодня свічку ставитимуть!* (Гуцало). Таке використання компонента як слова з прямим лексичним значенням у межах однієї фрази призводить до його семантизації. Цей прийом є типовим, особливо для діалогічного мовлення: – *Нащо нам музики, Мартохо, коли в нас **довгі язика!** Отакого б **язика** та на підшви* (Гуцало).

Більш поширеними в художньому мовленні є структурно-семантичні модифікації: лексична заміна компонентів фразеологізму словами вільного вжитку (субституція), поширення компонентного складу ФО, скорочення компонентного складу ФО (еліпсис), фразеологічний натяк, контамінація. Лексична заміна компонентів фразеологізму (субституція) – найбільш поширений різновид структурно-семантичних трансформацій – зумовлена нарізноформленістю та *проникливістю* структури ФО і полягає в цілеспрямованій заміні одного, кількох чи усіх її компонентів функціонально схожими елементами [1, с. 108–109]. Цей спосіб використовують як один із художніх прийомів семантико-стилістичного увиразнення відтінків значень ФО чи надання їм більшої конкретності у зв'язку із зображуваною ситуацією, наприклад: – *Ну, хлопці, дивіться, як **беруть вола за роги*** (Гуцало) (пор. **брати бика за роги**); *...від доторку могла вона Мартоха) з пожурою та насупленою уміть обернутися на лагідну та ласкаву, **хоч до болячки клади*** (Гуцало) (пор.: **хоч до рани прикладай**); *Він (Джура) одразу розгубився, наче його **загнано на лід***, не знав, що йому *робити і що казати далі* (Гуцало) (пор.: **заганяти на слизке**). Заміна компонентів ФО близькими за значенням не призводять до суттєвих зрушень у семантичній структурі фразеологізмів. У інших випадках, коли замінюються не синонімічні, але одного тематичного поля або й семантично віддалені елементи, відбувається оновлення внутрішньої форми фразеологізмів, наприклад: *А що в мою розповідь **вклинилась** корова червоної масті, так не слід забувати, що корова – така сама повноправна героїня **любовного чотирикутника***, як Дармограїха чи Мартоха (Гуцало) (пор. **любовний трикутник**); *Я весь у **гріхах**, як у **реп'яхах***, – *згодився **грибок-маслючок** (Хома)* (Гуцало) (пор.: **у боргах як у реп'яхах**).

Інший різновид структурно-семантичних модифікацій ФО – поширення компонентного складу фразеологізму – це такі оказіональні зміни у фразеологічних одиницях, які не вносять якісних змін у структуру ФО, а лише конкретизують її образ. Суть поширення ФО полягає у включенні до традиційної структури стійкого виразу таких слів чи слово-

сполучень вільного вжитку, які надають фразеологізмові більшої конкретності, наближаючи його до тієї ситуації, в якій використаний фразеологізм [1, с. 119]. Такі модифікації підсилюють, конкретизують фразеологізм, увиразнюють і поглиблюють його семантику відповідно до конситуації.

Виділяють три основні види поширення компонентного складу ФО: атрибутивне, об'єктне та обставинне. Так, атрибутивне поширення, як правило, в інтерпозиції (його ще називають вклинюванням) – дуже поширене явище в художньому мовленні, призводить до конкретизації внутрішнього образу ФО, звуження, оновлення її. Наприклад: *Треба ж було зловити Хому Прищепу за злодійську руку* (Гуцало); *Робота мені ще ніколи не підносила печеного гарбуза* (Гуцало); *Горе без розуму, та чи не чекає мене лихо з великого розуму* (Гуцало); *Дармограїсі дістається на добрячі горіхи, а Мартосі перепадає на кабачки* (Гуцало). Рідше ФО поширюються атрибутивними компонентами у препозиції, наприклад: *– Каюся в усьому сподіяному – і в тому, що в Христиню гречку скакав, і що пізно схаменувся, і що бабу свою дурив* (Гуцало); *– Що ж, Хомо, ще й не в таких бувальцях доводилось бувати – й то виходив із честю* (Гуцало). Об'єктні та обставинні поширювачі можуть займати будь-яку позицію відносно фразеологізму: *...храмину зведено, сусід там живе із жінкою та дітьми, а самого не видно, мов крізь землю в Америку провалився* (Гуцало); (пор.: *мов крізь землю провалитися*); *А й молодь довкола давала лиха каблукам, закаблукам і передам* (Гуцало) (пор.: *давати лиха закаблукам*).

У художньому мовленні трапляються випадки поєднання кількох типів структурно-семантичних модифікацій, наприклад одночасна заміна і залучення додаткових компонентів до складу ФО: *І гордий із Мартошиної немеркнучої пошани я почувався серед народу так, наче вбрався у шори, та вбори, та наритники, хизувався, наче на пристяжці* (Гуцало) (пор.: *взяти в шори*) або одночасне поширення атрибутивним і об'єктним компонентом: *Страшно сміявся цвинтарний сторож дячко Опанас – наче накривав мокрим рядном свого сміху та ще помелом густого реголу* (Гуцало) (пор.: *накрити мокрим рядном*).

Еліпсис (редукція) – “це звуження рамок фразеологізму, усічення окремих його компонентів, зумовлене прагненням до економії мовних засобів і лаконізації мовлення, до усунення надлишкових з точки зору конкретного факту комунікації компонентів” [1, с. 130]. Скорочення компонентного складу призводить до семантичної сконденсованості фразеологізму, що, в свою чергу, посилює експресивність. У художньому мовленні функціонує лише частина фразеологізму, але й у такому деформованому вигляді ФО впізнається носіями мови через свою стабільність, стійкість компонентного складу та узувальної структурної моделі. Наприклад: *І хапаєшся, як попівна заміж, і квапишся поперед батька* (Гуцало) (пор.: *лізти поперед батька в печко*); *Пек йому, моя мати рідна* (Гуцало) (пор.: *цур тобі, пек тобі*); *– Та ви.. Та я.. – бризнув слиною осавул. – Я вас у ріг баранячий..* (Мушкетик) (пор.: *скрутити (зігнути) в баранячий ріг*); *– Привели мене до якогось мурзи та давай*

розпитувати, що і як, скільки козаків прийшло. А я наче б води в рот, – нічирк (Чайковський) (пор.: *набрати води в рот*). Проте не всі фразеологізми однаковою мірою можуть скорочувати свій компонентний склад. У художньому мовленні письменники звертаються до такого типу модифікацій, використовуючи лише широко відомі та часто вживані ФО, оскільки читач легко сприймає і розуміє такі ФО, відтворюючи у пам'яті їх узувальний компонентний склад.

Скорочення (усічення) компонентного складу ФО зумовлюється не лише потребою економності висловлювання, а також необхідністю пом'якшити категоричність вислову або залишити за адресатом право на домислювання, наприклад: *Хто ж це йому (Потапові) язика розв'язав? Перше, було, мовчить, мовчить та як бовкне, то мов Пилип з конопель..* (Старицький) (пор.: *вискочити (вистрибнути) як Пилип з конопель*).

Серед різновидів структурно-семантичних модифікацій у художньому мовленні трапляється також контамінація – не просто поєднання ФО, а взаємопроникнення, схрещення, своєрідне накладання і злиття різних значень ФО внаслідок мимовільних чи свідомих зближень, смислова компресія, лаконізація [9, с. 151]. Фразеологізми можуть об'єднуватися і на основі семантичної близькості, і спільності компонентів у своєму складі, і не маючи нічого спільного між собою [1, с. 141]. Наприклад: *...і інші чутки ширились про Хому, бо якщо ти на видноті, мов гуля на лобі, та до того ж іще й мовчати загадково, мов риба об лід, то чуток рясно родитиме* (Гуцало) (пор.: *мовчати як риба – битися як риба об лід*).

Можливості контамінації надзвичайно широкі. Метою цього різновиду структурно-семантичних модифікацій є створення комічного ефекту: *...з плином життя свого плавкого, мов вода, людина десь на схилі віку має все втратити, все за вітром пустити, між пальці: і землю, й худобу, і горощі, і машину..* (Гуцало) (пор.: *пустити за вітром, дивитися крізь пальці*).

Окрім розглянутих найуживаніших прийомів контекстної актуалізації ФО, у художньому мовленні трапляється розгорнута метафора. У спеціально створеному ситуативному контексті фразеологізм збагачується додатковими асоціативними зв'язками. Актуалізація внутрішньої форми фразеологізму поширюється на найближчий контекст, у результаті чого відбувається розгортання, посилення фразеологічного образу. Лінгвістичною особливістю розгорнутої метафори є те, що поряд із традиційним фразеологізмом кілька разів повторюються окремі його компоненти, які мають здатність набувати значення цілого фразеологізму. Компонентам фразеологізму не повертаються їхні прямі номінативні значення, а, навпаки, ступінь переосмислення у фразеологізмі посилюється, образ, на якому він будується, розгортається, стає глибшим, метафоричним. Наприклад: *З тієї причини іноді й мусиш, як мовиться, пришивати кобилі хвіст, хоч у кобилі і свій довгий..* (Гуцало); *Поки що зірок із неба не знімаю, а там і зніматиму!* (Гуцало); *Тепер обоє хоч і не дидаєте вогнем, та, либонь, завтра – післязавтра дижете* (Гуцало).

Фразеологічний натяк (термін Л.Ройзензона) – це згадка про ФО, іноді навіть одним компонентом, натяк на добре відомий носіями мови фразеологізм, наприклад: *Виходить, усяким там мільярдерам та аферистам можна зазіхати на оту французьку гречку, що росте на берегах Сени, а колгоспнику з Яблунівки заборонено (Гуцало) (скакати в гречку).*

Отже, фразеологічні одиниці, що є нарізно оформленими утвореннями, характеризуються значною проникливістю структури. Це дозволяє письменникам звертатися до семантико-стилістичного обігрування значення ФО, модифікуючи, видозмінюючи форму узуальних фразеологізмів. У художньому мовленні трапляються різноманітні

способи та прийоми трансформацій ФО (семантичні та структурно-семантичні). Використання модифікованих ФО у художньому мовленні призводить до оновлення фразеологічного образу, а також збагачує, увиразнює мову письменників, посилює емоційно-експресивний вплив на читача. Вдало дібрані, семантично обіграні, фразеологічні засоби не тільки створюють у свідомості читача живі, чуттєво наочні образи-картини, але й несуть особливе смислове навантаження, сприяють експресивності оповіді. Це явище є виразною ознакою індивідуального стилю письменника, умінням творчо використовувати фразеологічне багатство мови.

Література

1. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 155 с.
2. Гуцало Євген. Позичений чоловік. Приватне життя феномена : роман-диалогія / Євген Гуцало. – К. : Радянський письменник, 1982. – 643 с.
3. Давиденко Л. Б. Синтаксичні функції і структурно-семантичні модифікації фразеологічних одиниць : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Давиденко Л. Б. – К., 1992. – 23 с.
4. Давиденко Л. Б. Джерела та структурно-семантичні трансформації фразеологічних одиниць в епістолярних текстах М.Коцюбинського / Л. Б. Давиденко, В. М. Бойко // Література та культура Полісся. – Ніжин, 1998. – Вип. 10. – С. 174-177.
5. Земляк Василь. Лебедина зграя. Зелені млини / Василь Земляк. – К., 1977. – 624 с.
6. Кунин А. В. Английская фразеология (теоретический курс) / А. В. Кунин. – М. : Высш. шк., 1970. – 344 с.
7. Ройзензон Л. И. Лекции по общей и русской фразеологии / Л. И. Ройзензон. – Самарканд : Самарканд. гос. ун-т им. А. Навои, 1973. – 221 с.
8. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К. : Наук. думка, 1973. – 280 с.
9. Ужченко В. Д. Українська фразеологія / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьев. – Харків, 1990. – 167 с.
10. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М. : Высш. шк., 1985. – 160 с.
11. Щербачук Л. Ф. Загальномовна та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів Олеса Гончара) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Щербачук Л. Ф. – Д., 2000. – 20 с.
12. Земская Е. А. Речевые приемы комического в советской литературе / Е. А. Земская // Исследование по языку советских писателей. – М., 1959. – С. 239-249.
13. Приходько К. Д. Соотношение фразеологических и нефразеологических словосочетаний одинакового лексико-грамматического состава: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Приходько К. Д. – М., 1972. – 22 с.
14. Шандрин Н. Л. О двух одинаковых способах преобразования фразеологических единиц в речи / Н. Л. Шандрин // Тез. докл. науч.-техн. конф. Ленинград. электротехн. ин-та связи. – 1968. – Вып. 6. – С. 8-9.

УДК 811.161.1'255

БЕЗЭКВИВАЛЕНТНАЯ ЛЕКСИКА И ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ТЕКСТ

Сидоренко В.А., Гончаренко А.В.

У статті розглянуто особливості вживання й перекладу безеквівалентної лексики у творах художньої літератури.

Ключові слова: безеквівалентна лексика, лакуна, реалія, лексико-семантична група, транслітерація, калькування.

В статье речь идет об особенностях употребления и перевода безэквивалентной лексики в произведениях художественной литературы.

Ключевые слова: безэквивалентная лексика, лакуна, реалия, лексико-семантическая группа, транслитерация, калькирование.

The article is dedicated to the peculiarities of the usage and interpretation of untranslatable lexics in fiction literature.

Keywords: untranslatable lexics, lacuna, reality, lexical semantical group, transliteration, tracing.

Постановка наукової проблеми. Межъязыковая речева діяльність, яку прийнято називати перекладом (або перекладацькою діяльністю), продовжує залишатися однією з актуальних проблем в сучасній лінгвістиці.

Спроби теоретично осмислити і пояснити діяльність перекладачів, сформулювати критерії оцінки якості перекладів, визначити фактори, що впливають на хід і результати процесу перекладу, здійснювалися неодноразово на протязі всієї його багатовікової історії.

В своє час відомий лінгвіст А.А.Реформатський дав негативну відповідь на запитання про можливість створення "науки про переклад", аргументуючи це тим, що, оскільки практика перекладу користується даними різних галузей науки про мову, вона не може мати власної теорії [14, с. 119].

Однак розширення спектра лінгвістических досліджень, розвиток теорії комунікації, забезпечивши наукову базу для вивчення перекладу, усвідомлена суспільна потреба в осмисленні перекладацької діяльності і, нарешті, поява серйозних робіт по перекладознавству переконливо довели можливість і перспективність створення наукового напрямку, що дозволяє виявити сутність перекладу як процесу міжмовної і міжкультурної комунікації.

Як відомо, процес перекладу потребує певної точності і уваги як до вихідного, так і до перекладного мови. Це стосується не тільки

неродствених мов, але і тих, які мають спільні корені, зокрема, російської і української. Рідство цих мов, їх близькість стають причиною появи в перекладах на українську мову так званих русизмів, які можна спостерігати в інструкціях, рекламі, в титрах до фільмів, в мові політиків, журналістів, дикторів, в повсякденній побутовій мові.

Іноді можна прочесть на вивісках замість "Рибальський хутір" і "художня майстерня" "Рыбальський хутір" і "художня майстерська", в рекламі чути "туалетний утьонок", "блискулочий волос", а лексеми "сосулька", "угроза" часто зберігають без змін, замість того, щоб перекласти відповідно "бурулька" і "загроза".

При перекладі з української мови на російську виникають такі ж складності: українське "неділя" сприймається носіями російської мови як "неделя" (але не "воскресенье"), "весілля" як "веселье" (але не "свадьба"), "доля" як "часть" (але не "судьба"), а лексема "шар" для російської людини не шар чого-небудь, а просто круглий предмет.

Мета нашої роботи – виявити особливості українсько-російського перекладу безеквівалентної лексики в художньому тексті.

Визначення основного матеріалу. Вивчення безеквівалентної лексики (БЭЛ) укладається особливе місце в роботах лінгвістів другої половини ХХ століття. Цей термін використовується багатьма дослідниками, які займаються проблемами мови і перекладу (Є.М.Верещагин, В.Г.Костомаров, Л.С.Бархударов, С.Влахов, С.Флорин, Я.И.Рецкер,

В.Н.Комиссаров, А.Д.Швейцер и др.), однако, трактуется он неоднозначно.

Например, В.М.Солнцев и Л.С.Бархударов понимают под БЭЛ "лексические единицы (слова и устойчивые словосочетания) одного из языков, которые не имеют ни полных, ни частичных эквивалентов среди лексических единиц другого языка. Сюда относятся, в основном, имена собственные, географические наименования, названия учреждений, организаций, газет, пароходов и пр., не имеющие постоянных соответствий в лексиконе другого языка" [1, с. 94].

А.Д.Швейцер относит к категории БЭЛ "лексические единицы, служащие для обозначения культурных реалий, не имеющих точных соответствий в другой культуре" [24, с. 108].

Дефиниция, предложенная болгарскими учеными С.Влаховым и С.Флориным, определяет БЭЛ как "лексические единицы, которые не имеют переводческих эквивалентов в языке перевода" [2, с. 51].

В.Н.Комиссаров называет безэквивалентными "единицы исходного языка, которые не имеют регулярных соответствий в языке перевода" и служат для "обозначения специфических для данной культуры явлений, которые являются продуктом кумулятивной функции языка и могут рассматриваться как вместилища фоновых знаний, т.е. знаний, имеющих в сознании говорящих" [6, с. 147].

Понятие "безэквивалентная лексика", по мнению некоторых ученых, включает также понятия "лакуны" и "реалии".

Термин "лакуна" был введен в отечественную лингвистику Ю.С.Степановым, который назвал их "пробелами", "белыми пятнами на семантической карте языка" [20, с. 120]. И.А.Стернин под лакуной подразумевал отсутствие единицы в одном языке при ее наличии в другом. В своей работе "Лакуны и концепты" он подчеркивает, что "главной особенностью лакун является то, что они возникают в процессе общения, в ситуации контакта двух культур" [21, с. 176].

По мнению С.Влахова и С.Флорина, понятие БЭЛ включает также то, что определяется как реалии, т.е. "явления, характерные для материальной и духовной жизни только данного народа и отсутствующие у других" [2, с. 51-52].

Возникновение лексической безэквивалентности может быть обусловлено разными причинами. Лексическая единица исходного языка (ИЯ) может обозначать явление, хорошо известное его носителям и закрепившееся в лексической системе этого языка, однако неизвестное (или почти неизвестное) носителям переводного языка (ПЯ) и поэтому не отраженное в его лексической системе. Обычно это то, что подразумевается под "реалией".

На определенном этапе безэквивалентными могут быть те или иные термины, которые, по мере распространения информации о научно-технических достижениях, приобретают эквиваленты или кальки в других языках.

Вторая причина появления лексической безэквивалентности обусловлена особенностями мировосприятия того или иного народа, его культурными и национальными традициями. Это проявляется, в частности, в том, что в лексической

системе ПЯ не всегда зафиксировано то, что является "естественным" для ИЯ.

Наличие безэквивалентных единиц характерно для разных лексико-семантических групп, в том числе и для наименований одежды. Анализ этих лексем позволяет выявить национальные реалии, характерные для русского и украинского народов, а также особенности перевода такой лексики.

Исследованию лексико-семантической группы "одежда" посвящены работы Д.К.Зеленина, А.В.Терещенко, В.К.Соколовой, Г.А.Носовой, М.М.Громыко и др., однако перевод этой лексики не был предметом рассмотрения в них.

В произведениях как русской, так и украинской литературы довольно часто встречаются слова, обозначающие одежду, при переводе которых используются разные способы. Один из них – **транслитерация или транскрипция**. Как отмечает Л.С.Бархударов, при транслитерации передается средствами ПЯ графическая форма (буквенный состав) слова ИЯ, а при транскрипции – его звуковая форма. Этот способ эффективен в тех случаях, когда денотат БЭЛ хорошо известен иностранному читателю. Рассмотрим это на конкретных примерах из произведений И.Нечуя-Левицкого и М.Стельмаха. "Він причепив до свого **бриля** червоний з вологістю кетяг калини й нитку бабиного літа, заглянув до нашої школи, завзято вдарив у дзвін та й пішов поміж садами в степи крутити крила вітряків" [16, с. 77] – "Он прицепил к своему **брылю** красную гроздь калины..." [17, с. 50]. "**Бриль** – соломенная шляпа, сшитая изъ гладкой, не зубчатой соломенной тесьмы" [15, с. 99].

"Подруга-сусіда наділа Мотрі на голову **кибалку**, вирізану з товстого паперу, схожу на вінок" [10, с. 59] – "Подружка, соседка, надела ей на голову **кибалку**, вырезанную из толстой бумаги, похожую на венок" [13, с. 237]. "**Кибалка** – старовинний жіночий головний убір у вигляді високого завою півмісяцем з довгими кінцями, спущеними на плечі й стіну" [15, с. 124].

"На Джерисі була спідниця з темної пістрі та сорочка з товстого полотна; в неї голова була завернена **наміткою**. **Намітка** світилась, і через неї було видно високий **очіпок** з червоними лапатими квітками на жовтогарячому полі" [11, с. 123] – "На Джерихе была юбка из рябенького ситца и сорочка грубого холста; голова ее была обернута **наміткою**. **Намітка** просвечивала, и сквозь нее был виден высокий **очіпок** в крупных красных цветах по ярко-желтому полю" [12, с. 120]. "**Намітка** – женскій головной уборъ: покрывало изъ простой самодѣльной кисеи, которымъ повязываются замужня женщины поверхъ очіпка" [15, с. 503]. "**Очіпок** – головной уборъ замужней женщины – вродѣ чепчика" [15, с. 82].

"Він усе хотів вирватись у будь-яке, аби тільки начальство і, де міг, спідтишка кусав і обстрілював отих керівників у **свитках** і шинелях, що, ледве вмючи розписатися, у революцію розписувалися за нову владу своєю кров'ю" [18, с. 61] – "... исподтишка кусал и оговаривал тех руководителей в **свитках** и шинелях..." [19, с. 34]. "**Свита** – 1) крестьянская верхняя одежда изъ домашнего толстаго сукна, полукафтанье, родъ сермяги;

2) мужской полушубокъ нагольній бараній, безъ лацкановъ, гладкій, съ стоячимъ смушковымъ воротникомъ" [15, с. 107].

Еще один способ – **описательный, или разъяснительный, перевод**. Его преимущества в том, что исключается недопонимание, однако при этом может быть "испорчен" художественный эффект, утрачен национальный колорит. Например: "Я підбігаю до нього, приміряюся з усіх боків, милуюся, далі бережно зрізаю і кладу на **брить**, бо в **брить** його шапка не влізати" [16, с. 78] – "Подбегаю к нему, примеряюсь со всех сторон, люблюсь, потом бережно срезаю и кладу на **соломенную шляпу** сверху, потому что в неё отаманова шапка не влізати" [17, с. 51]. "Принесла й поставила на лаві червоні **сап'янці**" [18, с. 117] – "Принесла и поставила на лавке красные **сафьянные сапожки**" [19, с. 237].

Приблизительный перевод передает предметное содержание безэквивалентной единицы, но при этом практически всегда теряется коннотация. Возможно несколько вариантов приблизительного перевода, один из них – **по принципу родо-видовой замены**, то есть безэквивалентное слово (БЭС) передается такой лексемой, денотат которой шире денотата БЭС. Например: "Я, наче саме щастя, хапаю чоботи, нашвидкуруч навстоячки намотую онучі і через хвилину стаю козаком-завзятием, дарма що мамині **чорнобривці** завеликі, дарма що в них пришви чорні, а халяви жовті" [16, с. 44]. – "Я, как само счастье, хватаю сапоги, стоя, кое-как навёртываю портянки и через минуту становлюсь завзятым козаком, неважно, что мамини **сапоги** великоваты, не важно, что они и не черные и не желтые" [17, с. 27]. "**Чорнобривець** – сапогъ съ краснымъ голенищемъ и черной головкой" [15, с. 471].

"І кожухи нижче п'ят, щоб за собою промітали сніг, і коротенькі, обшиті смухом кожухи для дівчат і парубочтва, і свитки, і киреї, і чоботи різних фасонів, і постолы, які сміються усіма зморшками, і шапки, як стіжки, і такі вкорочені, що й з вухом не поздоровуються, і рукавиці, і **ногавиці**, і циганські сережки з червоного золота, і персні під золото" [18, с. 50]. – "И кожухи ниже пят, чтоб за собой мели снег, и коротенькие обшитые смухом кожухи для девчат и парубков, и свитки, и керей, и сапоги разных фасонов, и постолы, что смеются всеми складками, и шапки, как стожки, и такие укороченные, что с ухом не поздороваются, и рукавицы, и **штаны**, и цыганские сережки из червоного золота, и перстни позолочены" [19, с. 36]. "**Ногавиці** – штаны суконые" [15, с. 569].

Еще один вариант – **по принципу функциональной замены словесных единиц**. Этот прием позволяет адаптировать то, что мешает пониманию оригинала, и то, что в адаптированном виде не искажает образную систему [1, с. 137]. Например: "Перед дзеркальцем наділа вона на голову **кюбалку**" [10, с. 138]. – "Перед зеркальцем надела она **кокошник** на голову" [13, с. 146]. "**Кокосник** – народный головной уборъ русскихъ женщинъ, въ видѣ опахала или округлаго щита вкругъ головы" [4, с. 135].

При переводе произведений русской литературы на украинский язык также можно найти подобные примеры. Например, из "Записок охотника" И.С.Тургенева: "Я оглянувся і увидал мужика лет пятидесяти, запыленного, в рубашке, в лаптях, с плетеной котомкой и **армяком** за плечами" [22, с. 28] (**Армяк** – "сшитый изъ армячины крестьянскій кафтанъ, халатомъ, безъ боровъ" [5, с. 23]). – "Я оглянувся й побачив селянина років п'ятидесяти, запорошеного, в сорочці, в личаках, з плетеною торбою і **сіряком** за плечима" [23, с. 26]. (**Сіряк** – "верхняя теплая одежда изъ толстаго сѣраго сукна" [15, с. 128]).

При переводе безэквивалентной лексики может быть использовано и **калькирование, или буквальный перевод**. Это передача языкового знака ИЯ путем воссоздания морфемного строя или последовательного порядка в словосочетании (например, исподнида – спідниця). Благодаря этому методу в переводной текст может быть введен "неологизм" – новообразование переводчика, которое чаще всего сохраняет содержание и колорит БЭЛ.

В некоторых случаях при переводе БЭЛ возможны неточности и даже ошибки, обусловленные не столько незнанием значения того или иного слова, сколько незнанием национальных особенностей. Рассмотрим это на таком конкретном примере: "Кайдашиха наділа тонку сорочку, зав'язалась гарною новою хусткою з торочками до самих плечей і понадівала всі хрести й дукачі, наділа нову **кюку**, нову білу свиту, ще й в жовті чоботи взулась" [10, с. 129]. – "Кайдашиха надела тонкую сорочку, голову покрыла тонким красивым платком с бахромой до самих плеч и нацепила все кресты и дукачи, надела новую **юбку**, новенькую белую свитку и желтые сапожки обула" [13, с. 285]. Лексема "юбка" из исходного текста в тексте переводном "сохранена" как "юбка". Переводчик не "заподозрил", что **кюкой** называется верхняя одежда: а) мужская: родъ полукафтання изъ домашняго, болѣе тонкаго, сукна, въ талію, со складками и со стоячимъ воротникомъ. Въ Харьковщинѣ юпка изъ болѣе тонкой матеріи, напр. китайки; б) женская: по покрою похожа на корсетку, но длиннѣе и съ рукавами, иногда на ватѣ. Въ Романскомъ у. женскій нагольній полушубокъ" [15, с. 238].

Юбкой же, как указывает В.И.Даль, называется "часть женской одежды, от пояса и донизу; сшитые полотнища, на паворозе, вздержке вкруг пояса; понява, понёва. Юбки вообще носятъ под платьем, для тепла или пышности, а в народе, где нет сарафанов, и сверху" [5, с. 241]. В этой же словарной статье В.И.Даль дает также помету "малорос.", под которой значится "кафтанчикъ съ рукавами и перехватомъ, суконый или нанковый и тяжиновыи, более женскій, но есть и муж." [5, с. 241].

Но, если в Словаре В.И.Даля еще есть такая помета, то современные словари русского языка такого значения данной лексемы уже не дают, и поэтому русский читатель может неправильно понять значение слова. В связи с этим, на наш взгляд, целесообразнее было бы перевести украинскую лексему "юпка" методом приблизительного перевода, употребив в переводном тексте слово "кафтанчик".

В поэме “Энеида” И.П.Котляревского также встречается лексема “юпка”: “В червоній **юпочці** басвій, в запасці гарній фаналевій” [8, с. 9], при переводе которой смысл передается правильно, т.е. как одежда, относящаяся к разряду плечевой: “В фанелевой запаске новой, в **корсетке** байковой лиловой” [9, с. 10], “**Корсетка**, ленточки цветные” [10, с. 11], хотя это не совсем точные переводы: юпка действительно по покрою похожа на корсетку, но она длиннее и с рукавами.

Особого внимания заслуживает перевод ранних повестей Н.В.Гоголя. Они интересны тем, что при переводе с русского языка на украинский лексемы-реалии как бы возвращаются в “родную стихию”. Рассмотрим это на конкретных примерах:

“Неугомонная супруга ... сидела на высоте воза ... в богатой **плахте**, пестревшей, как шахматная доска” [4, с. 23] – “Невгамовна жінка!.. сидить зверху на возі... в дорогій **плахті**, що рябіла, мов шахівниця” [3, с. 12].

“Волосы ее ... падали курчавыми кудрями на шитый золотом **кунтуш**” [4, с. 27] – “Волосся її ... падало дрібними кучерями на шитий золотом **кунтуш**” [3, с. 15].

Аналогично и в случае с известной “красной **свиткой**”: этот вид одежды не был характерен для русского народа и, соответственно, в русском языке такой лексемы нет.

Примечательно также, что Н.В.Гоголь дает главному персонажу повести “Сорочинская ярмарка” фамилию Черевик, с целью подчеркнуть его украинское происхождение.

При введении украинских реалий в русский текст Н.В.Гоголь использовал транслитерацию. У него нет описательных, приблизительных конструкций. В данном случае этот тип перевода полностью оправдан, поскольку позволяет максимально воссоздать жизнь украинского народа, ее национальную самобытность. Поэтому можно сказать, что произведения Н.Гоголя, посвященные Украине, в плане перевода не сложны: писатель сам, переводя слова-реалии путем транслитерации, устранил много проблемных мест, связанных с наличием БЗЛ.

Это своеобразный стилистический прием, который использовался и другими писателями, в частности, Т.Г.Шевченко в его русскоязычных произведениях: “Вскоре за ним вышла и жена его Марта... в желтых юхтовых сапогах, в **плахте**” [25, с. 123]; “В возу сидели две женщины в белых **свитках**... Рядом с волами шел высокого росту мужчина в черной **кирее**..” [25, с. 215].

Такой метод дает возможность воссоздать национальный колорит в художественном произведении. Однако при этом следует помнить, что иноязычный читатель не всегда может понять, о чем идет речь. В таких случаях лучше прибегать к внетекстовым и внутритекстовым объяснениям, что и делает большинство переводчиков.

В заключение хотелось бы заметить, что перевод безэквивалентной лексики довольно сложен. Очень часто даже переводные словари не могут помочь переводчику, поскольку не фиксируют реалий, вышедших из употребления. Вопрос перевода такой лексики требует от него предельного внимания и знания национально-культурных реалий народов, с языками которых он работает. Чаще всего такие проблемы встречаются при переводе художественных произведений. Многовековое тесное взаимодействие украинского и русского народов “не помешало” каждому из них иметь собственные национальные различия как языковые, так и в области культуры. Это можно проследить, в частности, даже на примере только одной лексико-семантической группы, называющей одежду, которая довольно часто встречается в произведениях художественной литературы.

Анализ переводов текстов украинской и русской литературы показывает, что наиболее частотным методом является транслитерация или транскрипция. Часто используются также описательный и приблизительный методы, а вот калькирование встречается относительно редко. Это объясняется тем, что безэквивалентная лексика в художественном тексте помогает воссоздать национальный колорит, а задача переводчика – сделать текст перевода таким, чтобы этот колорит не был утрачен.

Литература

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
2. Влахов С. И. Непереводимое в переводе / С. И. Влахов, С. П. Флорин. – М., 1980. – 342 с.
3. Гоголь М. В. Сорочинський ярмарок / М. В. Гоголь // М. В. Гоголь. Програмні твори / післямова В. Шевчука. – К. : Обереги, 2000. – 351 с.
4. Гоголь Н. В. Сорочинская ярмарка / Н. В. Гоголь // Гоголь Н. В. Вечера на хуторе близ Диканьки. Миргород. – Харьков : Прапор, 1987. – 343 с.
5. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль – М., 1955.
6. Комиссаров В. И. Перевод и языковое посредничество / В. И. Комиссаров // Тетради переводчика. – М. : Высшая школа, 1984. – С. 19–22.
7. Котляревський І. П. Енеїда / І. П. Котляревський. – К. : Дніпро, 1985. – 212 с.
8. Котляревський І. П. Енеїда : поема / І. П. Котляревський ; пер. с укр. Д. Андреева. – К. : Дніпро, 1986. – 204 с.
9. Котляревський І. П. Енеїда : поема / І. П. Котляревський ; пер. с укр. І. Бражнина. – М. : Художественная литература, 1953. – 258 с.
10. Нечуй-Левицький І. С. Кайдашева сім'я / І. С. Нечуй-Левицький // Нечуй-Левицький І. С. Зібрання творів : у 10 т. – К., 1965–1968.

- Т. 1 : Наукова думка. – С. 53–189.
11. Нечуй-Левицький І. С. Микола Джеря / І. С. Нечуй-Левицький // І. С. Нечуй-Левицький. Зібрання творів : у 10 т. – К., 1965–1968.
Т. 1. – С. 125–239.
12. Нечуй-Левицький І. С. Микола Джеря / І. С. Нечуй-Левицький // Нечуй-Левицький І. С. Избранные произведения : в 2 т. / пер. с укр. – М., 1988.
Т. 1 : Художественная литература. – 1988. – С. 117–224.
13. Нечуй-Левицький І. С. Семья Кайдаша / І. С. Нечуй-Левицький // Нечуй-Левицький І. С. Избранные произведения : в 2 т. / пер. с укр. – М., 1988.
Т. 1 : Художественная литература. – 1988. – С. 224–361.
14. Реформатский А. А. Введение в языкознание / А. А. Реформатский. – М. : Просвещение, 1964. – 178 с.
15. Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Б. Грінченко : в 4 т. – К. : НАН України, Ін-т української мови, 1997. – 496 с.
16. Стельмах М. П. Гуси-лебеді летять / М. П. Стельмах // Стельмах М. П. Вибрані твори. – К. : Сакцент плюс, 2005. – С. 47–121.
17. Стельмах М. П. Гуси-лебеди летят / М. П. Стельмах // Гуси-лебеди летят. Щедрый вечер / М. П. Стельмах ; пер. с укр. И. Чеховской. – М. : Худож. лит., 1980. – С. 32–97.
18. Стельмах М. П. Щедрый вечер / М. П. Стельмах // Стельмах М. П. Вибрані твори. – К. : Сакцент плюс, 2005. – С. 121–214.
19. Стельмах М. П. Щедрый вечер / М. П. Стельмах. Гуси-лебеди летят. Щедрый вечер / пер. с укр. И. Чеховской. – М. : Худож. лит., 1980. – С. 97–187.
20. Степанов Ю. С. Французская стилистика / Ю. С. Степанов. – М. : Высш. школа, 1965. – 254 с.
21. Стернин И. А. Лакуны и концепты / И. А. Стернин, Э. Д. Попова, М. А. Стернина // Лакуны в языке и речи : сб. науч. тр. / под ред. Ю. А. Сорокина, Г. В. Бьковой ; Благовещенский гос. пед. ун-т. – Благовещенск : Изд-во ВГПУ, 2003. – С. 72–92.
22. Тургенев И. С. Записки охотника / И. С. Тургенев. – М. : Худож. лит. 1984. – 253 с.
23. Тургенев І. С. Записки мисливця / І. С. Тургенев ; пер. з рос. С. Ковганюка. – К. : Дніпро, 1981. – 223 с.
24. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика / А. Д. Швейцер. – М. : Просвещение, 1973. – 316 с.
25. Шевченко Т. Г. Капитанша / Т. Г. Шевченко // Шевченко Т. Г. Твори : у 5 т. – К. : Наукова думка, 1984–1985.
Т. 2. – С. 175–263.

УДК 811.161.2'367.332

ВАЛЕНТИСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ ДІЄСЛІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Кумейко Т. А.

У статті розглянуто валентнісні характеристики дієслів зі значенням інформаційної діяльності. Здійснено спробу виділення груп дієслівних предикатів залежно від їхньої валентності.

Ключові слова: валентність, теорія валентності, інформаційна діяльність, предикат, дієслово, речення, мовознавство.

В статье рассмотрены валентностные характеристики глаголов со значением информационной деятельности. Предпринята попытка выделения групп глагольных предикатов в зависимости от их валентности.

Ключевые слова: валентность, теория валентности, информационная деятельность, предикат, глагол, предложение, языкознание.

The article is devoted to valence characteristics of the verbs with the meaning of informative activity. An attempt to select the group of verbal predicates was made due to their valences.

Key words: valences, the theory of valence, informative activity, predicate, verb, proposal, linguistics.

Всебічне вивчення речення як основної одиниці мови і мовлення є важливим завданням сучасної лінгвістики. Значну роль у вирішенні цього завдання відіграє теорія валентності, яка на сьогодні залишається однією з актуальних напрямів дослідження в мовознавстві.

На сучасному етапі досягнуто певних результатів у розробці понятійного апарату зазначеної теорії, зокрема у визначенні принципів валентнісної класифікації дієслів, у виявленні семантичних типів актантів і поширювачів (Н.С.Авілова, О.В.Бондарко, Л.М.Васильєв, І.Р.Вихованець, Р.М.Гайсіна, К.Г.Городенська, А.П.Грищенко, А.П.Загнітко, Г.А.Золотова, Е.В.Кузнєцова, О.І.Леута, В.П.Недялков, В.М.Русанівський, О.М.Селіверстова). Але в той же час досі суперечливими й недостатньо вивченими залишаються такі питання, як розрізнення обов'язкових та факультативних поширювачів, особливості реалізації валентності у різних типах речень. Для розв'язання цих питань необхідні подальші дослідження на конкретному мовному матеріалі. Тому актуальним є на сьогодні виділення в сучасній українській мові лексико-семантичної групи дієслів зі значенням інформаційної діяльності, вивчення семантико-синтаксичних зв'язків та співвіднесення форми і змісту в мові на прикладі цієї групи. Зазначена група раніше мовознавцями не досліджувалась.

Метою статті є визначення валентнісних характеристик предикатів інформаційної діяльності та розмежування на їх основі лінгвістичної природи обов'язковості (облігаторності)/факультативності компонентів у структурі аналізованих речень.

Слід зазначити, що більшість науковців визначає дієслово структурним центром речення, і тому дієслівні предикати утворюють значну частину всіх предикатів. Так, О.О.Потебня визначає дієслово як найбільш абстрактну, найбільш гнучку, конструктивну й вічно прогресувальну категорію людської мови, за його словами, "дієслово створке речення" [5, с. 60].

Уперше поняття валентності у мовознавстві обґрунтував французький лінгвіст Л.Теньєр. На його думку, валентність – це здатність дієслова сполучатися з певною кількістю актантів – діючих членів – та сирконстантів – обставинних членів речення – при побудові висловлювання. Мовознавець аналізував валентність дієслів кількісно, поділяючи їх на чотири групи залежно від кількості "обов'язкових партнерів": дієслова з нульовою валентністю: одновалентні; двовалентні; тривалентні [6, с. 265]. Але його теорія майже не висвітлює семантичну позицію речення. І.Р.Вихованець називає валентність семантико-синтаксичною категорією дієслова і взагалі ознакових слів, яка виявляється в заповненні відповідної кожному

слову кількості залежних семантичних позицій [1, с. 107]. О.Ф.Лосев визначав мовну валентність як "здатність мовного елемента отримувати певне значення (функцію) у зв'язку зі своїм контекстом, чи це окремих звук, чи об'єднання звуків у єдину морфему; чи то об'єднання морфем у цілісну лексему, чи в окреме слово; чи то об'єднання слів у ціле словосполучення, в граматичне речення, чи одиниці ще складніших зв'язків". Не вводити в сучасне мовознавство моменту валентності, – зазначав учений, – це все одно, якби у природознавстві ігнорувати ядерну фізику і розуміти атом у світі тих статичних уявлень, які існували в науці півтори сотні років тому [4, с. 403–411].

На думку А.П.Загнітка, валентність – це міжрівнева граматична дієслівна категорія, статус і категорійні значення якої об'єктивуються насамперед у реченнєвій парадигмі, що залежить від семантичної структури лексем [2, с. 268]. Н.В.Івницька вважає, що валентність слід розуміти, як уміщену в лексичному значенні слова синтаксичну потенцію, тобто здатність приєднувати до себе категорійно окреслене повнозначне слово [3, с. 49–51].

Узагальнюючі вищевказані визначення, можна зробити висновок, що дієслово "прогнозує" кількість залежних від нього компонентів, тобто згідно зі своєю семантичною валентністю формує кількість предметних компонентів і їх значення.

Розглянемо валентнісні характеристики лексико-семантичної групи дієслів зі значенням інформаційної діяльності.

У науковій літературі існують найрізноманітніші визначення терміна "інформаційна діяльність", більшість із яких тлумачать інформаційну діяльність як множини (чи комплекс) дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб, інтересів людини, громадян, юридичних осіб, суспільства, держави, міжнародного співтовариства. У нашому дослідженні термін "інформаційна діяльність" розуміємо як діяльність людини, пов'язану з процесами пошуку, збирання, передачі, прийняття, обробки і збереження інформації, тому і груп, у яких будуть розглядатися зазначені дієслова, також буде шість.

Результати аналізу значної кількості конкретних синтаксичних моделей, які вибрані з текстів художнього, публіцистичного, наукового стилів сучасної української літературної мови, дали змогу виділити такі групи дієслівних предикатів залежно від їх валентності: 1) двовалентні; 2) дво- і тривалентні; 3) тривалентні; 4) три- і чотиривалентні.

Елементами інформаційної діяльності виступають: 1) джерело повідомлення (адресант, суб'єкт, письмове джерело); 2) процес інформаційної діяльності; 3) зміст інформаційної діяльності; 4) уточнення основного змісту; 5) адресат (об'єкт). Тобто кількість можливих поширювачів дорівнює чотирьом, мінімальна кількість становить два компоненти.

Так, група дієслів інформаційної діяльності "Пошук" має у своєму складі три підгрупи:

1) **двовалентні**: *вибирати, винаходити, вишукувати, віднаходити, добирати, знаходити, шукати* та ін. Напр.: У попередніх прикладах ми вибирали інформацію зі всіх рядків таблиці бази даних (з

підручн.); Допитливі діти завзято вишукують інформацію (з газети); Найповніші відомості, зібрані за спогадами літніх кодломан, віднаходимо в історичному нарисі Надії Борової "Кодлома, 250" (з газети);

2) **дво-, тривалентні**: *дізнатися, довідатися, опитувати* та ін. Напр.: Батько дізнався про нещастя на ярмарку, гнав коней тридцять верст (О.Довженко); Про аварію Володимир дізнався від свідків (з газети);

3) **три-, чотиривалентні**: *випитувати, запитувати* та ін. Напр.: Стояла перед ним у чорному отаманиха і оце випитувала все у нього (В.Шевчук); Передні кинулися до полковника, щось його запитували (Ю.Мушкетик); Він випитував у неї все про скарби (з газети); І мене запитують все про вас (з газети).

Друга група дієслів "Збирання" представлена такими підгрупами:

1) **двовалентні**: *акумулювати, аналізувати, анкетувати, вибирати, вимірювати, добирати, добувати, виписувати, вишукувати, записувати, збирати, каталогізувати, накопичувати, переличувати, спостерігати, тестувати, шукати* та ін. Напр.: Правоохоронні органи України збирають інформацію про актив об'єднаної опозиції "За Батьківщину" в Донецькій області (з газети); Фонд накопичує інформацію про чинні в Україні нормативні документи в галузі дорожнього господарства (з підручн.); Учні спостерігають за процесом роздумів учителя (з підручн.);

2) **дво-, тривалентні**: *опитувати*. Напр.: У Києві кореспонденти опитують киян щодо логотипу столиці (з газети);

3) **три-, чотиривалентні**: *випитувати, запитувати* та ін. Напр.: У дослідженні взяли участь 77 жінок і 4600 чоловіків, у яких запитували все про їхнє дозвілля, рівень фізичної активності, спадковості (з газети); Не напружуйчись, я випитував у старших усе про хвороби, про ліки й різні інші засоби (Ю.Логвін).

Третя група дієслів "Передача" представлена такими підгрупами:

1) **двовалентні**: *винити, виправдати, відгукнутися, відказувати, відкликати, гомоніти, гукати, заперечувати, засвідчити, злословити, інструктувати, картати, кликати, клясти, командувати, корити, критикувати, кричати, лягти, лестити, лжословити, нарікати, обнародувати, опублікувати, ораторствувати, ослабити, підтверджувати, причитати, резонерствувати, розголошувати, сварити, свідчили, скандувати, славити, соромити, фразерствувати, хвалити, цитувати* та ін. Напр.: Виходячи з такої тези, І.Франко показав цілковиту очевидність її і водночас наголосив на нез'ясованості багатьох питань (з підручн.); Ібн-Даста, географ і подорожник X ст., цитував старшого від себе письменника Джайхані, який оповідав про "Русію" (з підручн.).

2) **дво-, тривалентні**: *агітувати, аргументувати, афішувати, базікати, балакати, брехати, бурмотати, бесідувати, біджатися, благати, бубніти, варнякати, виголосити, виголошувати, висловлювати, вказати, викладати, викликати, вимовляти, витлумачити, відзвітувати, відповісти, говорити, гукати, дебатувати, декламувати, дискутувати, диспутувати, доповідати, жалітися, жартувати, коментувати, консультувати, консультуватися, кричати, мовити, наголосити, обговорити, описувати, підбурювати, підказувати,*

підписувати, повчати, полемізувати, проголошувати, радитися, рекламувати, розказувати, розмовляти, розповідати, сперечатися, спілкуватися, характеризувати та ін. Напр.: Студенти духовної семінарії виголошують проповіді в кафедральному соборі (з газети); Голосила жінка, а старий Книш з ганку до народу промову виголошував (А.Головко); Українці вільно висловлюють свою думку і позбулися відчуття страху перед державою (з газети); Судді в один голос кричать про необхідність такого аналізу (зі статті); Форми співробітництва і взаємні зобов'язання терапевт з клієнтом обговорює перед початком лікування (з підручн.); Світ ошаленів і рекламує тільки кохання (Ю.Мушкетик);

3) тривалентні: адресувати, бажати, веліти, віщувати, виказати, випитувати, вмовляти, дезінформувати, демонструвати, диктувати, доказувати, домовлятися, дякувати, закликати, запевняти, задавати, закликати, залитувати, записувати, запрошувати, зателеграфувати, зацікавлювати, зауважувати, заявляти, звати, звертатися, звітувати, змили, зізнаватися, інформувати, казати, канючили, молити, лепетати, називати, наказувати, натякати, нашіптувати, обвінчувати, обіцяти, оголошувати, опитувати, переказати, переконувати, переповідати, перешіптуватися, писати, підмовляти, повідомляти, повіряти, повістувати, повторювати, попереджати, пояснювати, присягати, проінформувати, промовляти, пропагувати, проповідувати, просити, радити, рапортувати, рекомендувати, реферувати, роз'яснити, слитати, твердити, тигулувати, умовляти, хвастати, цікавитися, шептати та ін. Напр.: Унаслідок цього свою теорію він адресував людству, а не певному класу (з підручн.); Західні ЗМІ дезінформують Європу про становище в Сирії (з газети); Усі всіх до чогось закликають (Л.Костенко); Спочатку він писав їй приємні слова, а потім почалися освідчення в коханні (В.Даниленко); Адміністратор повідомляє його про це під час прийняття заяви (з журналу).

Четверта група "Отримання" представлена такими групами:

1) дво- і тривалентні: балакати, бачити, вбачати, вгледіти, вглядіти, вдивлятися, вислухати, вичитувати, впізнавати, вслухався, вчлудуватися, глядіти, дивитися, дослухатися, дочлудувати, екзаменувати, задивитися, задивлятися, зазирати, записувати, засвоювати, заслухувати, зчитувати, оглядати, ознайомлюватися, переглядати, реєструвати, перечилувати, підглядати, піддивлятися, підслухати, поглядати, помічати, розглядати, роздивлятися, сприймати, підслуховувати, услухатися, читати, чути та ін. Напр.: Депутати дивляться відеозапис майора (Л.Костенко); Він услухався в слова промовців (О.Бураковський); Не спить і Леся, дослухається до тих балачок (М.Олійник); На лаві під вікном посідали сусіди, курили люльки і балакали про злодія, що десь там обкрав церкву (М.Яцьків);

2) дво-, тривалентні: бесідувати, виписувати, впізнати, дебатовати, дискутувати, диспутовати, дізнатися, довідуватися, консультуватися, наслухатися, обговорювати, отримувати, одержувати, перешіптуватися, пізнавати, полемізувати, порозумітися, радитися, розмовляти, сперечатися, спілкуватися, убачати, упізнавати, чути та ін. Вдавшись до хитрощів, може, навіть зухвалих, ми дізналися її адресу, її ім'я,

де вона працює (М.Бажан); Про інцидент дізнався від своїх співробітників (з газети); Міністерство юстиції довго консультувалося з Міністерством внутрішніх справ, зі своїми відділами, виважувало (М.Сиротюк); Не раз металург-революціонер у кабінеті Яворницького розмовляв з ним про гірку долю трударів, консультувався з ним про археологічні методи дослідження (І.Шаповал).

П'ята група "Обробка" представлена такими підгрупами:

1) дво- і тривалентні: абстрагуватися, аналізувати, аргументувати, вгадувати, вивірити, вивчати, вигадувати, виокремлювати, відгадати, деталізувати, досліджувати, думати, замислюватися, зашифрувати, з'ясовувати, інтегрувати, конкретизувати, конспектувати, мислити, обґрунтовувати, обмірковувати, обчислювати, переказати, підсумовувати, редагувати, рецензувати, рішення, розшифрувати, систематизувати, схематизувати, удосконалити, узагальнити, усвідомлювати, фантазувати, формулювати, членувати, шифрувати, фальсифікувати та ін. Напр.: Я абстрагуюсь від цього (Ю.Андрухович); Ужгородець відгадав 7 видатних українців Савіка Шустера (з газети); Павел Родак досліджує щоденник письменника як письменницьку практику між щоденним письмом і літературою (з журналу); Я давно замислююсь над своєю життєвою позицією і все шукаю образу, що її б узагальнив (В.Дрозд);

2) дво-, тривалентні: виокремити, навчатися, опрацювати та ін. Напр.: Д.Овсянко-Куликовський виокремив два класи обставин (з журналу); Учений виокремив складні безсполучникові речення із парадигми речень (з журналу); З його дочкою Ольгою Леся познайомилася ще в Києві, де вони разом навчалися музики (Б.Олійник); Письменик опрацює багато документальних матеріалів, його романи опираються на історичні свідчення (з газети); Спеціалізовані рекламні агенції опрацюють для замовників комплексні програми (з підручн.);

3) тривалентні: асоціювати, визначати, згрупувати, зіставляти, кваліфікувати, класифікувати, ототожнювати, пояснювати. Напр.: Підприємець зіставляє ці витрати з альтернативними можливостями (з підручн.); Коефіцієнт незалежності (автономії) студенти визначають за формулою; Дослідник відібрав кращі зразки, згрупував їх у тринадцяти відділах (з журналу); В.М.Русанівський в енциклопедії "Українська мова" кваліфікує демінутиви як похідні іменники (з журналу); В.В.Виноградов кваліфікує предикативність як реченневотвірну величину (з журналу); Класифікує ж він періоди відповідно до типів складного речення (з журналу).

Шоста група "Збереження" представлена такими групами:

1) дво- і тривалентні: видати, друкуватися, завчити, опублікувати, задокументувати, зазубрити, завчили, занотовувати, запам'ятати, записати, завчити, зберігати, згадати, каталогізувати, надрукувати, опублікувати, реєструвати, увічнити, фіксувати та ін. Напр.: Користуючись з цієї допомоги, Куліш видав "Записки о Южной Руси", "Чорну Радугу", "Проповіді" Гречулевича, "Граматку" й інше; Архівні збережуть інформацію для нащадків у повній цілості (з підручн.); Потім я сів і записував вже дуже чистий

текст (Ю. Андрухович); Людський мозок зберігає спогади (з підруч.); Сенсорна пам'ять фіксує інформацію у модально-специфічному вигляді (з підруч.); Він фіксує і передає інформацію, підтверджує її достовірність та об'єктивність (з підруч.); Дільничні комісії утаємничують списки виборців (з газети); Вона утаємничує від суспільства важливу інформацію (з газети);

2) тривалентні: вивчити, вписати, друкувати, надрукувати та ін. Напр.: Щаслива Галя вивчила того листа напам'ять, бо в тому листі Радюк присягався її одну повік любить і не любить більше нікого. (І. Нечуй-Левицький). Відповідно до вимог заповнення певних типів вантажної митної декларації декларант самостійно вписує відомості у необхідні графи декларації (з підруч.); Цікаву сторінку вписав у цей розділ Гюго Мюнстенберг (з підруч.).

Також слід зазначити, що інформаційна діяльність пов'язана з технічними засобами, які дозволяють оперативно здійснювати пошук, збирання, передачу сприйняття, обробку і збереження інформації. Тому необхідно виокремити ще одну – сьому групу – **“Технічне забезпечення інформаційної діяльності”**, яка містить такі підгрупи:

1) двовалентні: архівувати, вилучати, запам'ятовувати, заблокувати, копіювати, містити, розблокувати, упорядкувати, форматувати та ін. Напр.: BleachBit вилучає непотрібні файли і тим самим вивільняє цінний дисковий простір (з підруч.); За командою користувача браузер запам'ятовує вказану URL-адресу ресурсу у вигляді спеціального файла на жорсткому диску (з розширенням URL). Він скопіював цифрові дані (з підруч.); Кожна таблиця містить інформацію певного типу, наприклад кадровий склад працівників підприємства (з підруч.);

2) тривалентні: автоматизувати, вводити, виводити, використовувати, доставляти, заблокувати, заносити, зберігати, переміщати, створити, форматувати

та ін. Напр.: Довідковий текст виводять на екран (з підруч.); Аббревіатури особливо широко використовують в повідомленнях електронної пошти, що направляються в групи новин (телеконференції) (з підруч.); Працівники організації заносять інформацію в базу за різного роду експертними оцінками (з підруч.); Всі повідомлення користувач зберігає в одному файлі загальної бази даних (з підруч.); Для реалізації системи зберігання інформації на зовнішніх накопичувачах створюють файлову систему (з підруч.).

Слід наголосити, що у групі “Технічне забезпечення інформаційної діяльності” суб'єкт часто імпліцитний – ми його розуміємо за контекстом.

Проведене дослідження дало змогу зробити такі висновки у системі дієслівних значень інформаційна діяльність виділяється як специфічна семантична категорія. Вона має ряд класифікаційних ознак, що дозволяють з достатньою точністю відмежувати її від подібних категорій. Основним критерієм виділення будь-якої ЛСГ дієслів вважається їх співвіднесеність з тим або іншим денотатом. Денотатом дієслів інформації є будь-яка діяльність людини, пов'язана з процесами пошуку, збирання, передачі, сприйняття, обробки і збереження інформації. Результати аналізу значної кількості конкретних синтаксичних моделей, що вибрані з текстів художнього, публіцистичного, наукового стилів сучасної української літературної мови, дали змогу виділити такі групи дієслівних предикатів залежно від їх валентності: 1) двовалентні; 2) дво-, тривалентні; 3) тривалентні; 4) три-, чотиривалентні. Валентнісна реалізація деяких дієслівних предикатів у різноманітних синтаксичних конструкціях може мати два рівнозначні варіанти. Вирішення цієї проблеми може бути створення класифікації, яка передбачає групи дієслів з варіативною валентністю: двовалентні, дво-, тривалентні, тривалентні, три-, чотиривалентні.

Література

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-синтаксичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К., 1988. – 256 с. – С. 107.
2. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія : монографія / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 437 с.
3. Іваницька Н. В. До проблеми валентності в граматиці / Н. В. Іваницька // Філологічні студії : зб. наук. ст. – Вінниця, 2004. – Вип. 2. – С. 49–51.
4. Лосев А. Ф. О понятии языковой валентности / А. Ф. Лосев // Изв. АН СССР. Сер. “Лит. и яз.”. – 1981. – Т. 40, № 5. – С. 403–411.
5. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М., 1958. Т. 1–2. – 1958. – 536 с. – С. 60.
6. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер ; пер. с фр. И. М. Богуславского и др. – М. : Прогресс, 1988. – 654 с. – С. 265.
7. Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.

УДК 81'42

КЛЮЧОВІ СЛОВА ТА НАБУВАННЯ НИМИ СИМВОЛІЧНИХ ЗНАЧЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

Совтис Н.М.

У статті проаналізовано наукові дослідження, присвячені вивченню ключових слів та слів-символів у художніх творах письменника. З'ясовано особливості набування ключовими словами символічного характеру у творі, а також розкрито їх індивідуально-авторський та національний характер.

Ключові слова: ключові слова, слова-символи, аналіз художнього твору письменника.

В статье проанализированные научные достижения, посвященные изучению ключевых слов и слов-символов в художественных произведениях писателя. Выяснено особенности приобретения ключевыми словами символического характера в произведении, а также раскрыто их индивидуально-авторский и национальный характер.

Ключевые слова: ключевые слова, слова-символы, анализ художественного произведения писателя.

The article analyses scientific investigations dedicated to the study of key words and words-symbols in the literary works of an author. It defines the peculiarities of symbolic character which adopt key words as well as reveals the author's individual and national character.

Key words: key words, words-symbols, analysis of author's literary work.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть в лінгвістиці помітно активізувався інтерес до проблем граматики і семантики тексту, до дослідження закономірностей мовної побудови і мовної організації текстів різних типів. Це обумовлено, на нашу думку, складністю і багатоаспектністю визначення самого поняття "текст", а також невирішеністю питання про склад текстових ознак і категорій. Саме в тексті елементи мовної системи, об'єднуючись, утворюють не просто лінійну послідовність знакових одиниць, а цілісну структуру, що володіє змістом і сенсом, тобто осмислену, формально і семантично пов'язану послідовність мовних знаків.

У художньому творі слово – вічний будівельний матеріал літературного образу – стає гнучким, змінним, рухливим і виразним, а також часто нетотожним тій лексичній одиниці, що зафіксована в словнику, хоча і збігається за зовнішньою формою, адже в художньому тексті слово набуває властивостей до збагачення своєї семантики. Саме в слові і через слово відображаються авторське бачення світу письменника, його система моральних цінностей. Зміст твору є певною об'єктивністю, поданою крізь призму авторського бачення. Як

стверджував М.М.Бахтін, "кожний текст є чимось індивідуальним, єдиним і неповторним, і в цьому полягає його зміст, задум, задля чого він створювався. Це те в ньому, що має відношення до істини, правди, добра, краси, історії" [2, с. 283]. З індивідуальністю автора, за М.М.Бахтіним, пов'язане все найголовніше в художньому тексті, саме тому метою читача і дослідника є глибоке проникнення в твір, що реалізує образ автора.

Грунтовний аналіз твору неможливий без послідовного розгляду всіх елементів тексту різних рівнів. У творенні категорій образу автора беруть участь переважно одиниці лексико-семантичного рівня. Але не всі вони однаково важливі, адже деякі відіграють головну роль, коли інші перебувають на другорядному плані, що залежить від композиційно-сюжетного рівня. Актуальність нашого дослідження зумовлена важливістю вивчення домінантних одиниць художнього тексту, до яких належать ключові слова. Неоднозначність визначення цього поняття у спеціальних термінологічних словниках підтверджується появою численних наукових праць з цієї теми. Одним з перших метод "слів-ключів" описав Ж.Маторе в праці "Метод в лексикології", що призвело до появи нового й оригінального

напрямку у вивченні лексики. Автор цього методу вважав, що саме лексичний склад мови може відбивати особливості соціальної організації. Це дозволило йому виділити лексеми, що відбивають основні економічні і соціальні зміни, – “слова-свідки”, і лексеми, що “синтетично виражають суть ідеологічної надбудови суспільства”, – “слова-ключі” [14, с. 68].

Нашою метою є проаналізувати наукові дослідження, присвячені вивченню ключових слів та слів-символів у художніх творах письменника, встановити особливості набування ключовими словами символічного характеру, а також розкрити їх індивідуально-авторський та національний характер.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях на позначення цього поняття використовують різні лексеми: лейтмотивні слова (В.Г.Адмоні і Г.І.Сільман, С.Т.Вочаров, Н.А.Кожевнікова), слова-скріпи (М.К.Гей), слова-символи (М.М.Гірман, Д.В.Малявін, Н.М.Сологуб), ключі-коментарії (Л.П.Гросман), ключові слова (Л.В.Зубова, Д.В.Малявін, Р.А.Будагов), слова-фаворити (В.А.Кухаренко, Д.В. Малявін), опорне слово (Н.А. Кожевнікова), концептуальні слова (В.В.Петровський), тематичні слова (Д.В.Малявін), слова-субстантиви (Л.Міхалінчик), опорні ключові метафоричні словоформи (Т.П.Матвеева). Іноді значення перелічених вище термінів зовсім не тотожне в розумінні того чи іншого автора, воно може мати зони перехрещення [13, с. 235].

Отже, дослідження художнього тексту шляхом виділення ключових слів має певну традицію, але цілісне теоретичне визначення цього поняття в художньому творі відсутнє. У “Літературознавчому словнику-довіднику” читаємо: “Слова характеризуються неоднаковою частотою використання, яка в художніх текстах може залежати від тематики твору, автора, епохи. У зв’язку з цим виділяють ключові слова, яким властива відносно висока частота уживання в тексті чи текстах певного автора. Проте кількісні показники не завжди відображають особливості естетичного навантаження слова. Так, лексема “каменярь”, яка в поетичних творах І.Франка набула глибокого символічного змісту, живається тут усього два рази” [8, с. 631].

Як бачимо, перш за все звертається увага на частотність появи лексеми у творах автора, однак у “Стилістичному енциклопедичному словнику російської мови” за редакцією М.М.Кожіної подано визначення, у якому акцентується роль ключових слів у розкритті суті твору: “Ключові слова – цим термінологічним поєднанням деякі дослідники художньої (поетичної і прозаїчної) мови називають слова, що виражають головну ідею художнього тексту” [7, с. 153].

Проблемі виділення та функціонування ключових слів саме в художньому творі присвятили свої наукові розвідки чимало вчених, використовуючи різноманітні методи мовознавчих досліджень. Завдяки Р.А.Будагову та В.В.Петровському розроблена класифікація ключових слів. Роль цієї домінуючої групи лексики у аналізі художнього тексту розглядали Ю.М.Лотман, Ю.М.Караулов. Ю.М.Лотман був прихильником дослідження тексту

на всіх мовних рівнях без урахування позатекстових зв’язків [10]. Н.І.Зноєв семантичний аналіз твору з використанням ключових слів пропонує здійснювати з урахуванням утворення специфічних багаторівневих семантичних полів із взаємопертинальними зонами, основу яких складають слова з семантичною багатоплановістю. Верхнє місце у ієрархічних відносинах займають слова, які формують ядро семантичного поля, а підпорядковані їм слова складають словесні ряди, які знаходяться на периферії семантичних полів художнього твору. Дуже важливо розглядати такі опозиції, тому що в них крізь авторське сприйняття відображаються тією чи іншою мірою суперечності реального світу, відтворені в світі художнього тексту. Оскільки ключове слово часто виступає своєрідним поштовхом для виникнення думок, міркувань, воно передбачає виникнення пов’язаних з ним асоціацій та зв’язків [5, с. 122-123].

У сучасній лінгвістиці та психолінгвістиці актуальним є вивчення асоціативних полів слів, які дають відповідь на питання про межі між денотативними елементами тексту. Асоціативні поля – це особливі типи полів, для яких характерне об’єднання навколо слова-стимула (у нашому випадку ключового слова) певних груп слів-асоціатів, які можуть ставати словами-стимулами для інших слів і т.д. А.В.Звягінцева виділяє слова-асоціати I рівня, які мають безпосереднє відношення до ключового слова, слова-асоціати II рівня, які мають опосередковане відношення до ключового поняття через одне слово-асоціат і слова III і IV рівнів, які мають опосередковане відношення до ключового поняття через два і більше слів-асоціатів. Ключові слова-стимули відносяться до теми, а слова-асоціати I рівня відносяться до підтеми, слова-асоціати II рівня – до субпідтеми, III і IV рівня – до мікротеми [4, с. 184]. Отже, ключові слова грають важливу роль у створенні змістової цілісності тексту. Вони взаємодіють активно з іншими словами, допомагаючи таким чином всебічно розкрити задану тему.

Підсумовуючи, варто навести слова Ю.М.Лотмана “Текст намагається перетворитися в окреме “велике слово” з загальним великим значенням” [11, с. 65]. Отже, будь-який художній текст у процесі ущільнення може бути згорнутий до певної кількості ключових слів. Спочатку основна увага буде зосереджена на центральному слові, яке передає основну ідею твору, а згодом на словах-характеристиках цього слова, які перебувають у різних послідовних відносинах між собою і центральним словом (наприклад, “тематичні” і “рематичні” характеристики) тощо.

Узагальнюючи матеріал, викладений у працях вищеназваних авторів, можна виділити такі основні риси ключових слів: ключові слова є смисловим центром будь-якого повідомлення, для них характерні частотність, контекстуальна обумовленість, інформативність, підвищена семантична активність. У них реалізуються три етапи значень: буквальне, естетичне і концептуальне. Буквальне значення розкривається в межах мікротексту, а два останніх реалізуються у процесі взаємодії з більшим текстовим цілим чи його значимими частинами: розділ, глава і т.ін. Для ключових слів властиві складні ієрар-

хічні зв'язки одне з одним, очолюючи тематичні ряди, перебувають з тематичними словами у відношенні перехрещення. Ключові слова можуть займати будь-яку позицію в тексті: входить в заголовок, пейзажні, портретні чи інші описи, в авторську мову або мову персонажів.

Вищою формою смислового наповнення ключових слів є набуття ними символічного характеру. Н.А.Кожевникова пише: "У результаті перехрещування та зіткнення лейтмотивів, на нижчій сходинці якої знаходиться слово, яке повторюється, на вищій – слово, що переросло у символ" [6, с. 59]. Дослідженням природи поняття "символ" займалося багато вчених гуманітарних дисциплін різних епох. Серед них Платон, Аристотель, А.Августин, Н.Макиавеллі, І.Кант тощо. Ідеї національної символіки знайшли своє відбиття у працях М.Костомарова та О.О.Потебні. Єдиного універсального визначення символу не існує. У нашому дослідженні наведемо дефініцію цього поняття, подану в літературознавчому словнику-довіднику: "Символ (грец. *symbolon* – умовний знак, натяк) – предметний або словесний знак, який описредковано виражає сутність певного явища (лотос – символ божества в індійців, хліб-сіль – символ гостинності в українців, блакитний колір – символ надії та ін.), має філософську смислову наповненість, тому не тотожний знакові. Символ тісно пов'язаний із наукою, міфом, вірою, поезією, але не зводиться до них, тяжіє до певного узагальнення, на відміну від алегорії, що проявляється в конкретному образі. Символ постає процесом активного перетворення внутрішнього на зовнішнє і, навпаки, відмінністю внутрішнього і зовнішнього. [...] символ базується на позахудожніх, передусім філософських потребах езотеричного знання" [8, с. 621–622]. Ми вважаємо, на увагу заслуговує визначення символу, сформульоване С.С.Аверінцевим: "Символ є образ, взятий в аспекті своєї знаковості, і знак, наділений усією органічною та невичерпною багатогранністю образу" [1, с. 826–828]. Для правильного його розуміння дослідник мусить ураховувати співвідношення з ідейно-композиційною структурою даного твору. І, отже, в першу чергу з ключовими словами "нижчих рівнів", котрі й формують ядро того семантичного гнізда, яке визначає символ у художньому творі. "Слова-символи, на відміну від тематичних, ключових і слів-фаворитів, відносяться до низькочастотної лексики. Використане одного разу або незначну кількість разів, воно реалізує суб'єктивну модальність у найбільш концентрованому вигляді, слово-символ є міцним засобом репрезентації точки зору письменника на головну подію у творі. Символ експліцитно не маркований" [1, с. 826–828].

За В.В.Виноградовим, символ у художньому тексті виступає як своєрідний "виклик звичному змісту співзвучної лексеми, як слово, що виникає заново і ефектно накладається, не зливаючись, на апперцепційне тло споріднених модусів однорідної лексеми" [3, с. 376]. На передній план у характеристиці символу, як правило, висувається його алегоричність та обумовленість системою, підкріплені повторюваністю в тексті. Символ існує в безкінечно означальній ролі, тяжіючи до загальної

ідеї, прагнучи розширення її змісту, а не повного визначення. Символами виповнене Святе Письмо.

Ю.М.Лотман у наголошує на тому, що область значень символів завжди багатозначна, і тому, утворюючи лише кристалічну решітку взаємних зв'язків, вони створюють той "поетичний світ", який складає особливість певного художника: "Алфавіт" символів того чи іншого поета далеко не завжди є індивідуальним: він може черпати свою символіку з арсеналу епохи, культурного спрямування, соціального кола. Символ пов'язаний із пам'яттю культури, і ціла низка символічних образів проймає за вертикаллю всю історію людства або великі її арсенальні шари. Індивідуальність художника виявляється не лише у свідомості нових оказіональних символів (у символічному прочитанні несимволічного), але і в актуалізації часом цілком архаїчних образів символічного характеру. Однак найбільш значущою є система відношень, яку поет встановлює між основними образами-символами" [9, с. 226]. Отже, для реалізації змісту символу потрібна взаємодія багатьох мовних та позамовних (культурних, національних, релігійних тощо) чинників, які визначають його розуміння всіма членами даного соціуму.

Відображення національно-історичної пам'яті народу, на нашу думку, відбувається не лише на рівні тем та мотивів, а й на рівні художнього слова. Саме в художньому творі спостерігаємо специфічне об'єднання національних та індивідуально-авторських символів. А.К.Мойсієнко пише: "Розвиваючи думку про те, що в творенні національно-культурної картини світу важливу роль відіграє словесна символіка народу, не можна обминути також індивідуально-авторських символів, характерних для художньо-творчого осмислення дійсності, які звичайно зумовлені особливостями національного мовного типу, мовної особистості" [12, с. 20].

Щоб зрозуміти природу ключових слів і слів, які в процесі розгортання композиції і загальної структури художнього твору переростають у символ, часто у символ, "авторизований" його творцем, тобто такий, що належить тільки Т.Шевченку, Лесі Українці тощо (символічне значення може не бути реєстровою лексемою словника), необхідно ознайомитися з усім твором автора, а також бажано дослідити і всі контексти, в яких функціонує певний символ.

Висновки. Отже, саме із ключового слова виростає ціла система символіки, система рухова, динамічна, що кожним своїм функціональним значенням спрямована на головну концепцію твору, система, що, проходячи через мовне полотно художнього твору, не лише відображає авторське сприйняття світу, його національно-культурну та соціальну приналежність, а й визначає специфічні риси власне національної символіки, в підґрунтя якої лягли народні традиції та звичаї. Адже у більшості випадків ключове слово є архетипним, абстрактним та узагальнювальним поняттям: земля, батьківщина, мати, духовність... Це слово, яке супроводжувало народ протягом віків існування і було поруч у різні щасливі, а також трагічні моменти історії, тому для нього характерні семантичні, стилістичні та безліч асоціативних зв'язків. Аналізуючи художній твір, ми фіксуємо і глибоко

індивідуальні ключові слова, які зводяться до рангу символу самим автором.

Як бачимо, спроба аналізу художнього твору за допомогою вичленування й аналізу ключових слів має безперечний інтерес, оскільки допомагає

дослідити специфіку індивідуального стилю автора, зрозуміти образну структуру і ідею твору, а також мовно-концептуальне відображення епохи крізь призму авторського світобачення.

Література

1. Аверинцев С. С. Символ / С. С. Аверинцев // Краткая литературная энциклопедия. – М. : Сов. энцикл., 1971. Т. 6. – 1971. – С. 826–828.
2. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. – М., 1979. – 362 с.
3. Виноградов В. В. Поэтика русской литературы : избранные труды / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1976.
4. Звягинцева А. В. О новом подходе к изучению интонации как маркера семантической структуры текста / А. В. Звягинцева // Вестник МГОУ. Серия "Лингвистика". – 2007. – № 2. – С. 184.
5. Зноев Н. И. Семантические поля и семантическая многоплановость в "Братьях Карамазовых" / Н. И. Зноев // Вопросы языкознания и литературоведения. – Алма-Ата : Казах. ГУ, 1977.
6. Кожевникова Н. А. О роли лейтмотивов в организации художественного текста / Н. А. Кожевникова // Стилистика художественного текста. – Саранск : Саранск. ГУ, 1979.
7. Кожина М. Н. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / М. Н. Кожина. – М. : Наука, 2006. – 696 с.
8. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ "Академія", 2007. – 752 с.
9. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров / Ю. Лотман // Семиосфера. – СПб. : Искусство – СПб, 2000. – 704 с.
10. Лотман Ю. Анализ поэтического текста. Структура стиха / Ю. Лотман. – Л.: Просвещение, 1972. – 270 с.
11. Лотман Ю. М. О поэтах и поэзии / Ю. Лотман. – СПб. : Искусство – СПб, 1999.
12. Мойсієнко А. Мова як світ світів. Поетика текстових структур / А. Мойсієнко. – Умань, 2008. – 280 с.
13. Форманова С. В. Ключові слова як вектор інтерпретації художнього тексту / С. В. Форманова // Культура народов Причерноморья. – 1999. – № 6. – С. 234–239.
14. Matore G. La Methode en Lexicologie / G. Matore, A. J. Greimas. – Paris, 1952.

УДК 81Г28 (477+470+476) 09

**ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
Е. Ф. КАРСКОГО**

Бережняк В. Н.

У статті подані напрацювання Ю. Карського в галузі діалектології української, російської та білоруської мов.

Ключові слова: мова, наріччя, діалект, говірка, мовний континуум, діалектна мікросистема, дифтонги.

В статье представлены наработки Е. Карского в отрасли диалектологии украинского, русского и белорусского языков.

Ключевые слова: язык, наречие, диалект, говор, языковой континуум, диалектная микросистема, дифтонги.

The article deals with the works by Yu. Karsky in the branch of dialectology of the Ukrainian, Russian and Byelorussian languages.

Key words: language, colloquialism, dialect, accent, language continuum, dialectical microsystem, diphthongs.

Выдающийся русский языковед Е. Ф. Карский постоянно обращался к изучению славянских языков. У его работах исследуется восточно-славянский языковой континуум. Поскольку почти все труды Е. Ф. Карского опубликованы на русском языке, естественно, что в них употребляются три термина, близкозначные номинации применительно к разным языкам.

Полеские памятники историки языка делили между украинскими и белорусскими, называя их язык переходным, или позже общим украинско-белорусским. Потому исследователи белорусской письменности, за Карским, все тексты, написанные старобелорусским языком, называют западнорусскими, потому как западнорусский язык имел более широкое распространение, нежели этнический белорусский. Вот часть трудов Карского, в которых рассматриваются эти и другие вопросы диалектологии:

- "Обзор звуков и форм белорусской речи" (1885);
- "К вопросу о разработке старого западнорусского наречия" (1892);
- "Два памятника старого западнорусского наречия" (1893);
- "О языке так называемых литовских летописей" (1894);
- "Некоторые редкие особенности белорусского наречия в Сокольском уезде Гродненской губернии" (1896);
- "Что такое древнее западнорусское наречие" (1897);

- "К вопросу о влиянии литовского и латышского языков на белорусское наречие" (1902);

- "К вопросу о разграничении наречий [восточнославянских языков]" (1905);

- "Малорусский Луцидарий по рукописи XVII в. Текст, состав памятника и язык" (1906);

- "Белорусы (многотомный труд)" (1903-1912);

- "Заметка относительно дифтонгов в народном говоре с. Ваславцев и д. Подлесье Слуцкого уезда Минской губернии";

- "Труды по белорусскому и другим славянским языкам" и др.

Что касается употребления термина "язык" применительно к языку белорусов, то он встречается как:

- "западнорусский язык";
- "государственный западнорусский язык" (в период Великого Литовского княжества);
- "белорусский язык";
- "белорусский народный язык";
- "язык русских племён, населявших белорусскую территорию в древнейшее время";
- "живой белорусский язык";
- "старый западнорусский язык";
- "современный белорусский язык".

При княжении Ольгерда произошло объединение всех западнорусских племён и выработка одного общего для них. С этого времени основывается прочное начало той русской народности, которая известна до сих пор под именем белорусской.

Нужно сказать, что употребление тех или иных наименований в разных отраслях науки не всегда

соответствовало взглядам учёного, поскольку рукописи в определённый период нашей истории проходили через цензурные органы. Так как архив с документами Е.Ф.Карского не обнаружен, нам трудно судить о том, подвергались ли его рукописи цензурной правке. Малокомпетентные оппоненты учёного обвиняли его в якобы преднамеренном употреблении терминов "племя" и "наречие" по отношению к белорусскому народу и его языку. Но следует отметить, что термин "племя" в русистике употреблялся не только в смысле "этническая группа эпохи родоплеменного общественного строя", но и при выяснении происхождения того или иного народа исторической эпохи [2, с. 31].

При переиздании 1-3 выпусков труда "Белорусь" (1955-1956) по настоянию тогдашнего руководства Института языкознания БССР термин "белорусское наречие" был заменён термином "белорусский язык", а термин "белорусское племя" - термином "белорусский народ". Но не является ли это нарушением закона об авторских правах?

В работе "Белорусы. Язык белорусского народа. Исторический очерк звуков русского языка" можно увидеть интересные наблюдения Е.Ф.Карского о явлении "аканья", то есть написания [А] в позиции безударного [О] как разговорной особенности Полесья.

В современных восточнополеских говорах, а именно в их северной части по соседству с белорусскими, тоже наблюдается аканье. Потому мы можем утверждать, что акающими были среднебелорусские, севернобелорусские и полеские говоры: *пахать, пайти, кали, сваі*.

Научно аргументировано реализацию древнего [Ě], выявление которого в XIV и XV вв. последовательно различалось в ударной и безударной позиции (соответственно **h** и **e**). Е.Карский писал: "В памятнике, вне сомнения, **h** тождественный звуку **e**" [4, с. 292]. Карский утверждал, что смешивание **h** и **e** в старых западнорусских памятниках указывает на исследование с давних времён в белорусском языке звука **h** и на замену его через **e** [4, с. 206].

В современных переходящих диалектных микросистемах сохраняется специфическая рефлексия **h** под ударением как дифтонга [ie]: *ліе́д, сніе́г, гріе́х, міе́сть, лесе́, сене́, пече́, дед, ліс, сіно, піч, дід, шіе́сть* - или монофтонга [I], [I], а в безударной позиции - как [e] с твёрдым согласным перед ним.

Е.Ф.Карский объяснил причины неодинакового развития на территории украинского языкового ареала звуков, которые соответствуют праславянскому **h** в связи с развитием этимологического звука [A] после мягких согласных: *кнѣзь, члдо* (ребёнок), *телѣ* (телёнок).

Нет сомнений, что эта особенность системы гласных звуков присуща речи современных носителей Полесья.

Е.Карский сделал вывод о том, что "переход [A] в [E], например: *паме́ть, просе́ть, десе́ть*, известный немногим белорусским говорам" - это явление, распространенное на юге и юго-западе Белоруссии; на юге видим совпадение с такой же особенностью северномалорусских говоров.

Е.Карский в своих работах объяснил и много других фонетических явлений:

- появление О, Е вместо звуков, обозначенных Ъ, Ь под ударением (*сон, день*);
- Ъ, Ь перед Й (*коровой, водой, дорогой*);
- развитие И после Л, Р вместо Ъ, Ь (*лист, воли, лихо, прииде*).

Звуками особенной артикуляции являются дифтонги, природа которых ещё не изучена. Е.Карский по этому поводу говорил, что северноукраинские и южнобелорусские (полеские) звуки сложной артикуляции условно можно назвать дифтонгами [4, с. 125, 126].

Северная граница полеской зоны реализации [O], [E] проходила на север от Припяти. Е.Карский изоглоссу дифтонгического произношения проводил так: Гродно - Лида - южнее Минска - Бобруйск. Таким образом, южнобелорусские и североукраинские говоры составляют одну диалектную зону.

Вопросы украинского языкознания Е.Карский рассматривал в исследованиях по русской диалектологии: "К вопросу о ствердении звуков Е й И в малорусском наречии" (1904), "Малорусский Луцидарий по рукописи XVII в." (1905), в разделе "Малорусское наречие (украинский язык)" работы "Русская диалектология" (1924), во многих рецензиях на исследования украинских филологов.

Согласно классификации славянских языков, выделяют две группы: западославянская и южнославянская. Ко второй принадлежит русский язык. Украинский и белорусский языки считались наречиями русского. Е.Карский белорусский язык предлагал считать отдельным языком. Но мнение о существовании трёх самостоятельных национальных языках сформировалось в белорусского учёного позже. Получив гуманитарное образование в Нежинском историко-филологическом институте, он знал диалекты всех славянских языков. Это позволило ему использовать данные для сопоставления и изучения языков в их историческом развитии.

Первый раздел пособия "Русская диалектология" посвящён диалектологии великорусского наречия, второй - белорусского, третий - украинского.

На первых страницах третьего раздела автор знакомит читателей с источниками изучения украинских говоров и диалектологической литературой. Дальше даётся общая характеристика украинского языка, важнейшие черты которого заметны в памятниках XII века. Но чистое малорусское наречие появляется с именами И.Котляревского и Т.Шевченко.

Говоры украинского языка Е.Карский делил на две группы: северную и южную (в южной группе отсутствуют дифтонги). Но можно выделить и третью группу - карпатскую, которая очень отличается лексическими и фонетическими особенностями (звуки Ы и И и др.). О морфологических и синтаксических чертах не упоминается. К работе подано "Приложение" с девятнадцатью записями языков разных местных говоров.

В статье "Из русской диалектологии" (1904), которая состоит из примечаний, украинскому языку посвящено первое: "К вопросу об отвердении

(неумягчительности) звуков Е и И в малорусском наречии". Здесь показана судьба праславянских звуков [Е], [И], их влияние на соседствующие согласные. Автор отмечает, что те говоры, у которых согласные перед [Е], [И], [І] твёрдые, принадлежат к украинскому языку, а те, в которых согласные в этой позиции мягкие, – белорусские. На самом деле, существует ряд переходящих говоров от белорусского к украинскому языку, где не все согласные произносятся мягко перед [Е], а только губные (*перец, весь, бегти*); в других говорах только звуки [Д], [Т] в указанной позиции произносятся мягко: *тетер, дети, день*.

Автор напоминает, что наклонность к смягчению уже была, но не во всех славянских языках она развивалась в одинаковом направлении:

- Любеч (Черниговщина): *пэку, вэзу, но несу*;
- Пинщина (Белорусь): *вэсале, жывэ, лэд*;
- Шеремово (Белорусь): *бэрэ, цэпэра, мэне*.

Таким образом, [Е], [И] с переднего ряда перешли в средний, отчего начали ассимилировать себе предыдущие согласные, избавив их мягкости [З, с. 102].

Описанию особенностей украинского наречия посвящена работа "Малорусский Луцидарий XVII в. Текст, состав памятника и язык" (Варшава, 1905).

Содержание работы:

1. Происхождение русского Луцидария.
2. Палеографические особенности рукописи.
3. Редакция текста, который выдаётся.
4. Текст малорусского Луцидария.
5. Особенности языка:
 - а) фонетика;
 - б) морфология;
 - в) синтаксис;
 - г) указатель слов.

Е. Карский определил, что эта рукопись является копией белорусского перевода с чешского, исполненного украинцем. Он увидел такие отклонения от оригинала:

- 1) перенумерованные вопросы-ответы;
- 2) текст печатается не по рядам, а сплошную;
- 3) предлоги и союзы пишутся со словами отдельно;
- 4) использованы сокращения;
- 5) в отдельных случаях используется жирный церковнославянский шрифт.

Хорошо зная славянские языки и говоры, автор показал отличительные черты украинского наречия на фонетическом, морфологическом, синтаксическом и лексическом уровнях. Например, на фонетическом уровне:

– в украинском языке звук [У] употребляется вместо звука [О] (*яблуко, кунь, твуй*), вместо [Ы] (*була*);

– [А] употребляется вместо [О]: (*качан, гарячий*);

– в закрытых слогах **н** вместо [Е]: (*камень*).

В системе согласных встречаются больше черты, общие в белорусском и малорусском наречиях.

В работе представлен богатый материал из морфологии и синтаксиса:

– употребление союзов: да, дай, дак и предлогов: к, ік, ля, ле: *ля хати, к серцю*;

– формы степеней сравнения прилагательных на -ше: *ширше, выше*;

– глаголы на -мо: *маємо, знаємо*;

– в дательном падеже окончание -ови, -еви: *батькови, Мойсееви*;

– формы будущего времени образуются с помощью слов буду, має: *буду читати, має вірити* и др.;

– неупотребление протетического *н* в родительном и предложном падеже: *у його, до její*.

В отдельном разделе представлена лексика. Этот раздел называется "Указатель слов (лексика)..." , далее в скобках "отмечаются только более или менее замечательные слова". Возможно, под высказыванием "замечательные слова" надо понимать – отличительные, то есть характерные конкретному языку. Действительно, в этом списке много слов, характерных украинскому языку: *година, майстер, мозок, птах, квітка, барви*.

Е. Карский, определив язык как "средство общения между людьми и передачи наших мыслей", дальше говорит: "Знать звуки и их изменения, знать формы слов – это еще не значит знать язык. Последний мы постигнем лишь тогда, когда обстоятельно уясним себе значение как отдельных звуков, так и особенно форм слов, их отношение к нашей речи" [4, с. 54].

При освещении вопросов межславянских языковых контактов большинство его работ посвящено изучению украинских говоров:

– "Материалы к изучению северномалорусских говоров" (1898);

– "Три малорусские песни из польского сборника XVII века" (1905);

– "Наймичка" Шевченко. Материалы для научного издания" (1907).

Е. Карский придает особое значение историческим языковым фактам. Вопрос о лексических связях украинского языка с белорусским ставился Карским в четвертой главе первого тома "Белорусов". Сначала автор рассматривает общие черты, характерные двум языкам, а затем причины прониновения украинских слов в белорусский язык.

Е. Карский характеризует фонетические и грамматические черты, которые развились в украинском и белорусском языках в ходе их формирования на протяжении многих веков.

А вот в рецензии на книгу С. Смаль-Стоцкого и Т. Гартнера "Грамматика украинского языка" (1913) Е. Карский не соглашается с авторами, считая, что они пренебрегли известными приемами исследования и не учли многих исторических данных. Вместо изложения особенностей малорусского говора они раздумывают о распространении языка, об истории народа, о письменном языке, об учебниках и словарях. При освещении теоретических проблем, предложенных в содержании (наука о звуках, аналогия и народная этимология, морфология, синтаксис, малорусское наречие среди других славянских языков), наводятся примеры с праславянского и других славянских языков. Глубоко рассматриваются глаголы, в частности вид глагола. Синтаксические проблемы раскрываются через характерные черты малорусского наречия.

Автор приходит к выводу, что малорусское наречие не имеет никакой связи с русским языком.

Он пишет, что Смаль-Стоцкий и Гартнер не использовали данных украинской и русской диалектологии, рассматривали только литературный галицкий язык, а северномалорусское наречие сохранило больше общего с белорусскими и великорусскими говорами.

В этой рецензии учёный излагает основные принципы сравнительно-исторического подхода к изучению языков: "Желая сравнить особенности разных славянских языков, необходимо прежде всего в каждом языке их обозреть исторически, возвести к тому виду, в каком они были в древнейшую эпоху языка, а тогда окажется, что праукраинский = прарусский, ибо всё, что свойственно в древнейшую эпоху малорусскому наречию во всей совокупности примет, оказывается особенностями прарусского языка, в тех или иных видоизменениях существующими до сих пор во всех наречиях и говорах русского языка" [5, с. 561].

Учёный определяет общие фонетические, морфологические черты, общие ударения слов.

В рецензии на "Исторический словарь русского языка" (под ред. Е.Тимченко) (1930) Карский акцентирует внимание на двух периодах в истории украинского языка:

I – до XV века: в Киеве и в Галицко-Волынской области писали церковнославянским языком, в котором осваивались местные слова с разных областей, имеющие фонетические и морфологические особенности;

II – XV–XVII века: эпоха совместной жизни с белорусами под властью Литвы и Польши. В этот период выработался язык на местной народной основе.

В рецензиях Е.Карского на работы В.Гнатюка "Останки аориста в нашем языке", Н.Возняка "Галицкие грамматики украинского языка первой половины XIX века", "Причинки к студиям над писаниями Лаврентия Зызания", В.Щурата "Песнь о походе Игоря Святославовича. Поэма XII в." и др. освещаются вопросы развития украинского языка.

Как видим, Е.Карский использовал факты украинского языка для характеристики фонетических, грамматических и лексических особенностей между тремя восточнославянскими языками, для освещения языковой общности русского, украинского и белорусского народов, для состав-

ления лингвистических и этнографических карт, для определения принадлежности письменных памятников [1, с. 26].

Ценные факты по украинским говорам, соседним с южнобелорусскими, учёный собрал во время поездок по Белоруссии с целью определения этнографических и языковых границ белорусского народа. Эти факты были частично использованы в его отчёте о результатах поездок, затем при составлении "Этнографической карты белорусского племени. Белорусские говоры" (обе приложены к 1 тому "Белорусов") (1903, 1904).

В Орловской губернии он предлагал провести разграничительную линию приблизительно в Трубчевском и Брянском уездах по правому берегу реки Десны. Учёный уточнил границы между белорусскими и русскими говорами и в других смежных зонах.

Полемика по поводу орловских говоров (какими есть эти говоры в своей основе – южновеликорусскими или белорусскими) заинтересовала Соболевского. Карский тоже не мог пройти мимо этого вопроса. Своё мнение он изложил в критическом отзыве о книге Соболевского и в статьях "К вопросу об этнографической карте белорусского племени", "К вопросу о народном говоре Брянского уезда Орловской губернии". Карский считал, что в Брянском уезде в начале нашего века был не один, а несколько говоров с разной диалектной окраской. Но в некоторых местах жили белорусы, сохранившие отчётливые черты своей речи, хотя и испытывавшие южновеликорусское диалектное влияние:

- дзеканье, цеканье;
- сильное аканье;
- неслоговое Ё на месте Л;
- приставочные И или В;
- формы -эй, -ей вместо русского -ой;
- вопросительная частица ци и др.

Е.Ф.Карский оставил нам, лингвистам, богатое научное наследство. Многочисленные исследования не утратили своей актуальности, получили продолжение и развитие. Научное наследие ученого содержит работы, посвященные оценке деятельности других ученых-филологов. Они писались по разным поводам, но все пронизаны глубоким уважением к своим предшественникам, исполнены культуры ведения научной дискуссии.

Литература

1. Бережнюк В. М. Внесок Ю.Карського у розвиток української діалектології / В. М. Бережнюк // Ю. Ф. Карський і сучасне мовознавство : матеріали XI Міжнародних Карських читань. – Ніжин ; Гродно, 2008.
2. Булахов М. Г. Ефимий Федорович Карский / М. Г. Булахов. – Минск, 1981.
3. Карский Е. Ф. Из русской диалектологии / Е. Ф. Карский // Труды по белорусскому и другим славянским языкам. – М., 1862.
4. Карский Е. Ф. Малорусский Луцидарий по рукописи XVIII в. Текст, состав памятника и язык / Е. Ф. Карский // Труды по белорусскому и другим славянским языкам. – М., 1962.
5. Карский Е. Ф. Рецензия на украинскую грамматику С.Смаль-Стоцкого и Т.Гартнера / Е. Ф. Карский // Труды по белорусскому и другим славянским языкам. – М., 1962.

УДК 811.161.2'373.612.2.092

МЕТАФОРИЧНЕ МОВОМИСЛЕННЯ ВАСИЛЯ ГОЛОБОРОДЬКА

Пасік Н.М.

Стаття присвячена аналізу естетичної своєрідності метафоричної парадигми в ідіостилі Василя Голобородька. Метафору розглянуто як основний спосіб моделювання дійсності й трансформації семантичної структури слова, з'ясовано функціональне навантаження метафор у текстах.

Ключові слова: естетична концепція, мовна картина світу, метафора, міфологема, моделювання, модернізм, парадигма, семантика, словесно-художній образ.

Статья посвящена анализу эстетического своеобразия метафорической парадигмы в идиостиле Василия Голобородько. Метафора рассмотрена как основной способ моделирования действительности и трансформации семантической структуры слова, выяснена функциональная нагрузка метафор в текстах.

Ключевые слова: эстетическая концепция, языковая картина мира, метафора, мифологема, моделирование, модернизм, парадигма, семантика, словесно-художественный образ.

The article deals with the analysis of the aesthetic originality of the metaphorical paradigm in Vasil Goldborodko's idiostyle. It focuses on the metaphor as the basic method of reality modeling and the transformation of the word semantic structure. The article reveals the functional load of metaphors in the lyrics.

Key words: aesthetic concept, language picture of the world, metaphor, mythology, modeling, modernism, paradigm, semantics, verbally-artistic image.

Поетичний доробок Василя Голобородька, позначений художньою довершеністю, багатограним виявом тематики й поетики, висотою морального й національного ідеалу, рівнем філософського осмислення світу, свободою творення, посідає гідне місце в українській літературі. Своєрідність асоціативного мовомислення В.Голобородька детермінована незвичайністю авторського світобачення, поетичного хисту й мистецького досвіду, спрямованого на модерне творення нових художніх формул, що виявляється в непередбачуваному індивідуально-авторському конструюванні. Його креативні пошуки ґрунтуються на естетичній концепції, що інтегрувала традиції фольклору, літературної класики й набутки модернізму. Упадають в око принципи організації поетичних образів цього майстра слова, передовсім – природна кореляція з міфологічним світобаченням, етнічними традиціями, онтологічна заглибленість, алквійність, умоглядність, рефлексивність, синтез мистецтв [3, с. 4], що знаходить вияв у мовностильовій організації, зокрема в домінуванні ірраціонального метафоричного елемента.

Поетичний таланти митця потрапляв у поле зору багатьох літературознавців: художня цінність, нюанси

змісту й форми його творів стали предметом наукового осмислення І.Дзюби, М.Ільницького, В.Іллі, О.Неживого, Т.Пастуха, О.Кузьменко, Ю.Шутенко та ін. У лінгвістичному плані ідіостиль В.Голобородька, на жаль, розглянутий спорадично (Т.Терновська, О.Литвин, І.Ніколаєнко, М.Сінькович) і потребує серйозних студій. На увагу заслуговують різні мовознавчі аспекти, принаймні наш інтерес привернула проблема метафоризації картини світу В.Голобородька, розгляд якої дасть змогу збагнути засади творчої уяви поета, специфіку його мовомислення, розкрити індивідуально-авторські особливості творчої манери. Актуальність окресленого питання зумовлена і його відкритістю в науці, адже мовні механізми перебудови семантики слова досі остаточно не вивчені. Тож мета статті – проаналізувати метафору як основний спосіб моделювання дійсності й змістово-естетичної трансформації семантичної структури слова в ідіостилі Василя Голобородька, визначити її текстотвірну й естетичну роль.

Джерелом фактичного матеріалу послуговували художні тексти, розміщені в збірках "Летяче віконце" (1964) та "Пастух квітів" (1965) [2, с. 35–104].

Когнітивні пошуки, безсумнівно, корелюють із визначенням закономірностей художньо-естетичного моделювання автором картини світу. У контексті антропологічної парадигми мова динамічно репрезентує людську свідомість, процеси пізнання та інтелектуального конструювання світу. В уяві мовної особистості вибудовується індивідуальна картина світу, яка визначає систему цінностей людини, її духовну сутність, мотивує думки й вибір вербальних засобів. Феномен творчої особистості В.Голобородька дослідники слушно пов'язують із глибокою національною духовністю, що знайшло втілення в етнічному світовідчутті й світосприйнятті [6, с. 233]. На етнічних джерелах художнього світобачення поета наголосив свого часу М.Ільницький, підкресливши, що митець "демонструє психологічний прояв народності, глибоку національність" [5, с. 99].

Творчість В.Голобородька вписується в парадигму Київської школи, для естетичної концепції якої показовий синтез фольклорних та літературних традицій і досягнень модернізму. Концептуально утверджуючи мистецтво слова як спосіб індивідуального та культурного самоозначення, "киядни" обстоювали конструктивно-творчий характер художнього світобачення на засадах високих естетичних критеріїв [3, с. 4].

За принципом кореляції змісту й форми, концептуальному наповненню цілого твору чи кожного конкретного художнього образу підпорядкована його мовна організація. Авторська естетика В.Голобородька виявляється у формальному й семантичному оновленні, творчій інтерпретації фольклорно-етнографічного арсеналу елементів, що веде, за Б.Бойчуком, до "тотальної метаморфози", поглиблення філософської сутності [1, с. 36]. Трансформовані інноваційні образи постають через відродження міфопоетичної свідомості саме завдяки механізму метафоризації, про що в одному з інтерв'ю зазначив сам поет: "Сам я ... завжди орієнтувався на фольклор, але не на пісенні його жанри, а головню на загадку та прислів'я, які зчаста є окремими реалізованими метафорами реальній дійсності та життєвих ситуацій" [7, с. 5].

Визначи детермінантну сутність метафори для свого мовомислення (власне, як і для мовомислення всіх "киядни"), поет вбачав у цьому механізмі семантичних зрушень не просто естетичний засіб, а принцип осмислення реальності, духовно-мовне утворення, що має "свій внутрішній світ" і робить вірш "автономною даністю", не співвідсною з об'єктивною дійсністю [Там само].

Семантичне ускладнення як показова ознака будь-якого художнього тексту репрезентує спосіб моделювання дійсності під кутом зору авторського естетичного ідеалу. У прагненні вибудувати й інформативно збагатити поетичний простір В.Голобородько експериментує з формою викладу змісту, актуалізуючи виражальний потенціал метафори, яка забезпечує трансформацію реальних образів в ірреальні й навпаки, стає джерелом оригінальних аналогій та алюзій, виявляє нові етичні й естетичні цінності багатьох традиційних знаків культури. У більшості випадків ключем до декодування створених В.Голобородьком художніх

образів є міф і пов'язані з ним фольклорні елементи. Наприклад, у рядках "А **мати** пестила ласлідо колосся, / зерно у долонях пересипала, / **куркою дзьобала на землі по зерняткові, / остяком вишивала на полотняних / кружечках моїх очей / золоті руки, / руки, що сьогодні крають хліб"** [2, с. 48] суб'єктивні поетичні уявлення спонукають до експлікації несподіваних конотацій. Трансформація та оновлення семантики міфологем у результаті розширення асоціативних зв'язків, транспозиція їх на ґрунт нової поетичної символіки є одним зі способів актуалізації фольклоризмів у художньому мовленні загалом [4, с. 192-193] та в ідіостилі досліджуваного поета зокрема. Паралелі за аналогією до міфологічного сюжету чи образів постають мотиваційним складником у механізмі метафоризації.

У цілому прагматичний ефект експресем В.Голобородька пов'язаний з асоціаціями різного характеру й ступеня складності. На наш погляд, у площині художнього мовлення цього поета слушно виділити кілька продуктивних моделей актуалізації мовного матеріалу в метафоричній структурі. За критерій розмежування беремо прозорість, упізнаваність фольклорного знака та ступінь суб'єктивного авторського начала в словесно-художньому образі.

Перша модель представлена словесно-художніми утвореннями, що безпосередньо конотують фольклорну семантику, як-от: *Руки друзів не втримати у руках – / човен вже відпливає у білу дорогу. / Друзі ідуть і зникають у роках, / а я залишаюся по цей бік порога* [2, с. 43]; *блищить мені у траві село / скляною прозорою з водою криничною* [2, с. 39]; *комбайн стоїть / червоним безкрилим птахом* [2, с. 45]; *один, як дерево, стою біля дороги, / спадає з мене листя карооке* [2, с. 62]; *Тільки річечки чорне волосся / обвиле мое горло, як дно* [2, с. 35]. Часто спостерігаємо контекстуальне ускладнення традиційних образів, формування експресивної конотації та імпліцитні прирошення смислу мовних одиниць через кількаступеневу трансформацію, експліцитний перехід від порівняння до метафори, наприклад: *Над дорогою пшениці, / як дівочі коси, в які вплетений червоний горошок. / Дорогою котиться пошарпана вантажівка-гарба. / Черкаються колеса об пшеничні коси* [2, с. 68]. Власне порівняння через елімінацію зв'язкового елемента трансформується в імпліцитну аналогію нового з наявним.

Збагаченню змістової структури метафори з фольклорною генезою сприяють авторські інтенції розширити інформаційний обсяг та експресивні можливості знака. Тоді актуалізована міфологема трансформується в образ, маркований авторською модальністю, його мистецькою уявою, скажімо: *Виліпла квітку із глини / ліпила кучеряву, виліпила – пряму), / посадила у квітку Івасика / та й пустила ту квітку за водою човником: / пливи за водою!* [2, с. 89]. У цій моделі семантична й естетична цінність метафори розкривається через експлікацію комплексу імплікованих знаків шляхом їх логічно-інтуїтивного сприйняття й потрактування в нових контекстуальних умовах. Авторська самобутність поетичного тексту оновлює алюзію, пов'язану з

фольклорним образом, при цьому основним способом імпровізації є метафора.

У пошуку нових конкретно-чуттєвих образів В.Голобородько вдається до ускладнення семантики традиційних фольклоризмів через зміну лексичної сполучуваності: *Відпливають човни проліскові / із зайцями сніговими в куцах, / з килимком із трави прозорої, / із намистом дзвінким у струмках* [2, с. 47]; *А ще привезу я хату тобі - / білу хату мого кохання, / там на вікнах сидять голуби / і хату на вишнях колихають* [2, с. 47]; *На солон'яному рушнику / вишиито вишнево сина!* [2, с. 44]; *Ой війна, війна, ти - вода? / Ні, ти - каміння пам'яті, / що важко осідає на дні серця!* [2, с. 44]. Як бачимо, естетичний спосіб зображення втілює зміст авторських художніх узагальнень, зберігаючи прозору паралель із відомими традиційними образами.

Модель творчої розробки якогось міфічного уявлення, фольклорного мотиву, що стає композиційним каркасом оригінального твору, доволі продуктивна в художній практиці В.Голобородька. Орнаментативна народнопоетичного мотиву оновлює символічні знаки, водночас уловлювані алюзії розгортають авторську суб'єктивну модальність, детерміновану національним світоглядом. Це виразно демонструє поетика вірша "Золоті плечики груш": ... *кличу батька - нема. / Я заглянув у пшеничне колосся - нема. / Я заглянув на дно дороги / - нема і сліду. / Я заглянув під одягу дерева - нема. / Я спитав у жуки, / яка хотіла проковтнути сонце, / - не бачила. / Я спитав у річки / - не бачила. / ... А батько у землі ще од війни: / Його тіло стало землею. / Його груди орють навесні плугами. / Його ногами ходять трактори. / Його руками росте калина у лузі. / Його волоссям довшать стебла пшениці. / Його очима дзвенять криньки під деревами* [2, с. 45-46]. Цінність такої глобальної метафори виявляється і в її текстотвірній значущості, адже вона є стрижневою опорою тексту, основним естетично-перетворювальним чинником. Художнє моделювання дійсності, репрезентоване уявленням про цілісність і гармонію світу, відображає родовий характер первісного світогляду українців, що не передбачав поділу природи на живу й неживу.

У наведеному прикладі на увагу заслуговує спосіб авторської поетичної інтерпретації анатомічної символіки, пов'язаної із замовляннями, як, власне, і сама синтаксична модель цього вірша. Традиційно в українських замовляннях людське тіло та його частини функціонують як "місце дії, звідки виганяється лихо, хвороба і небезпека і куди прикріплюється здоров'я або краса"; "тіло описується кумулятивно, як ланцюжок тілесних частин, приєднаних одна до одної, але не підпорядкованих одна одній, не вибудованих в ієрархію" [8, с. 222-223]. Текст В.Голобородька демонструє часткову кореляцію з цими тенденціями, проте концептуальний образ пам'яті розгортається за принципом візуальних і функціональних асоціацій із частинами тіла, що й створює іншу естетику.

Осучаснене міфічне світосприйняття становить основу інтерпретації багатьох інших метафор антропоморфічного та анімістичного характеру, якот: *Плечики, плечики рудобокі, / я невиліплю вам*

братиків! [2, с. 37]; *По узгір'ю / пасуться куці, / ходять довгоногі дощі* [2, с. 69]; *За листяним порогом / дрімає жовтий затінок* [2, с. 104]; *Півнем червоним туга і смуток / кукурікає у прозорість ночі* [2, с. 56]. В основу метафоризації покладено асоціативне зближення неживого із живим, уявлення про явища й відношення, недоступні для чуттєвого сприйняття, як про конкретно-фізичні поняття, що інтимізує виклад, виявляє суб'єктивну модальність мовця. Антропоморфічна метафора є одним зі способів моделювання світу В.Голобородьком, виявом національно-культурних ціннісних орієнтацій мовця, маркером уподобань і самоідентифікації, засобом для фіксації точок дотику різних явищ зовнішнього й внутрішнього світів.

В ідіолекті В.Голобородька простежуємо тенденцію до метафоричної субституції абстрактних понять конкретними: *Проходять люди і несуть турботи / щоденні в кошках із хлібом* [2, с. 62]; *Метеликами пахощі від плаття / летять згоряти в цигарках* [2, с. 101]; *Скачуть слова пташками / по нитці туди-сюди* [2, с. 91]. Такі семантичні трансформації дають більше можливостей для логічних асоціацій, зіставлень, ототожнень і, відповідно, збагачують інформативність та естетику твору. Природа подібних образів корелює з природою знаків первісної народнопоетичної свідомості.

Як бачимо, у поетичному просторі текстів В.Голобородька реальність перелітається з ірреальністю й поглинається останньою. Часто образи оживлених предметів, їх ознаки сутологісні з фантастичними подіями, що детерміновано прадавними анімістичними уявленнями про природу. Скажімо, у наскрізно метафоризованих рядках "Наш стіл відчув свято / і став дивним деревом: / він пустив пагінці, / з них розквітли квіти / (ті квіти були білими і забілими з тарілку), / і просто у полив'яних квітах / виспіли яблука" [2, с. 103] репрезентована по-дитячому наївна реакція поетичної свідомості на довкілля. Такий своєрідний спосіб сприйняття світу й вражень від побаченого, звичайно ж, сягає глибини шарів національної пам'яті, а ще - психології супротиву раціоналістичній сухості й чуттєвій байдужості. Прийоми метаморфози, одивлення, переключення, часового й просторового зміщення через метафору, яка часом межує з метонімією, реалізують свободу словотворчості, що є виявом внутрішньої свободи митця.

Особливістю діалектики зображення й самовираження у В.Голобородька є самотутній монтаж, представлений такою індивідуально-авторською рисою, як органічний перехід від стану реальності до казки, дитячої фантазії. Це забезпечує наскрізну метафоризацію тексту: *У квітні / білим небом вишневого молока / літають золоті птахи - / золоті птахи дахів. / Вони політають-політають / і, як голуби, знову сідають на хати / Аж якось одна золота птаха / пролетіла із білого неба до мене / і забрала мої руки, моє серце, / мої очі і мій спокій. / І потім зникла у білому небі. / Довго я ходив, / довго ходив - / аж поки знайшов ту птаху золоту. / "Віддай, птахо золота, / мої руки, моє серце, / мої очі і мій спокій..." / А з-під крил птахи золоті / випурхнуло дівча: / маленьке-маленьке - / у чашечці вишневої квітки умістилося б! - / і на її малесеньких білих долоньках / лежали мої руки, моє*

серце, / мої очі і мій спокій.. [2, с. 40]. Спосіб зображення нагадує своєрідну гру ліричного героя із самим собою, з навколишнім світом і корелею з формою замовляння. Художньо-естетична переконливість створених образів досягається загальним фольклорним ключем вірша.

Оскільки своєрідність художньо-естетичного мислення В.Голобородька сформувалася на ґрунті органічної комплементарності прадавніх та сучасних національних уявлень про світ, то цілком очевидно, що концептуальним стає акцент на моральному, соціальному та побутовому аспектах людського буття. Тексти поезії репрезентують широку парадигму метафоричних словесно-художніх образів, покликаних утверджувати гармонію взаємозв'язків людини зі світом, як, наприклад, у поезії "Стара хата": *Із неба, із самого дна, упала хата, / яблуком достиглим упала.. / У цю хату не приходять м'ята - / ця хата давно покинутою стала. / Не зрадіють рідній долівці ноги, / повернувшись із далекої дороги. / Стіни не заходять на весіллі ходором - / сьогодні тут тихо, як на похоронах. / І на широкій вишиваній скатерті / паляниця куркою не заскаче. / Не піде дощ із блакитної стелі. / І мати блакитна спати не постелить..* [2, с. 51]. Поетичні рецепції В.Голобородька звернені до духовного й соціального виявів буття людини, і таке осмислення, сповнене асоціацій і суперечностей, реалізоване ключовими етнокультуремами. У процесі інтерпретації поновлюються зв'язки між елементами мовної картини світу поета й національної картини світу українця, і парадигма міфопоетичних уявлень розгортає інформацію про ціннісні морально-етичні орієнтири мовної особистості.

Відомо, що в модерних текстах форма словесно-художніх образів має суттєве естетичне навантаження, тому далеко не всі з них можна чітко мотивувати й пояснити механізми їх творення. Розглядаючи психологічний аспект метафори, детермінованої міфічними уявленнями, Т.Пастух наголошує на її актуальності через прагнення інтуїтивного, емоційного осягнення світу [6, с. 238]. Позначені авторською суб'єктивною модальністю ліричні фантазії, як ми вже переконалися, потужно заявлені в ідіостилі письменника. Так, у поезії "Грушка" метафоричний тип письма також репрезентує когнітивно-чуттєве осягнення мистецької дійсності: **Вечір упав кавуном смугастим, / і мати винесли під хату столика, / поставили вечерю на нього, / і ми із сестричкою сіли вечеряти. / (Я пах червоною польовою квіткою, / а сестричка - золотою квіткою току). / Ми їли густий мед, / намазаний на окраець, / і запивали вечірнім молоком. / На призьбі сиділи мати / і дивилися, як ми їмо із сестричкою.. / А потім ми запросили вечеряти / білу грушку, / яка стояла під хатою. / Мати принесли їй ослинчика, / налили молока, / намазали окраець медом - / і грушка сіла. / "Їж, грушко, мед, а нам дай груш!" / "Пий, грушко, молоко, а нам дай груш!" / "Їж, грушко, хліб, а нам дай груш!"** [2, с. 42]. У поетичному просторі грушка жива, тому що авторська глибинна логіка через міфічні уявлення асоціативно пов'язує в одній площині світ істот і неістот. Порушення

усталених норм і стереотипів дає авторові змогу вийти за межі візуально-реалістичних форм і створити за своїми естетичними знаками оригінальний світ. Актуалізація несподіваних аналогій та паралелей, їх ампліфікація, втягнення в імпровізацію системи алюзій зі сфери замовлянь інтенсифікує емоційно-оцінне тло тексту.

Зазвичай основу механізму метафоризації становлять узуальні асоціації, однак пізнавально-естетичний ефект семантичної трансформації, незвичність, нестандартність створеного образу залежать від глибини зв'язку позначуваного й мотиваційної ознаки. Художні тексти В.Голобородька свідчать про його неперевершену майстерність знаходити свіжі асоціативні зчеплення між традиційними номінаціями. Скажімо, у рядках "Принесла мати воду у глечичку з блакитним боком - / **хтось шматок неба приліпив!** - / поставила на столі" [2, с. 78] відома продуктивна паралель *блакитний - небо* ускладнюється синтагматичним розгортанням і позначеним суб'єктивною модальністю синтаксичним членуванням. Нехтування узвичаєних логічних, лексичних та синтаксичних законів сприяло формуванню оказіонального метафоричного словообразу.

Аналіз багатьох текстів поета свідчить про динамічну актуалізацію метафоричних образів, за якої метафора стає структурною опорою тексту, визначаючи характер його розгортання. Так побудована й поезія "Батько плаче", у якій автор, уникаючи прямої номінації, естетизує образ сліз через редуковані порівняння й аналогії: *Скачуть сині коні / із очей, потоплених у розпачі, / холодному, як вогонь круглого каміння. / Скачуть сині коні / з сопліковим шелестом грив. / Скачуть сині коні, / іржуть востанне у вигорілу сорочку / батькового неба. / Скачуть сині коні / по обірваних струнах дороги, / по головах озимни, / по руках, у які вросли вила. / Скачуть сині коні / по моїй голові / у вінку літаючих квітів, / літаючих яблук, / літаючих зашитів* [2, с. 59]. Індивідуально-авторська естетика знаходить вияв у повторах, ампліфікації, градації та ускладненні метафоричної аналогії: спочатку подібність прозора, а далі виявляється на глибшому рівні, абстрагується від узвичасних образних уявлень, герметизується.

Отже, специфіка оригінального мовомислення Василя Голобородька детермінована мовно-естетичною парадигмою модерної поезики та його особистісними уподобаннями й переконаннями. В естетичній концепції митця синтезовано свободу образотворення, міфологічне світобачення, філософічність, рефлексивність, алюзійність, що відбилосся на вербальному конструюванні художніх образів. Домінування ірраціонального метафоричного елемента корелює з чуттєвістю, емоційністю та глибоким психологізмом. Метафоричний механізм семантичних зрушень у контексті творчості поета функціонує як естетичний засіб і спосіб мовомислення, пізнання й відображення дійсності. Семантичними маркерами метафор В.Голобородька є імплікація та оновлення міфопоетичних кодів, субституція абстрактних понять, відсутність межі між реальним та ірреальним, герметизм, зв'язок із глибинними сутностями.

Література

1. Бойчук Б. "Летюче віконце" Василя Голобородька / Б. Бойчук // Сучасність. – 1971. – № 6. – С. 32–37.
2. Голобородько Василь. Повне зібрання віршів : у 2 ч. [Електронний ресурс] / Василь Голобородько. – Режим доступу: <http://tisk.org.ua/?p=8440>. – Назва з екрану.
3. Дударенко Л. В. Поетична Київська школа: ідейні та естетичні параметри : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 – українська література / Дударенко Л. В. ; КНУ ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 20 с.
4. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова : монографія / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1987. – 248 с.
5. Гльницький М. М. Барви і тони поетичного слова / М. М. Гльницький. – К. : Рад. письменник, 1967. – 117 с.
6. Пастух Тарас. Міфопоетичний світ поезій Василя Голобородька (на матеріалі збірки "Зелен день") / Тарас Пастух // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2010. – Вип. 43. – С. 233–238.
7. Про що мовчання Василя Голобородька? (розмова з поетом, якому ніби на роду написано постійно бути в ізоляції) // Літературна Україна. – 1999. – № 37 (28 жовтня). – С. 5.
8. Українські замовляння / упоряд. М. Н. Москаленко ; автор передмови та коментаря М. О. Новикова. – К. : Дніпро, 1993. – 312 с.

УДК 811.161.2'42

ЛЕКСИЧНІ НОВОТВОРИ В ПОЕЗІЇ БОРИСА НЕЧЕРДИ

Рудюк Т. В.

Стаття присвячена аналізу індивідуально-авторських утворень у поетичних текстах Б. Нечерди. Неолексеми в системі поетичної мови автора розглядаються на структурному і функціональному рівнях.

Ключові слова: неологізм, okazionalizm, авторський новотвір, дериват, ідіостиль.

Статья посвящена анализу индивидуально-авторских новообразований в поэтических текстах Б. Нечерды. Неолексемы в системе поэтического языка автора рассматриваются на структурном и функциональном уровнях.

Ключевые слова: неологизм, okazionalizm, авторское новообразование, дериват, идиостиль.

The article is devoted to the analysis of author's individual derivatives in the poetic texts of B. Necherda. Newly invented lexemes in the system of the author's poetic language are studied both on the structural and functional levels.

Key words: neologism, occasionalism, author's derivative, author's individual style.

Індивідуально-авторські лексичні утворення становлять важливу сферу досліджень поетики художньої літератури. Г. Вокальчук окреслює найбільш актуальні проблеми сучасної неології – це поглиблене вивчення інноваційних процесів у системі художньої мови, уточнення кваліфікаційних ознак неологічних одиниць, з'ясування їхнього місця серед інших типів неолексем, характеристика ідіолектів видатних майстрів слова, лексикографічний опис okazionalizm новотворів тощо [1, с. 2–3]. Досить плідну працю в галузі okazionalizmu засвідчують дослідження українських мовознавців С. Єрмоленко, Н. Сологуб, В. Калашника, Л. Лисиченко, А. Мойсієнка, О. Стишова, Ж. Колоїз, Т. Юрченко, О. Жижми, Д. Мазурика, В. Герман, Г. Сюті, Н. Адаш, М. Братусь та ін.

Авторські новотвори, на відміну від неологізмів, не претендують на загальноживваність, оскільки на них покладена функція безпосереднього, емотивно-експресивного впливу [2, с. 80]. Проте, як справедливо зазначає А. Нелюба, незважаючи на те, що сам автор (творець) перебуває в "полоні" словотвору, його словотвірні діяльність насамперед визначена й зумовлена загальними закономірностями і правилами словотвірної номінації мови [4, с. 43].

Багатогранним є поетичне слово Б. Нечерди: митець "...в усіх випадках тяжіє до складної метафорики, майже скрізь ... з екстатичною напругою авторського почуття" [5, с. 14], індивідуального вияву себе в мовотвірній, словотвірній стихії.

Okazionalizm лексика в творах поета представлена дериватами різної структурної організації, з-поміж яких значне місце займають субстантивні новотвори на прикметниковій (дієприкметниковій), іменниковій основі, наприклад: *Страшна омана і найв.* / *Життя з сирієї глини* [5, с. 286]; *...грав на дудці свої романсеро, / а семеро хлопчиків й одна дівчинка – / семеро смутенят й одне лукавенятко – на живця ловили ті звуки* [5, с. 372]; *...де мою джорелеву Лавру / лають хронічно мудригали зодчі...* [5, с. 373]; *Хай прилюдно провчить за пиху / непошпивого обдерлуca!* [5, с. 367]; *В часи крелінізму і суперракет / доступні розкоші, що не ривжкові...* [5, с. 188].

Цікавими є іменникові утворення в множинних формах: *Скоро скучить дослідник, / і з небесних молок / в нашу розкіш і злидні / скрапне тло НЛО* [5, с. 56]; *Б'є озноб? А б'є!.. Бо – сутінь, ніч.. / (Є така підступна вдача в пільом)* [5, с. 60]; *При каганцю крайнеб / не до тих знань тяжів* [5, с. 391].

Вживає поет іменникові неолексеми на позначення збірних понять: *Здогадно: ляднота на світі / однакова раз і назавше – / ярились при атомній свічці / так само, як в темі Ренесансу* [5, с. 169]; *Холодна й убивча, по-друге: / як сталь викопного мечів'я, / що – перебуває під струмом* [5, с. 171] (пор. утворення за аналогічною моделлю з однинкою семантикою: *...доки втраплю – по всіх дурницях – в запахує твоє гніздо'я, / грішно вимислена дзвінице!* [5, с. 373].

Досліджувані тексти відзначаються актуалізацією композитних іменникових утворень: *Ночоброд, ночоріз, костогриз, / жовті очі, носфра моркова – /*

так малюється, тим остогид / мій блукаючий брат Микола [5, с. 347]; **Кіносерпень** [5, с. 259]; І прийшо із **гено-пам'яті**, / як мій пращур в давнину / сам на сам ходив на мамонтів / і дубчак для лука гнув... [5, с. 234]. Досить промовистими є іменні деривати з препозитивними компонентами диво, дурно-, які, поєднуючись з іншою частиною, привносять відповідні конотації. Дивовижо моя, **дивовежо**, / ганиш спекою, гудиш віхолюю, / скільки шалу – за шр?! [5, с. 373]; Киш, **дурноптахо**.. а киш! Та на гвалт / лиш озирнувся – і видать було доти, / як вколо рота (чи як те назвати?) / крилась, блукала до краю / жива й радісна усмішка не ідіота... [5, с. 50]. В окремих випадках на основі таких конструкцій отримуємо доволі незвичне поєднання: Признатися, що так боюся **зим**, / шр **дурнострах** васальний мій залежить / від **красного морозу**, а за **сим** – / ходьби у шал одеських **железидць**... [5, с. 93].

Поетичну мову Б.Нечерди збагачують численні неолексеми прикладкового характеру на зразок: будень-нудень (**Будень-нудень**. Вік фальстартів. / Ера жебрань і блукань. / (Одночасно – треба ж статись! – / **поптрясуючий вулкан**) [5, с. 113]; **фортуна-дура** (Славить кодро **фортуну-дуру**, / Після тризни **возліпши п'яно**. / **Навіть ворони** – й ті гидуць **пролітати бодай** / над яром [5, с. 351]; **зрада-кісничок** (У себе вдома виявляю крадіж: / булла й не стало коло мене **кралі**, / **лиш на подумці зрада-кісничок** [5, с. 404].

Дієслівні утворення. Оказіоналізми-дієслова переважно ґрунтуються на іменниковій основі (І **звизка діє**, мов **цикула**. / І **псіє** логіка **тривка**... [5, с. 413]; **Киньмо терезити**: **винен** – не **винен**... / Згодьмося знову, шр **передовсім** / шр **анікому** **закінчені війни** / не додавали ні **кравлі душі** [5, с. 342]; Муж **солдатує**, а **весело бабі**... [5, с. 144]; **Одвересніло**. / Тиша тиш. / Така **врочистість соборова**, / шр **перед світам** за порогам – як **перед фрескою стоїш!** / **Одвересніло**... [5, с. 289], **рідше** – на прикметниковій (**Ранковіло**. **Пас кошашню ліхтар**. / **Печалюся**. **Що ти не заговориш** [5, с. 133]; Я **висх і створорів**, **зроговлені ніздрі та пучки**, / то де ж вона, **пастка**, з епохи **басмацтва колодязь?** [5, с. 77], **ще рідше** – на прислівниковій (**Залізнокрочий грудень-зимограй** / **стувил до нас** / і ну **гараздувати** [5, с. 121] чи композиційній основі (**Краю мій**, / не **зламось**. / **Доле**, не **христарадь**. / **Славно**, що **гине монстр** / **перше**, ніж – **просто раб** [5, с. 391].

Прикметникові (дієприкметникові) утворення: **Агов, ау, взірці мої незгинні!** / **Виде, виде?** [5, с. 346]; **Кращі поети японські**: / **раптові** – як **постріл** / над **вужом снулого зайця** [5, с. 376]. Надзвичайно цікавими в поезії Б.Нечерди є прикметникові новотвори-компонити, на зразок: **крайаеродромний** (ловку **поперечину** **придвашить** / **крайаеродромному** **стовпу** [5, с. 68]; **кінецьлітній** (**Бабці зносять під дерево** / **кінецьлітні** **квітки** – на **могілу бандеревців** / **чи якраз**

навпаки [5, с. 187]; **солеїдний** (**Школяр** **солеїдної** **школи**, / **здобувсь я в кінці на скандал**... [5, с. 132]; **остапобендерівський** (**Хто він – геній?** а чи **проноза** / з **остапобендерівським** **проносом?**... [5, с. 384]; **стегновидний** (**Стегновидного** **стовбура згин** – / **щось жіноче у контурі клена**).

Прислівникові утворення: **Впізнаю тебе, споена Русь**, / і – **склотарно** **вітаю** [5, с. 71]; **Ціловубо** **регоче Тарас**. **Потерпаю!**... [5, с. 182]; **Срібноперо**, **певно** / і не **пташно** – **ангельськи** (а **може**, й **навпаки**) [5, с. 392]; **Тонкоусто** **лунав** / **смїх над смутком** – **аж очі** **вобіруч** [5, с. 88]. Чи: **Міготять скалооко** **над ним** [5, с. 192]; **...і ось уже віче дзвонить**, і **ось уже, осьсьочки**, / **Ярешки** **стоять на місці**, а **білий світ** – **шкереберть!** [5, с. 329].

Умовно оказіональними Г.Вокальчук називає запозичені загальноновживані слова з фонетичною модифікацією, як-от: **жисть** (**Як ми вміємо медово** / **розтлумачувати "жисть"**: / – **Ах, Сікстинська... ах, Мадонна!** [5, с. 246]; **знаця** (**Та з дружиною на перині** / **р-р-роз-ба-ла-кує...** / – **Знаця** **так ... погуляю з дітьми**... [5, с. 354].

Нерідко оказіональне слово в поезіях Б.Нечерда функціонує в контекстах з різними однокореневими, омонімічними лексемами, де фонічно повторювана одиниця "розвиває, потверджує, узагальнює висловлене попереднім повтором, творячи таким чином експресивно-динамічну композиційну єдність" [3, с. 61]. Наприклад: **Той шпоб** із **молодицею**, як **вишпоб**: / **вгадала хибний змах руки і ляск** – / **карбована на міді**, а не **вийшла!** – і **проклята**, і **звана** – не **далась** [5, с. 406]; **Свічка свічить**. / **Як іплмеш ой повз мене** – / **щось мальоване побач!**... [5, с. 34]; **Отак ми єсть, непанучі, а танні** – / як **скап води з льодина на йордань!** [5, с. 408]; **Скотилися стукоти**, а в **горню вись** / **викотив колнем великий віз** [5, с. 307]; **примітіли колеса ридвана** / на **залізнім заліззі** **верха** [5, с. 57].

Досить поширені в поезії Б. Нечерди неолексеми з колірною семантикою – від **стоколір'я** (**Дотиком кужля до гарячої спини**, / **водою з криниці, стоколір'ям** **райдуг** / і **споришем поміж пальцями босих ніг** / **я пригощався**... [5, с. 313] до різної стилістики наповненості білого кольору (пор.: **Таке твоє обличчя не таке**... / **Постелене в повітрі білорунно**, / а з нього в **налаштований бешкет** / **німе лементування збігло-струхло** / (**пусте, як зветься прядиво тонке** – / **чи поглядом сліпих, чи білострумом!**)... [5, с. 266] і **Вгорі над нами біло-задубіло**, / **розумним вічком блискаючи в кут**, / **зайчиця** – **облілована абияк** / **розхилюється вітром на суку** [5, с. 124].

Загалом оказіональне слово в поезії Б.Нечерди представлено на різних смислових, функціональних рівнях. Воно – своєрідний симбіоз напруженої думки поета і словопри, сповнене авторських інтенцій, спрямованих у сферу естетичного.

Література

1. Вокальчук Г. М. Оказіональні лексичні новотвори в українській поезії ХХ століття : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01. / Вокальчук Г. М. ; Національна академія наук України, Інститут української мови – К., 2009. – 38 с.
2. Вокальчук Г. М. Оказіональні назви осіб в українській поезії 20–30-х років / Г. М. Вокальчук // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 8. – С. 79–81.

3. Мойсієнко А. К. Повтор як динамізуюча одиниця (На матеріалі поезії Т. Г. Шевченка) / А. К. Мойсієнко // Українська мова і література в школі. - 1991. - № 5. - С. 57-61.
4. Нелюба А. Явища економії в словотвірній номінації української мови / А. Нелюба - Х., 2007. - 302 с.
5. Нечерда Б. А. Вибране : поезії / Б. А. Нечерда ; передм. М. Ф. Слабошпицького. - К. : Дніпро, 1991. - 429 с.

УДК 811'25

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Жук Т.В.

Стаття присвячена проблемі перекладу російських наукових текстів українською мовою.

Ключові слова: науковий стиль, текст, термін, термінологія, переклад, проблеми перекладу, складнощі.

В статье рассматривается проблема перевода русских научных текстов на украинский язык.

Ключевые слова: научный стиль, текст, термин, терминология, перевод, проблемы перевода, сложность.

The article deals with the problem of translation the Russian scientific texts into Ukrainian.

Key words: scientific style, text, term, terminology, translation, problems of translation, difficulties.

Цільне місце в системі стилів мовлення займає науковий стиль, завданням якого є точно викладати наукову інформацію. Він функціонує в різних формах вираження наукової думки – писемній та усній – і реалізує передусім мислетвірну, номіна- тивну та пізнавально-інформативну функції, доповнені функцією доказовості.

Переклад наукових текстів – це складне явище, у дослідженні якого в центрі уваги виявляються соціальні, психолінгвістичні, психологічні та культурні аспекти. Це цілеспрямований процес відтворення письмового чи усного тексту або вислову засобами іншої мови. Процес перекладання охоплює такі етапи: 1) зорове чи слухове сприймання інформації чужою мовою, усвідомлення її змісту; 2) аналіз інформації мовою оригіналу й синтез рідною мовою; 3) відтворення змісту рідною мовою. Він один із найважливіших шляхів взаємодії національних культур, дієвий спосіб міжкультурної комунікації, невід’ємна частина людської цивілізації, в якій існують різні етноси та культури. Протягом своєї багатовікової історії переклад відіграв одну з найважливіших соціальних ролей, здійснюючи міжмовні контакти не тільки між різними народами, але й між культурами та літературами.

Мета будь-якого перекладу – донести до читача, який не володіє мовою оригіналу, і ближче ознайомити його з відповідним текстом. Оскільки переклад – це передавання змісту, то перекладаються не слова, граматичні конструкції чи інші засоби мови оригіналу, а думки та зміст. Згідно з

теорією перекладу, на думку лінгвістів, неперекладних матеріалів не існує – є складні для перекладу тексти [5]. Перекласти – означає точно й повно висловити засобами однієї мови те, що вже за- фіксовано засобами іншої мови у нерозривній єдності змісту й форми. Як зазначає Швейцер, переклад – це “унікальна сфера мовленнєвої діяльності, де мають значення не тільки різні мови, а часом і різні цивілізації” [6].

Складнощі під час перекладання наукових текстів пов’язані, “по-перше, з недостатнім знанням мови оригіналу, по-друге, з недостатнім знанням суті предмета, по-третє, з недостатнім знанням мови, якою перекладають, або з відсутністю в цій мові готових відповідників для висловлення того, що вже було висловлено засобами мови оригіналу” [5].

Основною складністю під час перекладу українською мовою наукових текстів є те, що “неправильно добирають українські еквіваленти загально- вживаних лексем російської мови, перекладають дослівно усталені словосполучення, а постійне тиражування одних і тих помилок у наукових текстах веде до розхитування мовної норми” [7, с. 604].

Значні проблеми під час перекладу текстів наукового стилю спричиняють:

1) активні дієприкметники теперішнього часу із суфіксами -уч- (-уч-), -ач- (-яч-), які досить активно вживаються у текстах наукового стилю російської мови. Треба пам’ятати, що такі дієприкметники в українській мові не властиві, оскільки є кальками з російської мови. Їх варто замінити іменниками,

прикметниками, описовими зворотами, рідше – дієприслівниками: **желающий** (бажающий) – потрібно охочий; **знающий** (знающий) – потрібно обізнаний, **трудолюбивый**, **досвідчений**, **знавець**; **нержавеющий** (нержавіючий) – потрібно нержавний; **вступающий** (вступаючий) – потрібно вступник тощо;

2) переклад російських конструкцій із дієприкметником **следующий** (слідуючий), який в українській мові неможливий навіть теоретично, оскільки немає дієслів, від яких він міг би утворитися. Він перекладається: а) словом **наступний** (у часовому й просторовому значенні): *следующее задание* (наступне завдання); б) словом **такий** (перед перелюком або поясненням);

3) конструкції з активно вживаним російським дієсловом **является**, яке в українській мові вживається тільки в художніх текстах. У науковому стилі вживаються форми **є**, **виявляється**;

4) конструкції з фразеологічним сполученням **“в качестве кого-то (чего-то)**. Наприклад, словосполучення в качестве сетевой операционной системы слід перекласти так: *як мережева операційна система; но чтобы служить в качестве денег, предмет должен пройти одно испытание ... / але щоб служити (бути) грошима, предмет повинен пройти одне випробування* [7, с. 604];

5) кальки з російської мови: **приминити** (застосувати), **вияснити** (з'ясувати), **приймати участь** (брати), **об'ява** (оголошення) тощо;

6) плеонази, тавтологія (*вносили внесок, вільна вакансія, перспективні у майбутньому фахівці*);

7) кліше, які структурують текст, повинні перекладатися як одне ціле: **в отличие** – на відміну; **во многом** – багато в чому; **в настоящее время** – наразі, зараз, нині; **при анализе** – під час аналізу; **как правило** – зазвичай;

8) незнання морфологічних норм:

а) неправильне визначення граматичного роду іменників (наприклад, *кандидатська ступінь* (ж.р.) – потрібно *кандидатський ступінь* (ч.р.); *...надійшли до нас із Сибірі* (ж.р.) – потрібно *із Сибіру* (ч.р.);

б) неправильне вживання іменників II відміни чоловічого роду в Р.в. однини: *факультета, курса, сока, університета* (треба *факультету, курсу, соку, університету*) тощо;

в) неправильне вживання іменників II відміни чоловічого роду в Д.в. однини: *Тарасу Шевченку, профессору Толочку, студенту Василюку* (потрібно *Тарасові Шевченку, профессорові Толочку, студентові Василюку*);

г) неправильне відмінювання чоловічих прізвищ, які закінчуються на приголосний та -ко: *вулиця Івана Франко, площа Тараса Шевченко, брати Кличко, кандидатська дисертація Сергія Шевчук* (потрібно *вулиця івана Франка, площа Тараса Шевченка, брати Клички, кандидатська дисертація Сергія Шевчука*);

г) неправильне утворення ступенів порівняння прикметників та прислівників: *самий кращий підхід до розв'язання цієї проблеми* – (треба *найкращий*); *наибольш доцільніше* (треба *найдоцільніше* або *більш доцільно*);

9) неправильне утворення дієслівних форм (починаючий дослідник – потрібно *дослідник-початківець*) тощо;

10) зловживання іноземною термінологією й поняттями, що ускладнюють сприйняття головної думки;

11) не завжди чітке розрізнення паронімів, наприклад, слово **повноваження** означає право, надане зазначеній особі на проведення певних дій (заходів): здійснювати свої повноваження; слово **уповноваження** – надання певній особі дозволу (прав) говорити (діяти) від імені іншої особи: за уповноваженням керівника; слово **показник** означає свідчення, доказ, ознака чогось; переважно у множині – результати про досягнення чогось тощо: *показник культури, показники роботи, економічні показники*; слово **показчик** – знак, що вказує на напрям руху, розташування чогось, довідкова книжка або довідковий список: *показчик температури, алфавітний показчик*;

12) неправильна словозміна числівників (люди від шестидесяти до семидесяти років – потрібно *люди від шістдесятки до сімдесятки років*).

В українській мові на позначення дій (процесів) бажано вживати віддієслівні іменники, утворені від дієслів недоконаного виду за допомогою -ення, -ання, -іння, -иття, -уття: змінювати – змінювання, чекати – чекання, шипіти – шипіння, чути – чуття, бути – буття, взути – взуття.

Складнощі виникають і під час перекладу прикметникових конструкцій. Перш за все варто звертати увагу на їх значення:

1. Російським конструкціям з прийменником **по** в українській мові відповідають конструкції з прийменниками:

а) прийменник **по**, якщо вказується на простір, поверхню, кількість, межі дії: *по обеим сторонам* (по обидва боки); *по сторонам света* (по сторонах світу); *агрегат работает по 10 часов в сутки* (агрегат працює по 10 годин на добу); *идти по следам* (йти по слідах, йти слідами);

б) якщо вказується напрямок, то вживається орудний відмінок без прийменника: *по железной дороге* (залізницею); *по компенсационному каналу поступает сигнал* (компенсаційним каналом надходить сигнал); *по газопроводам* (газопроводами);

в) у значенні згідно з чимось вживається прийменник **за**, **на**, **з**: *по принципу построения* (за принципом побудови); *по запросу клиента* (на запит клієнта); *по интересующим их вопросам* (з питань, що їх цікавлять); *по течению* (за течією); *по другому адресу* (на іншу адресу);

г) прийменники **за**, **з**, **із**, **через** вживається у значенні причини, наслідку та в деяких інших випадках: *по недоразумению* (через непорозуміння); *отпуск по болезни* (відпустка через хворобу); *не однородны по составу* (не однорідні за складом); *по невнимательности* (через неухважність); *доступ по вызову* (доступ за викликом); *работать по плану* (працювати за планом).

2. Прийменник **при** в українській мові має значно вужчу сферу вживання на відміну від російської мови. Тому при перекладі конструкцій з цим прийменником треба пам'ятати, що це уживаний і універсальний прийменник російської мови. Як зазначають С.В.Шевчук та І.В.Клименко, "перекладаючи відповідні прийменникові конструкції, треба бути дуже уважним, бо калькування російськомовних

висловів не тільки позбавляє текст виразності, якої можна досягти вживанням суто українських мовних засобів, а й може змінити зміст цього тексту" [7, с. 607];

В українській мові прийменник **при** не вживається у значенні **під час** (рос. во время) наприклад, рос. *при испытании, при изменении, при выполнении, при измерении* тощо. У таких випадках російський **при** слід перекладати за допомоги *за, під час, коли, для*.

Український прийменник **при** вживається у таких значеннях:

а) розташування (просторової близькості), хоча краще вживати й інші прийменники (*біля, поряд, коло* тощо);

б) підпорядкованості або належності, наявності чогось, обставин, що їх характеризує наявність чогось поряд.

Наукові тексти великою мірою насичені термінами – словами або словосполученнями, які позначають поняття певної галузі науки чи діяльності людини і які теж становлять труднощі під час перекладу з російської мови на українську. Відомі

лінгвісти-термінологи О.Курило, Б.Кінаш, С.Караванський, О.Пономарева, С.Ярема та інші у своїх працях запропонували методи передавання термінів засобами української мови. Вони створили чітку систему словотворчих правил, застосовуючи які можна уникнути неприємних українській мові мовних конструкцій, досягти точності та однозначності термінів та висловів у тексті. Наукова інформація, як правило, оформляється в письмовому вигляді, отже, для якісного перекладу потрібна термінологічна підготовка, бо, незважаючи на спорідненість, зокрема, російська та українська мови мають суттєві (а часом навіть і принципові) відмінності у синтаксисі та фразеології. Для перекладу термінів варто послуговуватися словниками останніх років видання.

Отже, перекладаючи російські тексти українською мовою, необхідні розвинуті чуття наукової мови, мовний смак, досконале знання норм сучасної української літературної мови, володіння науковим стилем мовлення й письма, термінологічною лексикою української мови, мовними засобами наукового тексту.

Література

1. Бондаренко В. В. Переклад науково-технічної літератури / В. В. Бондаренко, В. В. Дубічинський, В. М. Кухаренко. – Харків, 2001.
2. Войналович О. Російсько-український словник наукової і технічної мови (термінологія процесових понять) / О. Войналович, В. Моргунюк. – К., 1997.
3. Даниленко В. П. Теоретичні та практичні аспекти нормалізації наукової термінології / В. П. Даниленко, Л. І. Скворцова // Мовознавство. – 1980. – № 6. – С. 16–21.
4. Олійник О. Російсько-український словник наукової термінології / О. Олійник, М. М. Сидоренко. – К., 1994.
5. Переклад науково-технічних текстів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lnu.edu.ua/faculty/intrel/tpp/lecture 12.htm>. – Назва з екрану.
6. Пустоварова О. О Актуальні проблеми перекладу. Філологічні науки [Електронний ресурс] / О. О. Пустоварова. – Режим доступу: <http://www.rusnauka.com/30 NIEK 2009/ Philologia/ 50738.doc.htm>. – Назва з екрану.
7. Швейцер А. Д. Теорія переклада. Статус, проблеми, аспекти / А. Д. Швейцер. – М., 1988. – С. 6, 4.
8. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – К., 2010. – С. 598–612.

УДК 81.27/811.111-112'06

**ВПЛИВ ПРЕСКРИПТИВНОЇ ГРАМАТИКИ ДР. ПОЛ. XVIII СТ.
НА ФОРМУВАННЯ СТАНДАРТУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ**

Семененко Г.М.

У статті аналізується роль прескриптивної граматики як однієї з найважливіших складових процесу формування стандартної англійської мови у др. пол. XVIII ст. в історичному контексті глобальних змін у відношенні до національних мов у добу Просвітництва. Визначаються основні теоретичні засади, покладені в основу підручників з граматики англійської мови цієї доби, практичні рекомендації граматистів-прескриптивістів і функції новоутвореного стандарту англійської мови як маркера соціального класу мовця.

Ключові слова: прескриптивна граматика, відокремлення прийменника, множинне заперечення, історична соціолінгвістика.

В статье анализируется роль прескриптивной грамматики как одной из важнейших составляющих процесса формирования стандартного английского языка во второй половине XVIII века в историческом контексте глобальных изменений в отношении национальных языков в эпоху Просвещения. Определяются основные теоретические принципы, положенные в основу учебников по грамматике английского языка этой эпохи, практические рекомендации грамматистов-прескриптивистов и функции новообразованного стандарта английского языка как маркера социального класса говорящего.

Ключевые слова: прескриптивная грамматика, отделение предлога, множественное отрицание, историческая социолингвистика.

The article determines the role of the prescriptive grammar as one of the most important components of standard English in the second half of the 18th century in the historical context of the global change in the treatment of national languages in the Age of Reason. The basic theoretical principles underlying the English grammar textbooks of this period and practical recommendations are examined as well as the grammar's newly acquired functions of the social class marker.

Key words: prescriptive grammar, preposition stranding, multiple negation, historical sociolinguistics.

Соціальна структура англійського суспільства XVIII ст. характеризується швидким зростанням середнього класу. Зі збільшенням чисельності середнього класу, розміру накопиченого ним багатства та впливу у суспільстві зростає потреба у встановленні стандартів мови, які б використовувалися під час вирішення спірних питань стосовно вживання та варіативності. Певні кроки були зроблені для організації мовної академії на зразок французької, проте через низку факторів, у тому числі політичних, такі зусилля не дали результату. Функції академії почали виконувати словники, наприклад словник С.Джонсона [9], і підручники з граматики, найвідомішим серед яких є "Короткий вступ до англійської граматики" Роберта Лоута [11].

Спільні зусилля укладачів словників і граматистів були спрямовані на досягнення трьох необхідних цілей: визначити, вдосконалити та зафіксувати стандарт англійської мови раз і назавжди.

У др. пол. XVIII ст. здатність говорити правильно і доречно ставала все більш важливим фактором у забезпеченні соціальної мобільності. Ті члени суспільства, які прагнули підвищити свій соціальний статус, повинні були не тільки обертатися у вищих колах, але й мати змогу елегантно і, головне, правильно висловлювати свої думки. Зазначимо, що необхідний інструктаж у цих питаннях забезпечували не словники, а саме підручники з граматики англійської мови, оскільки, як правильно стверджував Р.Лоут, "мистецтво правильно виражати

свої думки за допомогою слів – це граматики” [11]. Тому актуальним вважаємо з’ясування ролі прескриптивної граматики у формуванні стандартної англійської мови у др. пол. XVIII ст. в історичному контексті глобальних змін у відношенні до національних мов у добу Просвітництва. Метою статті є визначення основних теоретичних засад, покладених в основу підручників з граматики англійської мови, практичних рекомендацій граматистів-прескриптивістів XVIII ст. і аналіз функціонування новоутвореного стандарту англійської мови як маркера соціального класу мовця.

Існує безліч факторів, що вплинули на створення існуючої довіри до словників і граматик у ранньоніоанглійський період: одні з них виходять корінням з античності, інші виникли в період між 1650 та 1800 рр. Прескриптивізм не з’явився на пустому місці з нічого – він був частиною і результатом загального процесу мислення цього періоду.

Зменшення використання латини як засобу міжнародного і наукового спілкування й зростання ролі національних європейських мов, відкриття нових мов і використання національних мов у релігійних службах дали поштовх до усвідомлення того, що люди здатні контролювати розвиток мов, якими вони розмовляють. До 1650 р. в Англії толерантність до мовної варіативності була загальнопоширеною, однак у др. пол. XVII ст. з’являється потреба у регуляризації, стандартизації, кодифікації та уніфікації. Найосвіченіші члени суспільства неодноразово застерігали, що зростаюча кількість нових засобів прикрашання мови може привести до “некрасномовного, неточного і неоднозначного спілкування” [7, с. 19]. Правильність структури граматичних конструкцій і їх вживання стали популярними темами для дискусій і коментарів.

Необхідно вказати на різницю у підходах до трактування граматики авторами пер. і др. пол. XVIII ст.: більшість граматик, написаних у першій половині століття, не торкалися вічної проблеми мовної культури, а натомість були присвячені опису типових граматичних структур, які вживаються в мові. Автори підручників з граматики цього періоду не цікавилися питаннями наставлення мовної спільноти, розділеної відповідно до соціальних факторів, як-от: соціальний клас, стать, або освіта, – ідеалізована мовна діяльність сприймалася ними як однорідна. Починаючи з др. пол. XVIII ст. автори-граматисти стали виконувати роль арбітрів у питаннях правильності і ввічливості у мові – з’являється низка підручників, створених з метою інформування та навчання новонародженого середнього класу мовним манерам, які зможуть відкрити їм двері у вище суспільство, до якого вони прагнуть належати.

Важливо також відмітити, що, незважаючи на концептуальну зміну підходу до трактування граматики лінгвістами XVIII ст. – від опису мовних явищ до надання інструкцій щодо їхнього вживання, – реальний обсяг знань про структуру мови майже не змінюється [8, с. 310]. В цьому аспекті різниця між граматистами першої й др. пол. XVIII ст. відсутня.

Кодифікація мови в граматиках др. пол. XVIII ст. приводить до чіткого розуміння, якою саме є мова

нижчих прошарків суспільства (так звана “неввічлива” англійська) – вона неточна, застаріла і неформальна. Натомість стандартна ніоанглійська є сучасною, формальною і правильною; на відміну від традиційних регіональних діалектів, вона вільна від лексичних і граматичних архаїзмів. Порівняно з неформальними соціолектами, характерними для локальних спільнот, стандартна мова вільна від колоквіалізмів. І, нарешті, на відміну від неформальної недбалості у письмі неосвічених людей, вона не повинна містити помилок. Тому одним із найкращих джерел соціолінгвістичної інформації у др. пол. XVIII ст. стають підручники граматики. Р.Робінс зазначав, що “у часи значної соціальної мобільності між різними класами суспільства важко переоцінити соціальну значущість вивчення граматики” [13, с. 295]. Дослідник пояснює своє твердження, вказуючи, що йдеться про двосторонню мету, яка відповідає інтересам двох різних класів: з одного боку, вищим прошаркам суспільства необхідно знати, як зберегти свої мовні стандарти елегантності і витонченості, з іншого, ті члени суспільства, яким менше пощастило при народженні, потребують інструктажу із самонавчання і самопокрашення [13]. Педагогічна стратегія, спрямована на визначення помилок у роботах найвизначніших англійських авторів того періоду таким прозорим способом, була дуже ефективною. Прескриптивісти стверджували, що ніхто не може бути настільки добре освіченим, щоб взагалі не робити граматичних помилок, і, таким чином, переконували своїх невпевнених у собі читачів, що через навчання правильної мови можна приєднатися до тих, ким вони найбільше захоплюються. Крім цього, популярна періодична преса постійно та з ентузіазмом підтримувала авторитет правильної стандартної англійської мови, пропагованої прескриптивістами.

Однак, незважаючи на добрі наміри, правильна, “ввічлива” англійська так і не стала ознакою хорошого виховання і фактором соціальної мобільності, натомість вона перетворилася на засіб стратифікації суспільства, поділила його на різні верстви. В кінці століття культивована прескриптивістами “ввічлива” англійська мова не є засобом політичного об’єднання та соціальної гармонії між беззаперечно різними прошарками досить широкого середнього класу, а навпаки – засобом їх дискримінації.

Прескриптивні граматики створювали ідеальну англійську, необхідну мовцям для того, щоб бути прийнятими серед “ввічливого” середнього класу, шляхом наведення численних прикладів з творів “найкращих” авторів. Одним із способів уточнення, що саме вважати правильним, є демонстрація того, як “правильна” мова “забруднюється” колоквіалізмами, архаїчними виразами та граматичними помилками, тому письмові літературні твори, які віднині вважаються критично важливими для визначення стандарту, підлягають детальному вивченню в світлі нового розуміння поняття ввічливої правильної мови. Критичний аналіз творів відомих авторів ілюструє як правильне, так і неправильне вживання. Прескриптивні граматисти анітрохи не зацікавлені у видаленні творів цих авторів із канону, їх більше цікавить виявлення при-

кладів правильного і неправильного мовлення з метою навчити своїх читачів практичної граматики.

Видокремлюючи значну кількість неправильного вживання граматичних структур визнаними авторами, граматики вивели низку правил, які можна спостерігати у дії – у творах найкращих представників англійської літератури. Наприклад, Джеймс Б'юкенен цитує Еддісона для того, щоб проілюструвати правило узгодження підмета і присудка: *It is requisite that the Language of an Heroic Poem should be both perspicuous and sublime: In proportion as either of these two Qualities are wanting, the Language is imperfect і виправляє are wanting на is wanting* [3, с. 85]. Р.Лоут вказує на помилку у вживанні А.Поупом дієслова минулого часу однини із займенником другої особи *you* у реченні *I am just now as well, as when you was here*, наголошуючи, що, незважаючи на те, що займенник *you* відноситься до однієї особи, вживання дієслова в однині є граматичною помилкою у застосуванні правила узгодження підмета і присудка [11, с. 49].

Звертаючись до правил латинської граматики, прескриптивісти піддають критиці значну кількість виразів, які мають тривалу історію вживання в англійській мові, – граматичні структури, які вважаються правильними в сучасних підручниках з граматики англійської мови, вперше були визнані такими саме у XVIII ст.

Р.Лоут писав про проблеми з прислівниками, які деякі автори, наприклад Драйден і Свіфт, вживали у тій самій формі, що й прикметники: *extreme elaborate* або *extreme unwilling*. Деякі прескриптивісти пропонували додавати суфікс *-ly* до всіх прислівників без винятку, рекомендуючи використовувати форми на зразок *sonly, friendlily* [1, с. 175].

Граматики доби прескриптивізму засуджувалося застосування подвійного порівняння в словах *lesser* та *worser*. Р.Лоут вказував, що форма *lesser* є більш прийнятною, оскільки він частіше чув її у мовленні, визнаючи, таким чином, критерій вживання при визначенні стандарту. Ще однією інновацією саме цього періоду стала диференціація вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників [2, с. 278].

Конструкція з відокремленим прийменником (*preposition stranding*) також уперше було визнана помилковою саме в цей період на основі наступних факторів: по-перше, розміщення прийменника в кінці речення не має еквіваленту в латинському синтаксисі, на основі якого прескриптивісти створювали власні підручники. У латинській мові порядок слів є нефіксованим, тобто підмет, дієслово та прямиї додаток можуть розміщуватися в будь-якій послідовності. За цих умов місце прийменника є дуже вагомим: зміст речення може зазнавати суттєвих змін, якщо прийменник не стоїть безпосередньо перед комплементом, тому в латині стилістичне правило вживання прийменника відразу перед комплементом є обов'язковим – це явище відоме під назвою *ried piping*; як наслідок прийменник ніколи не може займати фінальну позицію в латинському реченні. По-друге, відповідно до етимології самого терміна *preposition* (від лат. *prae* – 'перед' і *ponere* – 'місце') прийменник повинен вживатися перед словом, яким він керує.

Правило про невживання прийменника в кінці речення було створене *ex nihilo* у 1672 р. есеїстом Джоном Драйденом, який, проаналізувавши фразу Бена Джонсона '*the bodies that those souls were frightened from*' (1611), зазначив, що Джонсон мав би написати '*the bodies from which those souls were frightened*', без жодного обґрунтування того, чим його варіант був кращий за оригінал [14, с. 627]. Незважаючи на широке застосування конструкції визнаними авторами епохи Відродження, Драйден вважає її неприпустимою, і, відповідно до власних суджень, він свідомо після 1672 р. перестає вживати відокремлені прийменники. Зазначимо, що Дж.Драйден також відомий тим, що критикував і виправляв власні твори як приклад "руку у напрямку до більшої правильності мови" [16].

Дехто з граматики епохи прескриптивізму (Х.Джонс, Дж.Прістлі, Дж.Кемпбел) досить поблажливо ставилися до вживання відокремлених прийменників, зокрема Дж.Прістлі писав:

"It is often really diverting to see with what extreme caution words of such frequent occurrence as 'of' and 'to' are prevented from fixing themselves in the close of a sentence; though that be a situation they naturally incline to, where they favour the easy fall of the voice, in a familiar cadence; and from which nothing but the solemnity of an address from the pulpit ought to dislodge them; as in any other place they often give too great a stiffness and formality to a sentence" [12, с. 50-51].

Проте основна маса дослідників критикувала і забороняла вживання конструкції як неелегантною, недоречною, грубою або навіть помилковою (Дж.Мейсон, Дж.Б'юкенен, Х.Блейр). У граматиці Джеймса Б'юкенена "A Regular English Syntax" [3] автор ділиться спостереженнями про те, що відокремлений прийменник превалює в розмовному дискурсі, однак, безсумнівно, елегантніше вживати прийменник безпосередньо перед відносним займенником, особливо в офіційному дискурсі. Так речення (1)

(1) "It is the God of the universe whom we worship, whom there is none like to, and whom we live, move, and have our being in"

критикується за вразливу неелегантність, правильно писати:

(2) *...to whom there is none like, and in whom we live, move &co..* [3, с. 98].

Іншим важливим нововведенням у парадигмі прийменника була диференціація вживання *between* та *among*.

Наріжним каменем у дискусіях пуристів нового часу стало правильне вживання займенників. Р.Лоут був непохитний у питанні вжитку займенника в називному відмінку після дієслів-зв'язок: "*The Verb to Be has always a Nominative Case after it; as, 'it was I and not He, that did it:' unless it be in the Infinitive Mode; 'though you took it to be Him'"* [11, с. 105-106]. Він також визначив, яку форму займенника обирати після *than* і *as*: критикуючи некоректне вживання Свіфтом *than me* та Гоббсом *as them*, граматики наголошували, що правильним варіантом вважається *You are not so tall as I [am]* [11, с. 105-106]. Прагнення до абсолюту також порушило питання, який займенник вживати для безособового посилання на початку підрядного речення.

Прескриптивісти вважали неможливим вживання *whose* як присвійної форми займенника *which*: Лоут цитує Драйдена "The question, whose solution I require і наполягає, що присвійною формою *which* може бути тільки *of which*. виправлена Лоутом фраза Драйдена повинна виглядати так: *The question, the solution of which I require* [11, с. 105-106]. У більшості випадків мовці ігнорували це правило. Схожа ситуація спостерігалася із вказівкою використовувати *who* для істот, а *which* для неістот, яка знову ж таки досить часто ігнорувалося мовцями, які вживали/-ють *that* і в тому, і в іншому випадках.

Ситуація з дієсловами була ще складнішою: вирази на кшталт *had rather* і *had better* засуджувалися граматистами, значення дієслів *lie* та *lay* уперше були уточнені і відокремлені саме у XVIII ст. Прескриптивісти також виступали проти спрощень у системі сильних дієслів, наполягаючи на збереженні форм на кшталт *sit sat sitten* або *spit spat spitten*. Іншою значною проблемою в системі дієслова було узгодження підмета і присудка, особливо вживання форм минулого часу дієслова *to be*. У XVIII ст. узгодження *you was* в однині було досить поширеним, проте Лоут і Прістлі рішуче виступили проти, що з часом і дало єдину можливу форму *you were* і для однини, і для множини. Щодо узгодження вказівних займенників з іменниками, то вживання *that means/this means* Лоут називав нелогічним, наполягаючи на формах *this mean/that mean* для однини і *these means/those means* для множини [11, с. 105-106]. Це правило так ніколи і не було відлене: наразі *means* є загальноновизнаною формою однини, а мети логічності і послідовності, постульовану Лоутом, досягнуто не було.

Безсумнівно, для граматистів епохи Просвітництва було неприпустимим вільне варіювання допоміжних дієслів для утворення майбутнього часу *shall* і *will*. Першим, хто наполягав на вживанні *shall* тільки в першій особі, а *will* у другій і третій, був Дж. Уолліс у праці "Grammatica Linguae Anglicanae" [12]. До кін. XVIII ст. це правило стало загальноприйнятним. Проте воно серйозно ускладнювалась, якщо йшлося про складні дієслівні форми для вираження способу та інших граматичних категорій. На поч. XX ст. брати Фулери у праці "The King's English" (1906) двадцять сторінок присвятили ретельному поясненню правильного вживання *shall/will*. Вони зазначали, що інтуїтивно правильно форми *shall/will*, вживають вихідці з півдня Англії, для яких будь-які пояснення будуть зайвими, у той час як для тих, хто народився в інших

частинах Англії, ці пояснення будуть заскладними. Бамбас зазначає, що до тих, хто неправильно вживав *shall/will*, відносилися Генрі Суїт, Оскар Уайльд, Роберт Стівенсон, Уільям Гладстон і газета "London Time" [1, с. 179]. Ця ситуація свідчить, що іноді правила прескриптивної граматики приживалися, навіть якщо таке траплялося з мовцями лише одного діалекту. У більшості ж випадків живий потік мовлення ігнорував будь-які розпорядження і вказівки [4].

Саме у XVIII ст. остаточно було заборонено вживати множинне заперечення (Negative Concord). Множинне заперечення широко застосовувалося в давньо- і середньоанглійській мові, в сучасній стандартній англійській таке вживання вважається неправильним [5, с. 194]. Першим граматистом, що розпочав битву проти подвійного заперечення, був Дж. Грінвуд [6, с. 92]. У його короткому описі згадувався логічний принцип, аксіома, широко прийнята в добу Відродження: *two negatives, or two adverbs of denying do in English affirm* [10]. Це математичне правило було, безсумнівно, перенесено в лінгвістику з математики.

У граматиці Лоута чітко вказано, що два заперечення роблять речення стверджувальним [11, с. 99], але Прістлі і деякі інші граматисти кінця XVIII ст. ставилися до подвійного заперечення толерантніше, спираючись на його широке вживання на попередніх етапах розвитку англійської мови [12, с. 101].

Отже, в результаті роботи прескриптивістів в англійців зникло відчуття недосконалості власної мови, вже не можна було сказати, що в англійській мові немає правил – на сьогоднішній день існує думка, що правил забагато. Деякі з цих правил, сформульовані прескриптивістами, не прижилися, решта з тих, що залишилися, мають досить сумнівну репутацію, але досі використовуються в підручниках з граматики англійської мови. Проте багато проблем вживання, які обговорювалися з часів Драйдена і Свіфта, були вирішені. Була встановлена чітка межа між стандартним і нестандартним уживанням; завдяки цій межі стандартна мова стала одним із маркерів вищого соціального статусу. Навіть зараз, як і за часів перших прескриптивних граматики, вивчення стандартної форми англійської є важливою частиною успішного просування у суспільстві. У подальшому вважаємо за необхідне дослідити діяльність лексикографів новоанглійського періоду та роль словників як ще одного авторитетного фактора стандартизації англійської мови.

Література

1. Bambas R. C. The English language: Its origin and history / Bambas Rudolph C. – Norman, OK : The University of Oklahoma Press, 1980. – 333 p.
2. Baugh A. C. A History of the English Language / Baugh Albert Croll, Cable Thomas. – 5th ed. – London : Routledge, 2002. – 447 p.
3. Buchanan J. A Regular English Syntax: Wherein is Exhibited, the Whole Variety of English Construction, Properly Exemplified / Buchanan James. – London : J. Wren, 1767. – 237 p.
4. Cole S. A. N. The Rise of Prescriptivism in English [Електронний ресурс] / Cole Shadyah A. N. // Umm Al-Qura University Journal Of Educational and Social Sciences and Humanities – 2003. – P. 117-141. – Режим доступу:
<http://uqu.edu.sa/majalat/humanities/2vol15/011.pdf>. – Назва з екрану.

- 5 Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language / Crystal David. – 2nd ed. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 495 p.
- 6 Greenwood J. An Essay towards a Practical English Grammar (1711) / Greenwood, James. – Menston : Scholar Press, 1968. – 450 p.
- 7 Finegan E. Attitudes toward English usage: The history of a war of words / Finegan Edward. – New York : Teachers College Press, 1980. – 196 p.
- 8 Fitzmaurice S. M. The commerce of language in the pursuit of politeness in eighteenth-century England / Fitzmaurice Susan M. // English Studies. – 1998. – № 4. – P. 309–328.
- 9 Johnson S. A Dictionary of the English language: in which the words are deduced from their originals and illustrated in their different significations by examples from the best writers. To which are prefixed, a history of the language, and an English grammar : in 2 vol. / by Samuel Johnson, A. M. – London, MDCCLV. [1755] [Электронный ресурс] / Johnson S. – Режим доступа: http://johnsonsdictionaryonline.com/?page_id=8. – Назва з екрану.
- 10 Kawabe R. Are They Merely “Prescriptive”? – Multiple Negation and the 18th-century Grammars [Электронный ресурс] / Kawabe Ruiko – 2010. – Режим доступа: <http://hdl.handle.net/2433/108307>. – Назва з екрану.
- 11 Lowth R. A short introduction to English grammar (1762). In R. C. Alston (ed.) English linguistics 1500–800: A collection of facsimile reprints, no. 18. / Lowth Robert. – Menston, England : The Scholar Press Limited, 1969. – 185 p.
- 12 Priestley J. The Rudiments of English Grammar (1769). In R. C. Alston (ed.) English linguistics 1500–1800: A collection of facsimile reprints, no. 126. / Priestley, Joseph. – Menston, England : The Scholar Press Limited, 1970. – 205 p.
- 13 Robins R. H. The Evolution of English Grammar Books since the Renaissance / Robins Robert H. // The English Reference Grammar: Language and Linguistics, Writers and Readers, ed. by Gerhard Leitner. Tübingen : Niemeyer, 1986. – P. 292–306.
- 14 Quirk R., Greenbaum S., Leech G., and Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech. – London : Longman, 1985. – 1780 p.
- 15 Wallis J. Grammatica Linguae Anglicanae (1688) [Электронный ресурс] / John Wallis. – Режим доступа: http://books.google.com.ua/books/about/Grammatica_linguae_Anglicanae.html?id=TXFJAAAACAAJ&redir_esc=y. – Назва з екрану.
- 16 Я́дїсез-Bouza N. Prescriptivism and preposition stranding in eighteenth-century prose [Электронный ресурс] / Я́дїсез-Bouza Nuria // Historical Sociolinguistics and Sociohistorical. – 2006. – Linguistics 6. – Режим доступа: www.let.leidenuniv.nl/hsl_shl/articles.htm. – Назва з екрану.

УДК 81'255.2

**ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ БАГАТСТВО МОВИ З ПОГЛЯДУ
ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ МОЖЛИВОСТЕЙ****Боднар О.Б.**

Стаття присвячена дослідженню диференціації фразеологічних одиниць, слів і словосполук та їх класифікації. Звернуто увагу на основні прийоми перекладу фразеологізмів з англomовного художнього твору українською мовою, які проілюстровано аналізом перекладеного роману.

Ключові слова: слово, словосполуча, фразеологічна одиниця, переклад, спосіб перекладу.

Статья посвящена исследованию дифференциации фразеологических единиц, слов и словосочетаний и их классификации. Обращено внимание на основные приемы перевода фразеологизмов с англоязычных художественных произведений на украинский язык, которые проиллюстрированы анализом переведенного романа.

Ключевые слова: слово, словосочетание, фразеологическая единица, перевод, способ перевода.

The differentiation of idioms, words and phrases and their classification are investigated in the article. The attention paid to the basic translation methods of idioms from English into Ukrainian language. It was illustrated on the analyses of the translated novel.

Key words: word, phrase, idiom, translation, translation method.

Сьогодні нагальною є потреба в інтенсивному дослідженні проблем перекладу згідно з критеріями нашого часу. Актуальність статті зумовлена зверненням сучасних лінгвістичних досліджень до визначення місця фразеологічних одиниць в перекладознавстві та їх особливостей, що є важливим в умовах розвитку міжкультурної комунікації.

Об'єктом дослідження обрано фразеологічні одиниці. Предметом дослідження є функціональний і національно-культурний аспекти в семантиці фразеологічних одиниць та їх переклад українською мовою. За мету поставлено аналіз сутності фразеологічних одиниць як перекладознавчого терміну, їх класифікація та види перекладу українською мовою.

Як відомо, між словами двох мов може траплятися повна відсутність відповідностей. Слова і словосполуча, які не мають ні повних, ні часткових відповідностей у словнику іншої мови утворюють безеквівалентну лексику цієї мови. Фразеологічні одиниці становлять значну частину національного колориту і під час перекладу вимагають відтворення нейтральними засобами. Вибір цих засобів залежить від контексту і художнього задуму автора-перекладача.

Фразеологізми з погляду співвідношення між значенням окремих компонентів і їхнім цілісним значенням, на основі семантичної ознаки, за В.Виноградовим, поділяють на три групи: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення.

Фразеологічні зрощення – одиниці, у яких цілісне значення невмотивоване; воно не впливає із значення їхніх компонентів: to twiddle one's thumbs – бити байдики, on your high horse – дерти носа. Та й самі носії мови не сприймають ідіоми в прямому номінативному значенні внаслідок втрати, чи мотивації, чи реалії, яка виражена словом. Наприклад, it rains cats and dogs – ллє як з відра.

Фразеологічні єдності – одиниці, у яких цілісне значення вмотивоване переносним значенням їхніх компонентів: to play the first fiddle – грати першу скрипку. До стійких метафоричних сполук (фразеологічних єдностей) відносять теж прислів'я і приказки. Залежно від мотивації вживання даних словосполук, роблять вибір, далекий від прямого значення слів або близький до їх прямого значення. Щодо першого: вночі кожна корова чорна – all cats are grey in the dark, щодо другого: який батько, такий син – like father like son.

Фразеологічні сполучення – одиниці, у яких цілісне значення вмотивоване прямим значенням їхніх компонентів: справа не для мене – *it's not my cup of tea*; взяти себе в руки – *to pull oneself together*.

Генетична класифікація, що передбачає групування фразеологізмів за джерелами походження, подана Л.Булаховським, до неї входять прислів'я і приказки; професіоналізми, що набули метафоричного вжитку; усталені вислови з анекдотів і жартів; цитатні образи з Біблії; ремінісценції античної старовини; переклади поширених іншомовних висловів; крилаті слова письменників; влучні фрази видатних людей.

Класифікація фразеологізмів за граматичною структурою, запропонована І.Арнольдом, визначає приналежність фразеологічної одиниці до певної частини мови першого повнозначного слова у словосполученні: субстантивні, дієслівні, ад'єктивні, адвербіальні і вигуківого характеру [7, с. 192–193]. Тобто це фразеологічні одиниці, що позначають предмет, ознаку, дію, обставину чи почуття, емоції і якими членами речення виступають. Субстантивні – називають предмет чи явище: "Наріжний камінь", "Рятівна соломинка"; дієслівні, що містять у своєму складі сталий елемент – дієслово: "Собаку з'їсти"; ад'єктивні, що називають ознаки: "Білими нитками шитий", "Крив з молоком"; адвербіальні – характеризують дію, стан чи ознаку: "Як на долоні", "З відкритим серцем"; вигуківі – вказують на почуття й емоції: "Ні пуху ні пера", "І треба ж".

Зі стилістичного погляду, фразеологічні одиниці групуються на розмовно-побутові, які переважають в усному мовленні та художній літературі: "Іти світ за очі", "Казці кінець – ділу вінець"; народнопоемичні: "При битій дорозі", "Хай наші вороги плачуть"; книжні, що зустрічаються у науковому, офіційно-діловому, публіцистичному і художньому стилях: "Болючі проблеми", "Заходи адміністративного впливу", "Зійти з орбіти", "Коефіцієнт корисної дії".

Розглянуті класифікаційні системи кожна по своєму допомагають з'ясувати природу фразеологічних одиниць, схарактеризувати особливості їх функціонування й еволюцію у мовній системі. Велику цінність становлять прислів'я і приказки. Вони всебічно і багатогранно відтворюють різноманітні сфери життя народу: возвеличують духовні цінності, засуджують ганебне, висміюють вади, висловлюють співчуття, наставляють і виховують людей.

Дані показники щодо класифікації фразеологізмів значною мірою виражають способи їх перекладу. Розглянемо способи перекладу згідно з класифікацією, що запропонована С.Влаховим і С.Флориним, і згідно з нею проаналізуємо переклад роману "На жалі бритви" Сомерсета Моема.

Фразеологічний переклад передбачає вираження стійких сполучень мови оригіналу стійкими поєднаннями мови перекладу – від повного еквівалента до приблизної фразеологічної відповідності. Абсолютний фразеологічний еквівалентом є фразеологізм, переклад якого відповідає за всіма параметрами щодо змісту, стилістичної віднесеності, компонентного складу, лексико-граматичних показників і в якому відсутній національний колорит: "Кінець кінцем" – "After all"; "Приховувала на нього

образу" – "Felt any resentment towards him"; "Спонукала гордість" – "Her pride constrained her to act"; "Шматували на кляпті своїх друзів" – "They tore their friends to pieces"; "Чого ніхто не зміг би закинути тобі" – "No one could ever say that of you"; "Ти випробовуєш мій терпець" – "You're trying my patience"; "Її гострий розум і метке око" – "She had shrewdness and a quick eye for the absurd"; "Він не може дати собі ради" – "They can't help themselves"; "Багато званих, та мало обраних" – "Many are called but few are chosen"; "Я могла округлити його довкола мизинця" – "I could turn him round my little finger" [6; 8].

Частковий фразеологічний еквівалент є сталим поєднанням, але не в усіх значеннях. Відносний фразеологічний еквівалент є повноцінним достатньою мірою і під час перекладу відрізняється одним із компонентів, що часто замінюється на синонімічний, або може бути зміна у синтаксичній побудові чи певна морфологічна: "Усміхнувся подумки" – "Smiled to himself"; "Felt a twinge of envy" – "Защеміло від заздрощів"; "Ти зробила це заради мене, Ізабелло?" – "You haven't done this on my account, Isabel?"; "Заради себе" – "On my own"; "Пригадаєш моє слово" – "Take my word for it" [6; 8].

Фразеологічний аналог – це відносний еквівалент з повною або частковою заміною образу, що може бути як близьким, так і не мати нічого спільного: "Brought a breath of fresh air" – "Китучкою життерадісністю дихнула свіжістю"; "Ізабелла слухала, умліваючи від захоплення" – "Isabel listened with ravingment"; "Не бачив жодних вад" – "Larry saw nothing wrong in"; "Бог свідок" – "Though heaven knows"; "Якого біса?" – "What on earth for?"; "Думаю, що тобі пощастило, Ізабелло" – "I think you're well out of it, Isabel"; "Як пильнувати носа свого, а не чужого" – "To mind your own business"; "Засміялася у вічі" – "She laughed at me"; "Ізабелла збивала її з пантелику" – "She was puzzled by Isabel"; "Мати не могла добрати" – "She could not make up her mind"; "Вона й бровою не повела" – "She did not turn a hair"; "Все хотілося засміятися з утіхи" – "Yvonne felt half inclined to laugh with delight"; "Просягни руку" – "Hold out your hands"; "Проте й святий скривиться, як йому допекти" – "But the worm sometimes turns"; "Мамі це як камінь з серця, і йому [Еліотові] радість" – "Mamma's relieved and he's delighted"; "Мене осягнув здогад" – "I had an inspiration"; "Збили її з сліду" – "To throw her off the scent"; "Здоровий глузд" – "Horse sense"; "Коли його дубова голова збачне" – "He'd got it into his thick head"; "Дуже сумно, що він так перевівся" – "It's very sad that he should have gone so completely to seed" [6; 8].

Лексико-фразеологічний переклад – переклад, пристосований до контексту даного фразеологізму шляхом зміни структури, додаванням нових компонентів, комбінуванням з двох одиниць однієї: "Lep't to his feet" – "Підхопився на рівні ноги" [6; 8].

Індивідуальний еквівалент – фразеологізм, створений перекладачем шляхом сталого поєднання в разі неможливості застосувати інший спосіб. Вдало оформлені індивідуальні фразеологізми є показниками звичайної фразеологічної одиниці, що відрізняється лише тим, що вона не відтворюється: "Що ж до мене, то я поставив на

ньому хрест" – "That finished him as far as I was concerned"; "Плескали язиком" – "gossiped"; "Перекидалися прізвиськами великих людей, як м'ячем" – "They bandied great names from one to the other"; "Бо їй все з голови не йшла" – "She had still so vividly in her mind"; "Так що Еліот не міг нічого сінько второпати" "Eliot could not make head or tail of it"; "Легше держати в шорах норовистого бичка" – "A bucking steer is easy to manage"; "Чкурнуть світ за очі" – "They will go off"; "Далебі, йому далеко до тебе, а його поведінка в Парижі чітко доводить, що з нього повик не будуть люди" – "He wasn't really up to your mark, and the way he's been behaving in Paris is a pretty clear indication that he'll never amount to anything"; "Все та сама пісня" – "It's the same as last time"; "Але він, знай, робить своє, і край" – "But they're just made that way"; "Ще б пак, розуму їй не позичати" – "I don't believe she misses much"; "Відчуваючи, що не справдлив надій" – "Feeling I had been inadequate"; "А потім дивуєшся, виявивши, що робить з кохання море" – "But you will be astounded to learn what the sea will do" [6; 8].

Нефразеологічний переклад полягає у передачі фразеологічної одиниці мови оригіналу за допомогою лексичних засобів і, як правило, призводить до часткової або повної втрати відтінків значення, образності і конотативності. До даного прийому перекладу вдаються, коли неможливо застосувати інший фразеологічний переклад: "Гості розійшлися" – "The party broke up"; "Як я зможу за такий короткий час знайти другого чоловіка?" – "How on earth am I going to get another man at this short notice?"; "У нас не буде просвітлої години" – "We shall be fixed up"; "Еліотові очі крицево зблиснули" – "A steely glitter came into Elliott's eyes"; "Мусить розплачуватися за наслідки" – "Must take the consequences" [6; 8].

Про лексичний переклад говорять у тому випадку, якщо даний фразеологізм перекладено певними лексичними засобами – словом або вільним словосполученням. Описовий переклад зводиться до перекладу не самого фразеологізму, а його тлумачення. Сюди відносимо: пояснення, описи, порівняння, що повинні не тільки передавати зміст в максимально зрозумілій і стислій формі, але й відбивати метафоричність, експресію, конотацію, стилістичне забарвлення: "Ruth and the alien corn and all that sort of thing" – "Рут з голубиним серцем і таке інше". Перекладач подає зноску з поясненням, що це натяк на біблійну історію [6, с. 92].

Щодо контекстуального перекладу, то до нього вдаються за відсутності відповідностей у мові, якою перекладають: "Як її здоров'я?" – "Is she cut up?" [6; 8].

Калькування, або дослівний переклад, можливий у випадку достатньої вмотивованості.

Пам'ятаючи, що переклад фразеологічних одиниць – це справа не тільки перекладацької техніки, а й перекладацького мистецтва, вмілий перекладач повинен добре володіти всіма ресурсами рідної мови і знати звичаї, традиції, культуру народу, а також уявляти, як би було названо ті чи інші явища в його мові. Тому він має виступати, перш за все, в ролі філолога чи, інакше кажучи, словолюба, щоб це було очевидним під час

читання перекладу, а тоді – психолога, етнолога й історика; недостатньо самих знань, потрібно відчувати на інтуїтивному рівні, бо без відчуття тут не обійтися, проста обізнаність не дасть бажаного результату. Звичайний раціоналізм призводить до спустошення, а в нашому випадку – до спрощення, а потрібне естетичне переживання, відчуття смаку, що дає внутрішнє відчуття. Психологічно вживатися і проникати у внутрішній суб'єктивний світ історичних героїв, адже вони відображають час, у якому жили. Істинне розуміння потребує постійного обліку історичних дистанцій між інтерпретатором і текстом, усіх історичних обставин, безпосередньо чи опосередковано пов'язаних, взаємодії минулої і сьогоденної духовної атмосфери – все це сприяє процесу розуміння історії. Отже, йдеться про світорозуміння і світовідчуття. Світорозуміння – результат складного і тривалого розвитку розуму, міркування поняттями і конкретними національними формами. Особливу роль у пізнанні відіграє інтуїція і, звичайно, мова. Тільки в мові відкривається людні істина буття.

Не зрадити букві і не зрадити духу оригіналу, враховуючи різноманітність фразеологічних одиниць мови, – завдання перекладача. Аналізуючи джерела, зауважуємо, що фразеологічні питання і загальна проблема різних словосполук у різних мовах надзвичайно суттєва як для практики, так і для перекладу: часто вони становлять великі практичні труднощі і викликають велику теоретичну цікавість через те, що зв'язані з різноманітними смисловими і стилістичними функціями. Саме під час перекладу і розкривається специфіка словосполук. Швейцарський лінгвіст Ш.Баллі першим систематизував і класифікував фразеологічні явища на два типи: фразеологічні групи і фразеологічні одиниці. В.Виноградов подав наступну класифікацію: фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності і фразеологічні сполучення. В її основу покладено ступінь видозміни значення слова у різних синтаксичних і стилістичних умовах фразотворення. Класифікація Б.Ларіна відбиває етапи розвитку і перебування первісних вихідних словосполучень і включає перемінні словосполучення, стійкі словосполучення й ідіоми. Як зауважує Д.Федоров, для теорії перекладу саме ці три класифікації фразеологізмів частково збігаються і представляють особливий інтерес, бо опираються на семантичний критерій. Через це її можна застосувати до багатьох мов.

Таким чином, проаналізувавши деякі фразеологізми з роману "На жалі бритви" Сомерсета Моема в перекладі українською мовою А.Муляра було виявлено практично всі види фразеологічних одиниць. А це свідчить про те, що фразеологічні системи англійської і української мов можна зіставити. Широке застосування фразеологізмів у романі вимагає пильної уваги від перекладачів. Аналіз перекладу засвідчує уважне ставлення і творчий підхід до відтворення словесних образів у кожному конкретному випадку, оскільки важливим є розуміння їхньої стилетвірної функції. Перекладач не вдавався до упушення образу, тому в перекладі є живі, індивідуально-авторські образи, увиразнені перекладацькими інтерпретаціями. У процесі перекладу автор застосовував різні

способи передачі фразеологічних одиниць, зберігаючи загальну картину дій.

Отже, фразеологія є фрагментом мовної картини світу, в якій відтворюється своєрідність нації. Фразеологізми, будучи національним мовним явищем, потребують культурної інтерпретації, адже

у їх внутрішній формі є елементи, які надають їм культурно-національного колориту. Для глибокого й усебічного дослідження їх природи й особливостей застосування потрібен комплексний підхід, що містить теоретичне осмислення й експериментальне дослідження.

Література

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 239 с.
2. Влахов Сергей. Непереводимое в переводе / Сергей Влахов, Сидер Флорин. – М. : Международные отношения, 1980. – 352 с.
3. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія / Р. П. Зорівчак. – Львів : Вища школа, 1983. – 175 с.
4. Комиссаров В. Н. Теория перевода. (Лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 250 с.
5. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : підручник / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова книга, 2001. – 448 с.
6. Моем С. На жалі бритви : роман / Вільям Сомерсет Моем ; пер. з англ. А. Муляра. – К. : Дніпро, 1970. – 310 с.
7. Arnold I. V. The English Word / I. V. Arnold. – М. : Vyshaja Shkola, 1986. – 295 p.
8. Maugham W. S. The Razor's Edge / W. S. Maugham. – М. : Progress Publishers, 1989. – 220 p.

УДК 801.7

ТЕКСТОВЕ ВТІЛЕННЯ СТАНУ ТРИВОГИ ПЕРСОНАЖА В АНГЛОМОВНІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ Т. ДРАЙЗЕРА "ОПЛОТ")

Дудар О.В, Собчук Л.

У статті досліджено особливості текстової реалізації стану тривоги. Розглянуто когнітивні та нарративні механізми художнього втілення стану тривоги у романі Теодора Драйзера "Оплот".

Ключові слова: емоційний стан, тривога, когнітивні особливості, нарративні особливості.

В статье исследуются особенности текстовой реализации состояния тревоги. Рассмотрены когнитивные и нарративные механизмы художественного воплощения состояния тревоги в романе Теодора Драйзера "Оплот".

Ключевые слова: эмоциональное состояние, тревога, когнитивные особенности, нарративные особенности.

The article deals with the peculiarities of the realization of anxiety in the text. Cognitive and narrative mechanisms of anxiety in the Theodore Dreiser's novel "The Bulwark" were examined.

Key words: emotional state, anxiety, cognitive peculiarities, narrative peculiarities.

Визначальною рисою сучасного мовознавства є зрушення парадигми досліджень у бік функціонального, когнітивного бачення та розуміння мовних явищ (О.Кубрякова, А.Левіцький, М.Полужин). Особливий інтерес викликає вивчення номінативних царин, які фіксують результати пізнання феноменів емоційного буття людини (А.Вержбицька, З.Фоміна, В.Шаховський). Нова дослідницька галузь – "лінгвістика емоцій", або "емоціологія" (за В.І.Шаховським), – вивчає емоції та емоційні стани у їх мовному та текстовому втіленні. Беззаперечним є те, що емоції, включені у структуру свідомості та мислення, сумісні з когнітивними процесами та особливостями психіки. Кожна емоція має свої характерні знаки, каталог яких формує семіотику емоцій людини.

Застосування когнітивної парадигми до лінгвопоетики виявило нові шляхи висвітлення проблем образного мислення щодо окремих емоцій та емоційних станів, як-от: любов, щастя, здивування, страх, тривога. Попередні, подекуди фрагментарні лінгвістичні розвідки щодо емоційного стану тривоги (О.Борисов, О.Бессонова, А.Вержбицька, Г.Харкевич) зумовлюють подальшу зацікавленість у розумінні сутності та пізнання емоційних концептів.

Метою дослідження є виявлення специфіки відображення стану тривоги персонажа шляхом розкриття семантико-когнітивних та нарративних особливостей його реалізації в англomовній художній

прозі. Матеріалом дослідження слугує соціально-психологічний роман американського письменника поч. ХХ ст. Т.Драйзера "Оплот" (1910).

За визначенням, тривога – це неспокій, збентеження, викликані побоюванням, страхом перед чимось, передчуттям неприємного, небезпечного [1, с. 1266]. Джерелом подекуди неоднорідних психологічних трактувань явища тривоги є те, що воно стосується не лише відповідного емоційного стану, але й тривожності як риси особистості (Ч.Спілбергер). Загалом у англomовній лексичній репрезентації психічний стан тривоги експлікує почуття душевного неспокою людини (distress, disturbance of mind), збудження (agitation), бажання до активних дій (desire, eagerness, strong wish), що поєднані зі знервованістю (nervousness), занепокоєнням (solicitude, worry, uneasiness), напруженням (stress, strain, tension), передчуттям (apprehension, foreboding) чи відчуттям небезпеки (danger) і страху (fear), також переживанням страждання (affliction), мук (anguish) і заподіяної людині шкоди (harm).

Проте у художньому тексті психічний стан тривоги не лише пов'язаний з образом персонажа у його статичній та динамічній, а й може бути рушійною силою сюжету, надаючи змісту усьому твору, як-от у романі Теодора Драйзера "Оплот". Покрокова інтерпретація емотивних змістів мікротекстів у структурі художнього дискурсу сприяє виявленню емоційної домінанти тексту.

Загальновідомим є той факт, що емоції конституюються соціокультурними чинниками, тому, попри універсальні емоційні переживання, простежуються і специфічні (для окремої культури) емоції. У центрі американського соціально-психологічного роману історія – трьох поколінь релігійної квакерської сім'ї Солона Барнса. Події роману Теодора Драйзера відбуваються в кін. XIX – на поч. XX ст. Життя героїв зображене в період швидкого росту монополій, посилення ролі банків, наступу імперіалізму на сфері приватного і суспільного життя. Вже у пролозі автор окреслює дорефлективний (неусвідомлення або часткове усвідомлення тривоги) етап стану тривоги: "However, the ideal had come up against the ordinary routine materiality of the world, with its lusts and deprivations and cares and inequalities. ... But later came the tempter" [2, с. 7]. Цей етап охоплює сім розділів роману. Третьюособова манера викладу (первинний недієгетичний наратор) у аналізованому тексті дозволила відстежити як зовнішнє (соціальне), так і внутрішнє (духовне, психічне) життя героїв. Оповідь подається через нульову та зовнішню фокалізацію – оповідач представляє події, які відбуваються одночасно у різних місцях, подає думки персонажів, передає їх почуття: "At the same time it was some years before this particular event ceased to trouble her. As a matter of fact, to the end of her life it did not wholly do so" [2, с. 18]; описуються зовнішні вираження емоційних переживань: "As for Hannah, she was shaken and tortured by the thought that she might lose her boy, and her white strained face revealed it" [2, с. 20].

Наступні етапи розгортання ситуаційної тривоги: рефлексивний (усвідомлення стану тривоги та розмірковування) і реактивний (поведінкові реакції персонажа) [6]. В аналізованому романі їх черговість змінюється. Теодор Драйзер з притаманним йому лаконізмом веде життєпис Солона Барнса, передає напружені емоційні стани персонажів: "To Solon the varying phases of this new life, though stimulating, were also disturbing" [2, с. 56]; "And, of course, it was at that moment that Hannah awoke, trembling with fright, her forehead cold with perspiration" [2, с. 61]. Фізична втеча від перманентного стану тривоги описується без застосування словесної образності, акцентуються неконтрольовані дії та рухи героїв.

У романі Теодора Драйзера "Оплот" опис стану тривожності представлено переважно за допомогою зовнішньої фокалізації. Реактивний етап стану виявляється як: приховування тривоги та нервовий зрив персонажів "...she grieved to such a degree that her physical being was affected, and throughout the wedding preparations, during which she heard nothing further from Etta, she experienced periods of weakness which she knew very well due to depression and worry, rather than fatigue" [2, с. 242]; "Venecia immediately became the victim of an emotional psychic depression so strong as to cause her to sink on her bed without the physical power to rise" [2, с. 291].

Тривожно-боязкий стан Солона виявляється у відмові спілкування, безсонні, депресії: "...Solon, troubled by his thoughts of Etta and by Stewart's neglect of his studies and requests for money, grew more and

more conservative and wary as to the conduct of his family in general" [2, с. 272].

Тривалий стан тривожності призводить до неврозів різних типів. Одним з головних тверджень психолога-неофройдиста Карен Горні в книзі "Невротична особа нашого часу" було те, що неврози спричинюються порушеннями людських взаємостосунків. Услід за З.Фройдом, дослідниця аналізує витоки базального (базового, основного) конфлікту – тип несумісних відносин, конфлікт інстинктивних потягів з метою задоволення, оточенням, що накладає заборони, – сім'єю і суспільством. Ще З.Фройд підкреслював, що джерелом неврозів є нав'язливі потреби. Горні розвинула цю теорію, зіставивши роль біологічних та фізіологічних і культурних чинників у виникненні неврозів. На відміну від Фрейда, який наполягав на домінуванні саме біологічних та фізіологічних причин проявів неврозів, Горні вважала, що особистість "ламається" під тиском культурних факторів, тих "зрізів цивілізації", що породжують почуття "ворожості", "гніву", "тривоги", "страждання". Подібно до Фрейда, Горні значну увагу приділяє дитячим рокам людини, знаходить витоки неврозу в дитячому відчутті залежності від батьків, безпорадності у потенційно ворожому світі, недостатню любов та увагу. "Нав'язливі прагнення формують специфічну особливість неврозів; вони народжуються із почуття ізольованості, безпорадності, страху і ворожості і являють собою способи, за допомогою яких людина намагається впоратись зі світом наперекір цим почуттям; вони спрямовані в першу чергу не на задоволення, а на досягнення безпеки; їх нав'язливий характер зумовлений неспокоєм (тривогою), що є за ними" [7, с. 10].

Психічне насилля батьків, атмосфера утисків, яка не збігалася з його життєвими потребами, породжує відчуження між молодшим сином Барнсів Стюартом та батьками і приводить до трагедії. Тривожно-фатальний стан персонажа загострюється почуттям самотності. Самогубці, як вважають сучасні психологи, не в силах самостійно подолати особливий вид душевних страждань – психічний біль: "Stewart was the most tortured soul of all" [2, с. 293]. Так, професор танатології, науки про суїциди, Е.Шнейдман називає самогубство "драмою, що відбувається, у першу чергу, в душі людини" [5, с. 361]. Стюарт обирає самозвинувачення, виносить собі вирок, але не допускає думки про можливе суддівське покарання. Акт самогубства описується Драйзером одним реченням: "Then, thinking of his beloved mother, he opened the larger blade of the knife, and turning to the wall and whispering, "Mother, forgive me," plunged it into his heart" [2, с. 294].

Душевний біль, почуття провини, емоційна нестійкість та відчуженість спровокували самогубство молодого Барнса. Його свідомість "звужилася", стала, за Е.Шнейдманом, "тунельною": Стюарт обмежив вибір поведінки двома складовими – все або нічого [5, с. 356]. Герой чинить суїцид у стані глибокої психічної депресії, яка мотивується бажанням втечі від реальності під впливом гіпертрофованого почуття провини: "So oppressed was he by these thoughts that he could see no way out. There was no way" [2, с. 293].

Варто зазначити, що проблема суїцидальної поведінки цікавила Теодора Драйзера. За свідченням біографів, письменник сам не раз переживав психічні стреси, був близьким до стану зведення поррахунків із життям. Автобіографічне оповідання "Мій брат Поль", що увійшло до збірки оповідань "Дванадцять чоловіків" (1919), описує хід думок героя-самогубця [3, с. 245]. Драйзер досліджує самогубство як соціальне явище, вважає суїцид не "особистою справою", а "хворобою цивілізації", звинувачує в цьому суспільство. З іншого боку, він висвітлює психологічний тип особи, яка схильна до самогубства. У його творчості зустрічаємо декілька таких типів: "мотивований суїцид", спричинений станом довготривалої психічної депресії (Герствуд у романі "Сестра Керрі", героїня одноактної п'єси "Дівчина у труні"), суїцид-шантаж (Анджела у романі "Геній", Ейлін у "Титані"), суїцид, зумовлений почуттям провини перед рідними та суспільством (Стюарт Барнс у романі "Оплот"), суїцидальний нахил "психічно розбалансованої" особи (Айседор Берчанський у п'єсі "Рука Гончара"). Теодор Драйзер – один із перших американських письменників, який досліджував у своїй творчості соціальні та психологічні проблеми суїцидальної поведінки особи [4].

Рефлексивний етап стану тривоги (усвідомлення стану тривоги та розмірковування над ним) відображається у свідомості головного героя Солона глибокими переживаннями та репрезентується у тексті через внутрішню та зовнішню фокалізацію. Внутрішня фокалізація зумовлює бачення ситуації крізь свідомість персонажа, його ставлення до сприйнятого: "And yet, through his mind, not unlike the strokes of a somber bell or the click of an

ancient clock, ran the names, Stewart – Benecia, Stewart – Benecia – until his mind was wearied into prayer: "Not my will but Thine.." [2, с. 315]. Втрата інтересу до життя, неможливість досягнення поставлених цілей, апатія є основними характеристиками тривожно-фатального стану. Головний герой досліджуваного тексту зазнає незворотних фізичних та психічних змін: "Solon's physical condition grew gradually worse. Indeed he became more and more lethargic and from time to time complained of pain" [2, с. 323]. Теодор Драйзер загострює відчуття тривоги у тексті та наділяє Солон даром передбачення: "One morning, as Etta came over to his bedside, he looked up at her and said feebly: "Daughter, what has become of that poor old man who was dying of cancer?" [2, с. 332].

Стан тривоги персонажа у аналізованому тексті відтворюється комплексно через описи, словесну образність. Автор соціально-психологічного роману "Оплот" Теодор Драйзер надає перевагу констатації дій, поведінки, реакцій та роздумів, що дозволяє осмислити стан тривоги, акцентує увагу на внутрішніх та зовнішніх фізіологічних змінах організму персонажа, специфіку поведінки та розумової діяльності. На об'єктивне відтворення подій накладається відбиток емоційного стану героїв, що створює враження повного входження повісткування в сферу персонажа. Така стратегія стає емоційною домінантою твору, наголошує на чуттєвості характеру, вмотивовує читачу подальшу поведінку персонажа.

У плані подальших наукових студій перспективним видається дослідження феноменів емоційного буття людини у романах Теодора Драйзера та вивчення емоційних реакцій читача на особливості їх текстової вербалізації.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2004. – 1440 с.
2. Dreiser Theodore. The Bulwark / Theodore Dreiser. – N. Y. : Doubleday & Company, 1946. – 337 p.
3. Драйзер Т. Мой брат Поль / Т. Драйзер // Собрание сочинений : в 13 т. / Т. Драйзер ; под общ. ред. С. С. Динамова. – М. ; Л. : Земля и фабрика, 1928–1930. Т. 10. – С. 245.
4. Гумерова О. Ф. Художественные модели личности в творчестве Т. Драйзера : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.01.03 "Литература народов стран зарубежья (американская)" / Олеся Фагимовна Гумерова. – Уфа, 2007. – 22 с.
5. Суицидология: Прошлое и настоящее: проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах : хрестоматия / сост. А. Н. Моховиков. – М. : Когито-Центр, 2001. – 600 с.
6. Харкевич Г. І. Відображення стану тривоги персонажа в англійській художній прозі : семантико-когнітивний та нарративний аспекти : автореф. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Харкевич Галина Іліодорівна. – К., 2007. – 20 с.
7. Хорни К. Наши внутренние конфликты : пер. с англ. / К. Хорни. – М. : Эксмо, 2003. – 320 с.
8. Шаховский В. И. Эмоционально-смысловая доминанта в естественной и художественной коммуникации / В. И. Шаховский // Язык и эмоции: Личностные смыслы и доминанты в естественной и художественной коммуникации. – Волгоград, 2004. – С. 147–168.
9. Шаховский В. И. Текст и его когнитивно-эмотивные метаморфозы / В. И. Шаховский, Ю. А. Сорокин, И. В. Томашева. – Волгоград : Перемена, 1998. – 149 с.

УДК 81'42=111

**СИНТАКСИЧНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ТЕМПОРАЛЬНИХ
ВІДНОШЕНЬ В АНГЛОМОВНОМУ ЖУРНАЛЬНОМУ
ДИСКУРСІ: ВІКОВИЙ АСПЕКТ**

Данильченко І.В.

У статті розглядається вплив віку журналістів на вживання синтаксичних засобів вербалізації часу в сучасному англomовному журнальному дискурсі. Встановлено, що темпоральні значення узагальнюються від позначення окремих моментів часу у молодих авторів до його динамічності та неподільності у пожитому віці.

Ключові слова: англomовний журнальний дискурс, темпоральність, референція, вік, синтаксис.

В статье рассматривается влияние возраста журналистов на употребление синтаксических средств вербализации времени в современном англoязычном журнальном дискурсе. Установлено, что темпоральные значения обобщаются от обозначения отдельных моментов времени у молодых авторов к его динамике и нечленности у пожилых журналистов.

Ключевые слова: англoязычный журнальный дискурс, темпоральность, референция, возраст, синтаксис.

The article explores syntactical means of verbalizing time in modern English magazine discourse from the perspective of the journalists' age. It is revealed that temporal meaning is generalized from discrete time reference with young authors to dynamicity and indivisibility with elderly writers.

Key words: magazine discourse, temporality, reference, age, syntax.

Темпоральні відношення, які на рівні синтаксису оформлюються обставинами й підрядними реченнями часу, посідають важливе місце в медіа-дискурсі завдяки необхідності встановлення часових меж подій і явищ та їх співвіднесення з частотністю публікації видань. Медійна важливість темпорального чинника виявляється у тому, що, з одного боку, зміст текстів узгоджується з частотністю виходу газет, журналів, теле- чи радіовипусків, а з іншого, сучасні ЗМІ не лише занурені в час, але й формують його [3, с. 62], що ставить у центр уваги фактор мовної особистості журналіста й зумовлює актуальність цієї розвідки. Особливу увагу привертає відображення темпоральних відношень в аспекті віку репортерів, оскільки, залежно від досвіду та знань людини на певних етапах життя, час концептуалізується й, відповідно, вербалізується по-різному. Тому метою цієї статті є виявлення впливу віку журналіста на особливості синтаксичної вербалізації темпоральних відношень в англomовному журнальному дискурсі. Матеріалом дослідження слугує корпус обставин і підрядних речень часу, виокремлених методом суцільної вибірки з 90 статей часопису *Newsweek* за 2005–2012 рр.,

написаних журналістами різного віку: ранньої дорослості або молодості, що охоплює межі від 20 до 39 років, середнього віку, що триває від 40 до 59 років, та пізнього періоду, або старості, – понад 60 років [5, с. 29].

Конструювання часу в англomовному медіа-дискурсі зазвичай спирається на взаємодію ритмічної, циклічної й лінійної моделей часу [1, с. 688; 3, с. 63], що визначають особливості мовного оформлення темпоральних відношень. Ритми людського організму, втілені у повторюваних рухах на зразок скорочення серця та у перцептивному моменті тривалістю 2–3 секунди, є основою людського досвіду тривалості й темпоральності [8, с. 187]. Циклічна модель часу, в якій на первинні ритми тіла накладаються природні цикли [1, с. 688], утворена внаслідок повторюваності явищ і втілена у щогодинних та півгодинних випусках теле- й радіоновин та щоденних публікаціях газет. Журнальний дискурс утворений унаслідок взаємодії циклічної та лінійної моделей. З циклічною моделлю часу пов'язана публікація журналів новин один раз на тиждень, що виявляється у співвіднесенні обставин *lastweek*, *thisweek* і назв днів із датами на

журнальних обкладинок, які позначають час виходу номеру. Лінійна темпоральна модель представлена у текстах журнальних статей як послідовність подій і явищ, як лінія *минуле-теперішнє – майбутнє* за допомогою дат. Водночас тижнева періодичність виходу часописів передбачає нижчу оперативність подачі інформації порівняно з іншими різновидами медіа-дискурсу, дозволяючи узагальнювати більше фактів із різних сфер діяльності людини незалежно від часу публікації. Тому події й факти, висвітлені у журнальному дискурсі, співвідносяться з темпоральною шкалою, що передбачає лінійність часових фрагментів, віддалених на різну відстань від часу публікації журналів.

Залежність відображення в англomовному журнальному дискурсі темпоральних відношень від віку авторів виявляється у двох ракурсах: по-перше, вік визначає загальну кількість темпоральних конструкцій у статтях, по-друге, зумовлює частотність вживання обставин на позначення точного або приблизного часу.

Із віком загальна кількість темпоральних конструкцій зменшується, що свідчить про фокусування у молодому віці уваги на темпоральних характеристиках дійсності. Журналісти похилого віку фокусуються на більш складніших відношеннях: причини, цілі, наслідки, умови тощо. У статтях молодих репортерів виявлено 835 темпоральних конструкцій, у матеріалах авторів середнього віку – 769, а в журналістів віком понад 60 років – 698.

На тлі вікової тенденції до зниження кількості темпоральних конструкцій змінюється їх семантика, відображена у ступені точності позначення часу. Особа, яка концептуалізує час, або спостерігач [10, с. 83], вносить у лінійну модель два суперечливі, на думку Н.Д.Арутюнової, компоненти: точку й рух [1, с. 692]. При концептуалізації часу взаємодія тіла людини як початкової точки відліку зі сприйняттям спирається на соматичні орієнтири БЛИЗЬКО – ДАЛЕКО, котрі репрезентують відстань від спостерігача до об'єктів [3, с. 26]. Відповідно, виокремлюємо темпоральну *концептуалізацію близька*, за якої мовець здійснює точну часову референцію, напр., *on Monday, in July 2012*, та *концептуалізацію далеко*, де вказівка на час дається приблизно, напр., *lately, longago, sameday*. Специфіка значення темпоральних одиниць зумовлена тим, що час є гетерогенною сутністю: з одного боку, це проміжок [11, с. 872] між двома точками [13], що вимірюється годинами, хвилинами тощо [14, с. 651], а з іншого, він є аморфною й безкінечною сутністю [13]. Тому час може бути представлений як точка, тобто дискретне місце на часовій шкалі, як *інтервал*, тобто вимірювана протяжність між двома точками, або як *матриця*, що асоціюється з безкінечною протяжністю, що не має меж та контурів.

Для розкриття особливостей семантики одиниць на позначення неоднорідних сутностей, якою є час, у когнітивній лінгвістиці застосовується теорія побудови перспектив (VantageTheory), спочатку розроблена для пояснення сприйняття кольорів за аналогією до орієнтування людини у просторі й часі [12, с. 494] й використана для пояснення низки різних явищ мови і дискурсу [4, с. 137; 7, с. 90]. У межах цієї теорії категоризація дійсності розгляда-

ється як побудова перспектив, що формуються внаслідок взаємодії трьох координат: точки відліку, представлені індивідом, який орієнтується, руху і спокою [4, с. 137]. Категорія представлена двома перспективами (vantages): основною (dominant), співвідсною зі статикою, та вторинною (recessive), пов'язаною з динамікою. Основна категоріальна перспектива імплікує близькість спостерігача до референта, котрий постає як однорідна сутність, сукупність однотипних властивостей, рис подібності, на яких індивід фокусується (zoomin) [7, с. 91]. Тому вважаємо, що цю перспективу формують обставини на позначення точного часу, співвідносного з дискретною точкою, напр., *on March 17*, або інтервалу з вказівкою на його точну протяжність, напр., *over the past 10 years*. Точність часової референції досягається за рахунок вживання у складі обставин, що вказують на точку на часовій шкалі, числівників та іменників в одиниці на позначення годин, напр., *at 7 a.m., at 14.30*, частин доби, напр., *in the morning, at night*, днів тижня, напр., *on Monday*, місяців, напр., *in April*; пір року, напр., *in summer*; років, напр., *in 2012*, а також назв подій, що асоціюються з точними датами, напр., *on Christmas*. Обставини, що подають вимірний інтервал, вказують на точну протяжність іменниками у множині й числівниками, напр., *within 5 months*. В основній перспективі обставини на представлення темпоральної точки та інтервалу орієнтують читача у часі описуваної події чи явища.

Вторинна перспектива пов'язана зі зменшенням категорійних ознак і акцентує віддалення (zoomout) від окремих елементів та їх синтезу у певну нову єдність [7, с. 93], а тому ця перспектива відображена у вербалізації часу в термінах простору, напр., в обставині часу *foralongtime* означення *long* позначає фізичну протяжність [8, с. 48]. Цю перспективу встановлюють три групи обставин: на позначення невизначеної часової точки, напр., *at the crucial moment*, приблизного інтервалу, напр., *during the irscampaign*, та матриці [8, с. 141], напр., *in thelongrun*. Їх особливістю є те, що відсутність вказівки на чіткі часові межі акцентує інші значення, як-от простору й оцінки, що виявляються у вторинній перспективі. Розглянемо ці різновиди обставин.

Обставини на позначення невизначеної часової точки включають конструкції просторової та оцінної семантики, що набувають темпорального значення в контексті. Темпорально-просторові конструкції містять іменники, що вказують на місцезнаходження референта у просторі, напр., одиниця *deathbed* позначає ліжко, на якому лежить людина в останні хвилини свого життя [14, с. 235], тобто імплікує просторове розміщення референта. Внаслідок переосмислення просторової семантики й розуміння смерті як кінцевої точки життєвого шляху [14, с. 235], обставина *on their deathbeds* набуває темпорального значення у наступному реченні: *On their deathbeds, most people don't regret not having clambered a rung higher, but having worked too hard, and having lost touch with friends* [Newsweek 20.09.2010]. Темпоральна точка, позначена обставиною *on the deathbed*, подається узагальнено, на що вказує підмет *most people*.

Темпорально-оцінні конструкції містять оцінний прикметник чи прислівник та іменник на позначення часу *time, moment, hour, period, stage, age, juncture*, напр., *in a completely capricious moment, in an age of big achievements, in difficult stages of their deployment, on a clear day in politics*. Ці конструкції не стільки орієнтують читача у часі описуваних подій, скільки впливають на читача, формуючи певне ставлення до описуваної події, адже час у цих обставинах слугує фоном для вираження оцінки й суб'єктивної думки автора. У темпорально-оцінних конструкціях час представлений як річ, якою можна маніпулювати на користь чи на шкоду чомусь, як інструмент для досягнення певної мети, як предмет, який можна створити, здобути, використати, втратити тощо (пор. *Commodity sense – Evans 2004: 177*). Так, в обставині *at critical junctures in campaigns* автор фокусує увагу на оцінному прикметнику *critical*, який, вказуючи на неточний час, акцентує увагу на цінності певного моменту, важливості розгортання діяльності в окремий часовий період: *Playing to stereotypes can endear them to voters at critical junctures in campaigns* [Newsweek 8.03.2008].

Невизначений інтервал у разі позначення вторинної перспективи вербалізується обставинами з прийменниками *in, over, during, through* та абстрактними іменниками на позначення процесу (*deployment, marketing, promotion*), що імплікують обмежений, але чітко не визначений проміжок часу, напр., *Medicare and Medicaid paid billions to buy cancer and kidney patients the anti-anemia drugs to help them avoid blood transfusions or boost energy during grueling chemotherapy* [Newsweek 08.11.2011]. У наведеному реченні обставина *during grueling chemotherapy* імплікує обмеженість часового інтервалу, протягом якого проводиться хіміотерапія, не фіксуючи при цьому чіткі часові межі, оскільки курс цього лікування може бути різним. Натомість автор фокусує увагу на попередженні шкідливих наслідків цього процесу, а не на тривалості самої терапії.

Матриця відбиває концептуалізацію часу як аморфної сутності, що не має меж та контурів і включає в себе безкінечну кількість точок та інтервалів, які не виділяються окремо [8, с. 142]. Час представлений як абсолютизм, форма буття, що не залежить від окремих подій, не зводиться до сукупності чи секвенції часових проміжків, а є неперервним рухом, на тлі якого людина сприймає зміни й ідентифікує події. Час як матриця (*matrix sense – Evans 2004: 141*) вербалізується прислівниками *lately, recently, eventually, immediately, once* (у значенні *колись, одного разу*), *long, temporarily* та іменними виразами *for a while, forever, in modern times, in the long run, in quite some time, in the future, sooner or later, long ago, the other day*, вказуючи на час події узагальнено. Часова матриця є своєрідною референційною рамкою (*reference frame*), каркасом (*template*), патерном (*pattern*), фоном (*background, backdrop*) [8, с. 144], на якому виокремлюються часові точки й інтервали. Відповідно, у журнальному дискурсі матричне представлення часу не має на меті зорієнтувати читача у часі, а лише фон для розгортання інших характеристик дійсності у тексті: *Someday, all the fossil fuels that used to be in the ground will be burned* [Newsweek 20.09.2010]. У наведеному

реченні обставина *someday* вказує на час узагальнено, акцентуючи сам факт закінчення ресурсів викопного палива.

На відміну від обставин, які або орієнтують читача у часі описуваних подій в основній перспективі, або створюють фон для акцентування інших (нетемпоральних) характеристик у вторинній, підрядні речення часу встановлюють хронологічний зв'язок між двома чи кількома подіями, відбиваючи відношення одного часового фрагмента до іншого (інших), тому належать до іншого рівня фрагментування дійсності. На темпоральний зв'язок між двома (чи більше) подіями вказують підрядні речення й обставини часу, що вводяться сполучниками *when, while, since, until, before, after, as, once* [9, с. 158]. З позицій теорії побудови перспектив обставини й підрядні речення часу зі сполучниками *when, while, since, until* утворюють основну перспективу, оскільки темпоральне значення є для них основним, прототиповим. Обставини й підрядні частини зі сполучником *when* акцентують одночасність двох подій [9, с. 158], зі сполучником *while* фокусують увагу на тому, що дія, описана у підрядній частині, триває довше, ніж дія, відображена в головній частині, напр., *It's appropriate to spend while the economy is weak* [Newsweek 20.12.2010]. Конструкції з *since until* фіксують часові межі: *Another six soldiers have killed themselves since the stand-down* [Newsweek 06.11.2007].

Вторинна перспектива, пов'язана з віддаленістю події від спостерігача, зумовлює вживання обставин і підрядних речень часу з часово-просторовою, часово-причиною, часово-умовною й часово-концесивною семантикою. Диференціація цих різновидів другорядної перспективи здійснюється на основі аналізу значення прийменника, що вводить обставину, або сполучника, що приєднує підрядну частину, та його комбінування з різними мовними одиницями. Розглянемо виокремлені різновиди вторинної перспективи.

Часово-просторові обставини й підрядні частини вводяться сполучниками *before* й *after*, що вказують на часову послідовність [9, с. 158]. Однак прототиповим для них є значення локалізації об'єкта попереду-позаду у просторі [15, с. 155], що підтверджує значна кількість у журнальних статтях обставин місця зі сполучниками *before* й *after* з просторовим значенням. У разі позначення вторинної перспективи конструкції з *before* локалізують подію у часі ближче до спостерігача, *after* – на більшій відстані [10, с. 84]. Наприклад, у підрядній частині наведеного нижче речення сполучник *before* вказує на те, що час створення позашляховика й комп'ютера знаходиться ближче до автора, ніж час стабілізації рівня вуглекислого газу на планеті у головній частині: *A geologic regulatory process fixed the world's carbon dioxide levels before humans arrived with their SUVs and computers* [Newsweek 20.09.2010].

Часово-причинові конструкції вводяться сполучником *as*, який має значення зумовленості [6, с. 347], а при встановленні вторинної перспективи вказує, що поява, зміна чи припинення дії, зазначеної у підрядній частині чи обставині з *as*, викликає зміну ситуації, описаної у головній частині [9, с. 158]. Так,

у наведеному нижче реченні зміна політичного курсу, про який повідомляється у підрядній частині (*as policy shifts*), не стільки співіснує у часі з підприємницькою діяльністю у країні, скільки створює можливість для її покращення: *Some renewable firms are expecting their domestic business to grow rapidly as policy shifts* [Newsweek 7.06.2010].

Часово-умовні обставини й підрядні частини, що вводяться сполучником *once*, часово-концесивні зі сполучником *whenever* і часово-порівняльні зі сполучниками *as soon as*, *as long as* встановлюють вторинну перспективу. Темпоральне значення, взаємодіючи з іншими, виявляється тільки в контексті, напр., *But once elected, Sarkozy quickly disappointed far-right voters – along with just about everyone else* [Newsweek 28.02.2011].

До окремих груп, не співвідносних з основною чи вторинною перспективою, відносимо обставини частотності, які акцентують увагу на повторюваності подій, напр., *often, frequently, sometimes*, та обставини руху, які репрезентують рух від дальньої часової точки до спостерігача, напр., *still, so far, no longer, already, yet*. Обставини частотності вказують на повторюваність дії, напр., *often, frequently, sometimes, rarely, always, never, again, repeatedly*, виокремлюють регулярні проміжки часу, через які повторюються описувані події, напр., *every week, every month, every year*, та вказують, вкотре відбувається зазначена подія, *for the first time, twice*. Обставини руху *still, so far, no longer, already, yet* вказують на часові відношення найбільш абстрактно: *still* акцентує незмінність ситуації у минулому та тепер і характеризує дію як неочікувану чи небажану, *so far* імплікує можливість зміни ситуації у майбутньому, *no longer* вказує на дію, яка відбувалася в минулому і завершилася дотепер, а зв'язок між двома подіями виражається прислівниками *already* й *yet* [6, с. 260].

У журнальному дискурсі новин категорія часу об'єктивована як взаємодія основної й другорядної категоріальних перспектив. Основна перспектива, співвідносна з точним часом, вербалізується на рівні фрази обставинами на позначення дискретної часової точки та інтервалу з чіткими часовими межами, а на рівні речення – підрядними темпоральними частинами зі сполучниками *when, while, since, until* і обставинами з цими ж сполучниками. Вторинна перспектива, втілена у зближенні часу з іншими ознаками, як-от простором і оцінкою, вербалізується на рівні фрази обставинами на позначення невизначеної часової точки, інтервалу без чітко визначених меж і матриці, а на рівні речення – підрядними частинами зі сполучниками *before, after, as, once, whenever, as soon as, as long as* і обставинами з цими ж сполучниками. З урахуванням розглянутих положень проаналізуємо вплив віку журналістів на вживання темпоральних обставин і підрядних частин у сучасному англomовному журнальному дискурсі спочатку на рівні фрази, а потім на рівні речення.

У статтях молодих авторів категорія часу на рівні фрази представлена переважно основною перспективою: виявлено 250 обставин основної перспективи на протигагу 232 на позначення вторинної. Це свідчить про важливість для молодих репортерів точної часової референції: в основній

перспективі 143 обставини на позначення дискретної часової точки, напр., *in 1986*, вказують на чітке місце на часовій шкалі, тобто окремі моменти, на яких людина зосереджується, й 107 обставин на позначення інтервалу з чіткими часовими межами, напр., *over 2 months*, у статтях молодих журналістів свідчать про фокусування у цьому віці на обмеженій тривалості часу з чіткими межами. Зважаючи на короткий життєвий шлях молодих людей (до 40 років), у їх свідомості ще не склалося уявлення про значну часову протяжність. На важливість у молодому віці чітких часових меж вказує частіше вживання молодими авторами фраз із прийменниками *in* та *within* (32 одиниці), котрі позначають концептуалізацію часу як контейнера [15, с. 188]. У статтях авторів середнього й похилого віку кількість цих обставин зменшується до 14 й 12 відповідно. Загальна кількість обставин на позначення точки й інтервалу в основній перспективі зменшується до 137 і 76 одиниць у статтях авторів середнього віку й 104 та 51 у літніх журналістів.

У авторів середніх літ дистрибуція обставин на позначення основної й вторинної перспектив майже однакова: виявлено 213 обставин на позначення основної перспективи й 221 обставину на позначення другорядної. Рівномірна дистрибуція цих обставин у статтях репортерів середнього віку відбиває їхню зосередженість однаковою мірою як на точному часі, так і на розмитих темпоральних вказівках.

У статтях журналістів похилого віку категорія часу представлена взаємодією основної та вторинної перспектив із перевагою останньої, що свідчить про концептуалізацію динамічності й неподільності часу в похилому віці. У проаналізованих статтях авторів цієї вікової групи 209 обставин вказують на невизначену часову точку, невизначений інтервал та матрицю, пов'язані з вторинною перспективою, на протигагу 155 обставинам основної перспективи. Точка при позначенні вторинної перспективи вказує не стільки на місце на часовій шкалі, скільки на місцезнаходження референта у просторі, що свідчить про злиття часу й простору у свідомості людей похилого віку. Інтервал у статтях авторів похилого віку, котрий вербалізується виразами з прийменниками *in, for, over, during, through, under* та іменниками у множині з квантифікаторами *some, quit some, several*, свідчить про відсутність чітких часових меж. У складі цих обставин прийменник *over* імплікує підняття спостерігача над поверхнею [15, с. 64], напр., *It is unlikely that all these jobs will move offshore over the next several years* [Newsweek 25.07.2005], а *through (throughout)* позначає перетин горизонтальної площини [15, с. 217], напр., *He helped pass the Balanced Budget Act of 1997, which led to the first federal surpluses through decades* [Newsweek 07.03.2011]. Матриця свідчить про концептуалізацію часу гештальтно у похилому віці. Внаслідок пройденого довгого життєвого шляху літніх людей (понад 60 років) велика кількість часових моментів та інтервалів зливаються в аморфну масу, тому події сприймаються на значній ментальній відстані й вказівка на точний час стає не важливою. Натомість

увага літнього репортера акцентується на складніших характеристиках дійсності, відносячи час до фону, референційної рамки, що наповнюється змістом.

На рівні речення у статтях молодих авторів 142 конструкції утворюють основну перспективу, представлену обставинами й підрядними реченнями з *when* та *while* (102 конструкції), що акцентують одночасність, співіснування у часі кількох подій, та конструкціями з *since* *until* (73 конструкції), що фіксують часові межі. Другорядна перспектива, пов'язана із супутньою семантикою, налічує 73 одиниці. У статтях авторів середнього і похилого віку категорія часу на рівні речення представлена більш рівномірною взаємодією двох перспектив: 123 одиниці формують основну перспективу й 83 – вторинну у журналістів середнього віку і 127 та 76 відповідно у статтях авторів похилого віку. Це свідчить про урізноманітнення й узагальнення темпоральних відношень з віком репортера.

Сталю у журналістів трьох вікових груп є кількість обставин частотності й руху. На частотність у статтях молодих журналістів вказують 72 одиниці, у текстах авторів середнього віку – 91, а похилого віку – 78. Так, у наведеному нижче реченні

обставини *always* та *repeatedly* вказують на те, що автор неодноразово стикався з описаною ситуацією: *Facebook has repeatedly changed its privacy policy, always in one direction* [Newsweek 7.06.2010]. На рух вказують 66 обставин у статтях молодих журналістів, 43 – у матеріалах журналістів середнього віку й 53 – похилого віку. Рівномірна дистрибуція цих обставин у статтях трьох вікових груп вказує на концептуалізацію схожих повторюваних дій у будь-якому віці.

Отже, вікове зменшення кількості обставин і підрядних речень часу свідчить про перехід журналістів від фокусування на темпоральних характеристиках дійсності у молодому віці до складніших відношень у літніх репортерів: причини, наслідку, умови, допусту. Представлення темпоральних відношень змінюється від фрагментарної категоризації у молодому віці до акцентування динамічності й неподільності часу у статтях журналістів похилого віку. Перспективи дослідження вбачаємо в аналізі особливостей вербалізації інших абвербіальних відношень у журнальному дискурсі в аспекті віку репортера: причини, цілі, наслідку, умови й допусту.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 895 с.
2. Гошилик Н. С. Лексична репрезентація часу в системі сучасної англійської мови та публіцистичному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Гошилик Н. С. – Харків, 2011. – 16 с.
3. Потапенко С. І. Сучасний англійськомовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти : монографія / С. І. Потапенко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – 391 с.
4. Потапенко С. И. Языковая репрезентация категорий: данные теории построения перспектив / С. И. Потапенко // Когнитивные исследования языка : сб. науч. тр. – М., 2010. – Вып. VII : Типы категорий в языке. – С. 137–143.
5. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – 264 с.
6. English Grammar / ed. John Sinclair. – L. ; Glasgow : Harper Collins Publishers, 1991. – 486 p.
7. Gaz A. Let me hear you talk and I'll tell you where you are / A. Gaz // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія "Філологічні науки". – 2007. – С. 90–97.
8. Evans V. The Structure of Time: Language, Meaning and Temporal Cognition / V. Evans. – Amsterdam (Phil) : John Benjamins, 2004. – 224 p.
9. Hewings M. Advanced Grammar in Use / M. Hewings. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – 294 p.
10. Langacker R. W. Cognitive Grammar : A Basic Introduction / R. W. Langacker. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – 563 p.
11. Longman Exams Dictionary. – Harlow : Longman, 2007. – 1833 p.
12. MacLaury R. E. Introducing vantage theory / R. E. MacLaury // Language Sciences. – 2002. – Vol. 24, № 2. – P. 493–536.
13. Merriam-Webster Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.merriam-webster.com/dictionary/time>. – Назва з екрану.
14. Oxford Advanced Learner's Encyclopaedic Dictionary. – Oxford : Oxford University Press, 1992. – 890 p.
15. Tyler A. The Semantics of English Prepositions: Spatial Scenes, Embodied Meaning and Cognition / A. Tyler, V. Evans. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 255 p.

УДК 811.11'42

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ДИНАМІКИ КОГНІТИВНОЇ ТА КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФАЙЛERA ПІД ЧАС ДОПИТУ (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОГО ТЕЛЕСЕРІАЛУ "МИСЛИТИ ЯК ЗЛОЧИНЕЦЬ")

Бондаренко Я.О.

У статті аналізується вербалізація динаміки когнітивної та комунікативної діяльності профайлера під час допиту в американському телесеріалі "Мислити як злочинець". Визначаються мовні засоби реалізації комунікативної стратегії блефу, а також аргументативної та конфліктної комунікативних стратегій. Досліджується роль ціннісних концептів у комунікативній діяльності мовної особистості. Ключові слова: мовна особистість, когнітивна діяльність, комунікативна діяльність, вербалізація, комунікативні стратегії й тактики, ціннісні концепти.

В статье анализируется вербализация динамики когнитивной и коммуникативной деятельности профайлера во время допроса в американском телесериале "Мыслить как преступник". Определяются языковые средства реализации коммуникативной стратегии блефа, а также аргументативной и конфликтной коммуникативных стратегий. Исследуется роль ценностных концептов в коммуникативной деятельности языковой личности.

Ключевые слова: языковая личность, когнитивная деятельность, коммуникативная деятельность, вербализация, коммуникативные стратегии и тактики, ценностные концепты.

The article deals with verbalization of profiler's cognitive and communicative activity dynamics during the interrogation in the American TV series "Criminal Minds". Language means of expressing bluffing, argumentative and conflict communicative strategies are singled out. The role of value concepts in language personality's communicative activity is determined.

Key words: language personality, cognitive activity, communicative activity, verbalization, communicative strategies and tactics, value concepts.

Одним із центральних об'єктів сучасних лінгвістичних досліджень є мовна особистість як продуцент тексту і дискурсу й носій індивідуального стилю вербальної поведінки (див., напр., [1; 3; 4]). Складна, багатовимірна природа мовної особистості обумовлює доцільність застосування комунікативно-когнітивного підходу під час її вивчення, оскільки він дозволяє знаходити численні кореляції між комунікативними й когнітивними характеристиками мовців. Зокрема, використання комунікативно-когнітивного підходу вбачається продуктивним під час дослідження вербалізації когнітивної діяльності в тексті і дискурсі, оскільки когнітивна діяльність ословеснюється через діяльність комунікативну. Актуальність аналізу динаміки когнітивної й комунікативної діяльності мовної особистості пояснюється поступовим зсувом

сучасних лінгвістичних розвідок зі статичних параметрів тексту і дискурсу на їхню динаміку (див., напр., [2, 5]).

Когнітивна діяльність мовної особистості в дискурсі найбільш яскраво виявляється в певних комунікативних ситуаціях. Їхній багатий репертуар дає вивчення професійного спілкування лікарів, криміналістів, психологів і т.п. Метою цієї статті є дослідження динаміки когнітивної й комунікативної діяльності профайлера, тобто психолога-криміналіста, під час допиту підозрюваного. Матеріалом статті слугувала одна із серій відомого сучасного американського телесеріалу "Мислити як злочинець", сюжет якої розгортається саме навколо процесу допиту, поданого шматками. Як зазначає профайлер Джейсон Гідеон, який проводить цей допит, саме допит є найбільш динамічною формою

профілювання: *Interrogation is the most dynamic form of profiling* (Criminal, 2/10).

Перш ніж перейти до безпосереднього аналізу тексту допиту, слід зупинитися на декількох важливих контекстуальних моментах. По-перше, в аналізованому кінотексті допит підозрюваного проводиться в м'якій і підкреслено політкоректній формі. По-друге, він відбувається в умовах цейтноту, оскільки мова йде про попередження великого теракту. Нарешті, проводить допит згадуваний вище агент Гідеон, але йому допомагають обробляти інформацію, що поступає від підозрюваного, інші співробітники, які спілкуються з Гідеоном через особливий пристрій. Таким чином, динаміка комунікативної діяльності Гідеона під час допиту обумовлена динамікою когнітивної діяльності як його самого, так і його колег.

Оскільки формат цієї статті не дозволяє навести повний текст допиту, обмежимося його ключовими етапами. Зазначимо, що він складається з декількох окремих розмов-епізодів, які в тексті фільму можуть перериватися паралельними сюжетними лініями.

Мета Гідеона – “розколоти” підозрюваного, дізнатися від нього про час і місце імовірного теракту. Оскільки Гідеон знає, що має справу з дуже витривалою людиною, здатною переносити фізичне й психологічне знущання, він підкреслено дистанціюється від своїх жорстких попередників і демонструє максимальну уважність і повагу до підозрюваного:

- I am sorry for the treatment you've suffered. If you don't mind I'd like to spend some time with you.

- If I don't mind?

- I'd like to get to know you as a person. Your faith. Your ideology.

- To what end?

- Studying human behavior is what I do. I'd like to believe with greater understanding one day we can come to a peaceful resolution of all our differences.

- Is that so?

- Look. I don't know what you have done or what you may have planned to do. But unlike the other detainees here you have the education, intelligence to convey the nuances of your culture. That's what interests me.

- And if I don't give you what you want then you will resort to other tactics.

- I swear to uphold the United States Constitution no matter where I am, no matter who I deal with (Criminal, 2/10).

Наведений уривок починається з вибачення Гідеона за своїх жорстоких колег (*I am sorry for the treatment you've suffered*) і з прохання дозволити йому поспілкуватися з підозрюваним: *If you don't mind I'd like to spend some time with you*. Перша репліка-перепитування адресата виражає явний подив, а його наступні репліки – неприхований скепсис. Репліка *I'd like to get to know you as a person. Your faith. Your ideology* сигналізує початок реалізації Гідеоном комунікативної стратегії блефу у межах концептуалізації інтерв'ю як гри в карти. Ця стратегія реалізується через нещирі, напівправдиві висловлювання Гідеона, які маскують його справжні наміри. Крім того, важливою тактикою у межах стратегії

блефу є лестощі, ядром яких виступають ціннісні концепти ОСВІТА (лексема *education*) та РОЗУМ (лексема *intelligence*): *But unlike the other detainees here you have the education, intelligence to convey the nuances of your culture*. Зазначені позитивно-оцінні концепти підсилюються контрастивним порівнянням *But unlike the other detainees here*.

Коли підозрюваний люб'язно погоджується поспілкуватися з Гідеоном, останній дозволяє йому перехопити ініціативу:

- What type of name is Gideon?

- American.

- I often forget that in your culture you put your country first and your God last.

- You don't consider yourself Egyptian as well as Muslim?

- Oh, Egyptian! In two minutes you know more about me than those thugs found out in two months.

- They and I have very very different motives and methodology.

- And yet your country relies on them to protect you from us.

- Sometimes they are our worst enemy.

- Year. Who is your worst enemy, Agent Gideon?

- It's not a who. It's a what. Ignorance.

- You are a very honest man.

- And you? Must have become a hafiz by what – age 10?

- Nine.

- Any person with the discipline and dedication to memorize the entire Koran by age 9 must have a very serious reason to choose the life of violence.

- Perhaps. We are through already?

- No, not at all. The sun is about to set. Mecca's in that direction. I'll have a prayer rug and water bottles sent in (Criminal, 2/10).

У цьому уривку начебто малозначущі репліки Гідеона і підозрюваного вербалізують їхні ціннісні концепти – ПАТРІОТИЗМ (лексеми *American, Egyptian, country*) та РЕЛІГІЙНІСТЬ (лексеми *God, Muslim*). Крім того, репліка підозрюваного *I often forget that in your culture you put your country first and your God last* підкреслює відмінності в ієрархії цих концептів ціннісних картинах світу підозрюваного та профайлера Гідеона. Відповідь останнього, що базується на отриманій від колег інформації про єгипетське походження адресата, має подвійну мету – заглянути ідеологічні розбіжності між ним самим і підозрюваним та справити на нього враження своєю обізнаністю. Трохи здивована компліментарна репліка підозрюваного у відповідь – *Oh, Egyptian! In two minutes you know more about me than those thugs found out in two months* – сигналізує про досягнення останньої мети. Наступний комплімент підозрюваного на адресу Гідеона – *You are a very honest man* – має іронічний відтінок, оскільки натякає на нещирість профайлера. Проте Гідеон неначе не помічає іронії і скепсису адресата, а його репліка *Any person with discipline and dedication to memorize the entire Koran by age 9 must have a very serious reason to choose the life of violence* має вже потрібну мету: черговий комплімент через ціннісні концепти ДИСЦИПЛІНА (лексема *discipline*) та ВІДДАНІСТЬ (лексема *dedication*), імпліцитне виправдання *must have a very*

serious reason to choose the life of violence та спробу викликати відвертість адресата. Проте відповідь останнього є ухильною – *Perhaps*. Більш дієвою тактикою зацікавлення адресата виявляється раптове припинення розмови Гідеоном, про що свідчить запитання *We are through already?* Воно є ключовим в реалізації наскрізної стратегії блефу, яка на поверхні виражає повагу профайлера до віри й релігійних ритуалів співрозмовника, а насправді ж вона вводить його в оману стосовно реального часу, таким чином надаючи Гідеону невеличку часову перевагу.

На наступному етапі допиту Гідеон вдається до аргументативної стратегії і вступає в ідеологічну дискусію з підозрюваним, начебто намагаючись змусити його переосмислити свої переконання:

– I'd like you to explain something to me.

– Hm.

– How can you ignore the fact that Mohammed preached passivity while he was in Mecca? Do no violence.

– His later message from Medina was perfectly clear. When violence comes upon you you must fight back with violence.

– Verse of the sword. Just someone's spin on the words of the prophet. It's not even part of the Koran.

– Hm. What it does say in the Koran – fight and slay the infidels wherever you find them and seize them in every stratagem of war.

– Unless they repent. Establish regular prayers. And practice regular charity.

– Is it your intention, Mr. Gideon, to become a man of faith and revert to Islam?

– I am a man of faith. I have repented, I pray regularly and I practice charity. I have never committed violence against you. So how is it that my faith would allow you to believe and worship as you please and yours would take my life and snuff it out?

[...]

– You inquired about my childhood earlier. I will tell you that it was a happy one until one day a bomb fell out of the sky and leveled the bazaar that I was in with my family. I was only 8.

– Must have been horrifying for such a young boy.

– When the rubble was cleared half of my family was dead. It was on that day that I swore my life to vengeance for Allah.

– And for that very reason those holding you here can never let you leave. Your only hope is to tell me so I can hopefully one day share your struggle with the world.

– Your government won't even admit that I exist. How possibly can you tell my side of the story? (Criminal, 2/10).

У наведеному уривку Гідеону вдається продемонструвати достатньо глибоке знання Корана. Роздратування співрозмовника з цього приводу сигналізується саркастичним питанням *Is it your intention, Mr. Gideon, to become a man of faith and revert to Islam?* Коли ж профайлер удається до жорсткішої комунікативної стратегії, вперше підкреслюючи, а не загладжуючи розбіжності між своєю вірою та вірою співрозмовника (*So how is it that my faith would allow you to believe and worship as you please and yours would take my life and snuff it out?*), останній

уперше розповідає щось про себе, пояснюючи свій ідеологічний вибір: *When the rubble was cleared half of my family was dead. It was on that day that I swore my life to vengeance for Allah.*

Оскільки спроби колег Гідеона верифікувати згадуваний підозрюваним нещасний випадок виявилися марними, він приймає рішення відкрити свої карти адресатові (*"show him his hand"*), повідомивши йому про перші успіхи антитерористичної операції:

– Going to give you the respect of telling you of what's just happened. A team of agents raided an Omega cell location. Actually, both of them. [...]. You gain nothing by remaining silent.

– Jihad is forever.

– Excuse me (Criminal, 2/10).

Коли колега Гідеона Рід вказує на дивну реакцію підозрюваного – полегшення замість розчарування, профайлер миттєво інтерпретує отриману інформацію і встигає попередити колег про пастку. Проте один з офіцерів не встигає врятуватись, і Гідеон уперше вдається до конфліктної стратегії, прямо обвинувачуючи підозрюваного в загибелі свого колеги:

– You look troubled, my friend.

– You killed one of my men.

– I was here with you.

– Second location was a trap. One of my agents was killed in the explosion.

– This is war. We expect casualties. Shouldn't you?

– He was a good man.

– If he would convert there would be no reason for him to fear death.

– What would you say to his family?

– I'd say 'Where were you to mourn when my son was murdered?' (Criminal, 2/10).

Зміна комунікативної стратегії з аргументативної на конфліктну виявляється плідною – підозрюваний уперше згадує про загибель свого сина (*I'd say 'Where were you to mourn when my son was murdered?'*), імпліцитно звинувачуючи американців у його загибелі. Обробка цієї інформації дозволяє профайлерам з'ясувати ім'я терориста, а пізніше – й імена виконавців теракту.

Нарешті, на останньому етапі допиту Гідеон начебто остаточно розкриває карти перед співрозмовником, повідомляючи йому про свого помічника-суфлера:

– I have been lying to you.

– Of course you have.

– My colleague has been outside watching us as we talk on monitors. Watching your body language. Trying to figure you out (Criminal, 2/10).

Подальша розмова переривається повідомленням, яке викликає у Гідеона шок:

– Something has happened?

– How could you? You choose to contort Islam into an excuse for a life of violence. You have perverted your faith to justify murder.

– Now we are finally chatting, Gideon.

– You accuse Americans of being puppeteers of the third world. Yet you used your men's faith tonight to make them dance for you. Why? Why is it always those who profess themselves to be the most fervent believers in this war – they always manipulate other people to die for them?

- Does your president go into battle or does he send your children?

- Tonight. All those innocent people.

- There is no such thing, Gideon. They were infidels. And they were engaged in activities that spread American policies over the entire world. Your incessant need to own things – material things. Your capitalism rests on the back of third-world countries. No one's hands are clean. No one is innocent.

- Those people tonight. They were innocent. They never hurt you.

- They hurt me by existing. Yes. The infidels shall fall at the hands of the righteous. And that is when the jihad will end.

- So you are ready to murder 4 billion people.

- America has learned nothing from the past. You harden targets like your power plants but you leave the supple fruit for our taking. What has happened tonight will affect your economy for years the way September 11 affected air travel. Maybe the next time a giant shopping centre opens people will think twice before going and maybe next it will be a school. Hey! (Criminal, 2/10).

У цьому уривку Гідеон засипає терориста вкрай емоційними обвинуваченнями, провокує відкритий ціннісний конфлікт за допомогою антиціннісних концептів НАСИЛЬСТВО (лексема *violence*) та ВБИВСТВО (лексема *murder*), а також дієслів з

негативно-оцінними конотаціями *to contort*, *to pervert*, *to manipulate* і, нарешті, отримує інформацію, на яку так довго чекав, – терорист, упевнений у тому, що теракт вже вчинено, випадково вказує на об'єкт теракту (*the next time a giant shopping centre opens*), що дозволяє за лічені хвилини попередити теракт. Терорист уже запізно розуміє, що потрапив у пастку.

Отже, когнітивна та комунікативна діяльність профайлера під час допиту переплетені й взаємообумовлені. Вдалий вибір комунікативних стратегій і тактик впливає на повноту й точність інформації, отриманої профайлером, з іншого боку, він постійно модифікує свої стратегії й тактики по мірі отримання нової інформації. Таким чином, передумовами успішності допиту є інтерпретативна (когнітивна) та комунікативна гнучкість. Водночас блеф як комунікативна стратегія ґрунтується на перекручуванні інформації або дезінформації, а тому розкусити блеф може лише адресат з надзвичайно розвиненими когнітивними здібностями. Поданий аналіз матеріалу демонструє також залежність вибору комунікативних стратегій і тактик адресанта від ціннісної системи адресата, а також важливу роль ціннісних концептів у конфліктному дискурсі. У подальших дослідженнях планується дослідити вербалізацію когнітивної та комунікативної динаміки мовної особистості в інших комунікативних ситуаціях.

Література

1. Бондаренко Я. О. Дискурс акцентуованих мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Бондаренко Я. О. – К., 2002. – 248 с.
2. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.05 / Кагановська О. М. – К., 2003. – 32 с.
3. Калашникова А. А. Языковая личность в русскоязычном блоге : когнитивно-прагматический аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.19 "Теория языка" / Калашникова А. А. – Ростов-на-Дону, 2011. – 19 с.
4. Потапенко С. І. Мовна особистість у просторі медійного дискурсу: Досвід лінгвокогнітивного аналізу / Потапенко Сергій Іванович. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2004. – 359 с.
5. Manuti A. The dynamics of sense making: A diatextual approach to the intersubjectivity of discourse / Amelia Manuti, Rosa Traversa, Giuseppe Mininni // Text and Talk. – 2012. – Vol. 32, № 1. – P. 39–61.

Джерела ілюстративного матеріалу

Criminal Minds. Season 2, Episode 10. = (Criminal, 2/10)

УДК 811.112.2'37

АД'ЕКТИВНІ ОДИНИЦІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ТЕМПОРАЛЬНО-РИТМІЧНИХ ПАРАМЕТРІВ ЗВУЧАННЯ

Блажко М. І.

У статті значення ад'єктивних одиниць сучасної німецької мови на позначення звучання пояснюється через співвіднесення з параметральним компонентом концепту KLANG/ЗВУЧАННЯ. Встановлено, що складниками семантичної структури мовних одиниць, які представляють компонент концепту KLANG/ЗВУЧАННЯ, є просторовість, ритмічність, пов'язана з темпоральністю, та градуальність. Темпорально-ритмічний складник значення ад'єктивних слів відображає здатність людини фіксувати коротку або довгу тривалість звуків і збільшення періодичності звучання.

Ключові слова: прикметники і дієприкметники на позначення темпорально-ритмічних параметрів звуків, параметральний компонент концепту KLANG, темпорально-ритмічний складник значення.

В статье значение адъективных единиц современного немецкого языка, характеризующих звучание, объясняется методом соотнесения его с параметральным компонентом концепта KLANG/ЗВУЧАНИЕ. Установлены такие составляющие семантической структуры языковых единиц: пространственность, ритмичность, связанная с темпоральностью, и градуальность. Темпорально-ритмическая составляющая значения адъективных слов отражает способность человека к фиксации коротких или долгих звуков и увеличения периодичности звучания.

Ключевые слова: прилагательные и причастия, обозначающие темпорально-ритмические параметры звуков, параметральный компонент концепта KLANG, темпорально-ритмическая составляющая значения.

The article relates the meaning of the German words, denoting sound production, to the parametral element of the KLANG / SOUND concept which results in distinguishing the following components in the meaning of the studied units: spatial, rhythmical which underlies time perception, and scalar. The temporal and rhythmic component in the meaning of the units under study reflects human ability to distinguish short and long sounds as well as an increase in their rhythm.

Key words: adjectives and participles denoting temporal and rhythmical parameters of sound, parametral component of the KLANG / SOUND concept, temporal and rhythmical component of meaning.

Загальна антропоцентрична спрямованість сучасних лінгвістичних студій, зростання дослідницького інтересу до вивчення мовних способів структуризації знань та уявлень носіїв різних мов, набутих унаслідок сприйняття навколишньої дійсності й зафіксованих як складники семантики ад'єктивних слів, зумовлюють актуальність звернення до прикметників і дієприкметників сучасної німецької мови на позначення звучання. У наших попередніх наукових пошуках ми виходимо з того, що

досліджувані одиниці на позначення звучання виокремлюють параметральний компонент концепту KLANG, тобто втілене у свідомості людини розуміння властивостей навколишнього середовища, пов'язаних зі звуком. Це дозволило встановити складники семантичної структури мовних одиниць, які об'єднують концепт KLANG у свідомості носіїв німецької мови, й вивчити особливості просторової, градуальної та аксіологічної складових частин значення досліджуваних одиниць [1, с. 73; 2, с. 105; 3, с. 65].

Завдання цієї статті полягає у виділенні темпорально-ритмічного складника семантики досліджуваних одиниць та встановленні параметрів навколишнього середовища, відображених у значенні ад'єктивних одиниць сучасної німецької мови на позначення коротких, тривалих або ритмічних звуків.

Темпорально-ритмічний складник значення прикметників і дієприкметників відображає тривалість, тобто обмежену у часі послідовність звуків, і періодичність звучання як рівномірне чергування звуків за певний інтервал часу. У цьому значенні досліджувані одиниці позначають різну періодичність звучання: короткотривалість і безперервність, а також вказують на його ритмічність, що засвідчують семи у словникових дефініціях досліджуваних одиниць: 'kurz' "короткий", 'gleichmäßig' "рівномірний", 'rhythmisch' "ритмічний", 'ununterbrochen' "безперервний".

Тривалість звучання розуміємо як коротку або довгу послідовність звуків у часі, позначену прикметниками й дієприкметниками. За тривалістю звучання виділяємо засоби позначення короткотривалого й довгого звучання. Параметр *короткотривалість* відображає обмежену у часі послідовність звуків, що засвідчує сема *kurz'* "короткий", яка у значенні дієприкметника *knackend* "той, що тріщить" вказує на нетривалий тріск деревини, напр., *einen kurzen, hellen Laut von sich gebend wie zerbrechendes Holz* [5, с. 473].

Характеристика "короткотривалість" взаємодіє з такими параметрами, як "несподіваність", "джерело звуку", "стан людини", що зумовлює поділ досліджуваних одиниць на позначення короткотривалого звучання на три підгрупи: засоби позначення короткотривалих несподіваних звуків, короткотривалих спеціалізованих звуків, що продуковані людиною або твариною, й засоби позначення короткотривалих супутніх звуків.

Короткотривале звучання відзначається специфікою, зумовленою його несподіваністю й особливостями джерела звуку, позначеного людиною або твариною, натурфактами або артефактами. За параметрами "короткотривалість" і "несподіваність" звучання виділяємо засоби позначення короткотривалого несподіваного пострілу, тріску й гуркоту грому. Дієприкметники *knallend* і *krachend* вказують на раптовість звучання у відрізок часу дуже незначної тривалості, що відображене в їхніх словникових дефініціях [5, с. 850; 8, с. 473].

Поєднання параметрів "короткотривалість" і "джерело звуку" уможливило поділ одиниць на короткотривалі спеціалізовані звуки, продуковані людиною або твариною, та на короткотривалі супутні звуки, які виникають під час маніпуляцій із металевими або дерев'яними артефактами. Одиниці групи "короткотривалі спеціалізовані звуки" позначають короткотривалі звуки, кашель, крик, стопін, дихання людини, звуки тварин. Нетривале клацання язика виникає внаслідок швидких рухів, якщо ударяти його кончиком по альвеолах, вербалізує дієприкметник *schnalzend*, на що вказує його словникове тлумачення, напр., *schnalzend (von schnalzen) – durch eine rasche, schnellende Bewegung mit etw. (bes. der Zunge) einen kurzen, knallenden*

Laut erzeugen [5, с. 1341]. Прикметник *spitz* "гострий" призначений для характеристики короткотривалих шумів, тонів, що засвідчує його словникова дефініція, напр., *spitz – (von Tönen, Geräuschen) heftig, kurz u. hoch* [5, с. 1435]. Подібна незначна тривалість властива голосу, вигуку людини, що виявляється у контексті, напр., *Und als er das nasale Wimmern in des Kuraten Stimme auf den Ton nachempfand, entglitt ihr vor Staunen ein spitzer Aufschrei* [10, с. 106].

Короткі спеціалізовані звуки, продуковані людиною або твариною, позначають дієприкметник *ächzend* "той, що стогне" та одиниця на позначення нетривалого гавкання собаки або лисиці, напр., *bellend – (von Hund und Fuchs) kurze, kräftige Laute von sich gebend* [5, с. 233].

Група одиниць "короткотривалі супутні звуки" представлена засобами позначення нетривалого тріску, удару, звуків, що виникають унаслідок маніпуляцій з артефактами, виробленими з металу, деревини, паперу. Нетривалий тріск, який можна почути при розламуванні деревини, характеризує дієприкметник *knackend*, напр., *knacken – einen kurzen, hellen Laut von sich geben wie zerbrechendes Holz* [5, с. 849]. Короткотривале потріскування паперу позначає одиниця *knisternd* [5, с. 853], а недовге клацання металевими предметами характеризує *klickend* [5, с. 846]. Одиниця *klatschend* акцентує увагу на короткотривалому стукі дощу, що засвідчує її словникова дефініція [8, с. 455].

Тривале звучання розуміємо як властивість звуків лунати довгий інтервал часу. Необмежена тривалість співу, мовлення, булькання, стукі коліс, сигналів механічних приладів тощо репрезентується семами *gedehnt'* "протяжний" або *lange angehalten'* "тривалий" у значенні дієприкметників, напр., *ziehend* "той, що тягнеться", *heulend* "той, що реве", й прикметників, напр., *langgezogen* "тривалий", *unaufhörlich* "безперервний". За параметром "тривалість звучання" поділяємо прикметники й дієприкметники на спеціалізовані тривалі звуки, продуковані людиною під час мовлення, та звуки, пов'язані з перебуванням особи у певному стані.

Одиниці підгрупи "спеціалізовані тривалі звуки" *langgezogen* "тривалий", *heulend* "той, що реве" вказують на особливості вимови людиною окремих звуків, тонів, що засвідчують їхні словникові тлумачення, напр., *langgezogen – in die Länge gezogen, gedehnt, lange angehalten* [5, с. 926]. У наведеному прикладі прикметник *langgezogen* характеризує тривалість вимови людиною голосного звуку, напр., *Das Du zu Christine war ein langgezogenes Du und wie eigentlich: "Du, liebe, liebe Christine, du..."* [4, с. 101].

Прикметник *unaufhörlich* із значенням безперервності акцентує на довгих звуках необмеженої тривалості, напр., *unaufhörlich – nicht aufhörend, nicht endend, fortwährend* [5, с. 1595] і вживається для позначення гучного плачу дітей, який здається безперервним, оскільки швидко втомлює, напр., *Unaufhörlich brüllten die Kinder ihm neue Bestellungen zu, die er mit übertriebenen Gesten entgegennahm* [11, с. 183].

Перебування людини у різних станах часто пов'язане з продукуванням нею звуків. Спляча

людина стогне або бурмоче під час сну, на що вказують досліджувані одиниці *langgezogen* і *heulend*, напр., *Es war kein einfaches Schnarchen; es war ein heulendes Seufzen, unterbrochen von stoßweisem Stöhnen und langgezogenem Blubbern* [7, с. 288]. Довготривалий крик заляканої особи позначає дієприкметник *gedehnt* "довгий", напр., *Der Krach der Explosion zerreiβt die Luft, Splitter schwirren, ein Schrei steigt auf, lang gedehnt, rasend vor Entsetzen* [7, с. 186].

Ритмічне звучання тлумачимо як властивість звуків виявляти різну частоту повторення за певний інтервал часу. Аналіз семантики й контекстів уживання досліджуваних прикметників і дієприкметників дозволив встановити у словникових тлумаченнях 12-ти одиниць семи, які вказують на разний ритм звучання: поодинокі звуки, частотні, рівномірні тривалі, безперервні повторення звуків. Поєднання параметру "ритмічне звучання" й "джерело звуку" уможливило поділ прикметників і дієприкметників на позначення ритмічних звуків на дві підгрупи: засоби позначення спеціалізованих звуків і засоби позначення супутніх звуків.

Одиниці підгрупи "спеціалізовані звуки" акцентують на поодиноких повтореннях сміху й свисту людини, позначених дієприкметниками *lachend* "той, що сміється" й *pfeifend* "той, що свистить", що засвідчують семи послідовності у словникових тлумаченнях цих одиниць [5, с. 918, 1140].

Різний ритм, тобто повторення звуків, передається сполученням дієприкметників, напр., *hämmernd* "той, що б'є молотком", *pfeifend* "той, що свистить", або прикметників, напр., *leise*, *schrill*, із прислівниками зі значенням ітеративності, напр., *auf einmal* "одного разу", *manchmal* "інколи" або іменниками у функції обставини часу, напр., *in diesem/im nächsten Augenblick* "у цю мить", *von Zeit zu Zeit* "час від часу".

Нерівномірну частоту повторень різкого сміху, позначеного словосполученням *schrilles Lachen*, подає темпоральний прислівник *immer wieder* "знову", напр., *Und immer wieder schrilles Lachen* [5, с. 173]. Поодинокі чергування крику птахів, позначене словосполученням *der rauhe, kehlige Ruf*, уточнює прислівник *wieder* "знову", напр., *Wieder rauscht es von Flügeln dicht über uns, wieder stößt uns der rauhe, kehlige Ruf wie ein Habicht in die Schädel, und das Klatschen der Schwingen vereinigt sich mit den zischenden Schreien und den Stößen des stärker werdenden Windes zu einem heftigen, jähen Begriff von Freiheit und Leben* [9, с. 9].

Поодинокі повторення звуків, викликаних ударами, стуком, кашлем, тріском тощо, відображаються семами *eine Folge* "послідовність" або *kurze [rhythmische] Abstände* у значеннях дієприкметників *pfeifend*, *trammelnd* "той, що барабанить", напр., *trommelnd - in kurzen [rhythmischen] Abständen [heftig] (an-, auf-, gegen etw.) schlagend, klopfend* [5, с. 1352]. Прикметник *leise* "тихий" експлікує поодинокі повторення, напр., чоловічого сміху, завдяки сполученню з іменниками у функції обставини часу *von Zeit zu Zeit*, напр., *Ich hörte Geschnarr*

klappern und das Aufplupern eines Korkens, danach Gläserklirren und Flüstem. Dann wurde es still, und nur von Zeit zu Zeit vernahm ich Laute wie Kichern oder leises männliches Auflachen, dann wieder nichts [6, с. 104].

На збільшення періодичності звуків свисту, покашлювання, стуку дощу тощо вказують семи *mehrmals hintereinander* "багаторазове один за одним" або *gleichmäßig ununterbrochen* "рівномірно довго". Ці значення відображені в словникових дефініціях дієприкметників *polternd* "той, що гримотить", *prasselnd* "той, що падає з грюкотом" або прикметника *brausend* зі значенням тривалих періодичних звуків, продукованих вітром або хвилями, напр., *brausend - (bes. von Wind u. Wellen) ein gleichmäßig ununterbrochenes Rauschen hervorbringend* [5, с. 281].

Тривалий рівномірний шелест листя й свист вітру позначають досліджувані одиниці *saugend* і *rauschend*, підтвердження чого знаходимо в їх словникових тлумаченнях, які містять вказівки на відсутність змін [5, с. 1219, с. 1296]. Швидкою послідовністю стуку крапель дощу характеризує дієприкметник *prasselnd* "той, що падає з грюкотом" [5, с. 1175].

Ритмічність звуків артефактів за короткий відрізок часу позначають дієприкметники *trammelnd* "той, що барабанить" і *hämmernd* "той, що б'є молотком". Їх словникові дефініції містять лексичний індекс ритмічності, напр., *trammelnd (von trammeln) - in kurzen [rhythmischen] Abständen [heftig] (an-, auf-, gegen etw.) schlagen, klopfen* [5, с. 658, с. 1563]. Швидкий ритм супутніх тонів телефону характеризує досліджувана одиниця *klingend* "той, що дзвонить" [5, с. 847]. Одинокі краплі води з крану позначає досліджувана одиниця *tropfend* "той, що капає" [5, с. 1564].

На багаторазове повторення супутніх звуків, які супроводжують рух транспортних засобів, позначені дієприкметниками *klopfend* "той, що стучить", *polternd* "той, що гримотить", вказують прислівник *mehrmals* "неодноразово" й займенник *hintereinander* "один за одним" у їх словникових дефініціях [5, с. 848, 1164].

Урахування різної частоти повторення звуку за певний інтервал часу уможливило диференціацію одиниць на позначення поодинокого повторення сміху й свисту людини, крику птахів, поодиноких крапель води з крану, тривалого чергування шуму вітру і хвиль, рівномірного шелесту листя й свисту вітру, швидкого ритму крапель дощу, ритмічних звуків артефактів за короткий інтервал часу, швидкого ритму тонів телефону, а також багаторазових повторень шумів, що виникають під час руху транспорту.

Таким чином, прикметники й дієприкметники з темпорально-ритмічною семантикою позначають коротку й довгу тривалість звучання, а також вказують на ритмічні повторення звуків за певний інтервал часу. Параметр "короткотривалість" поєднується з властивостями "несподіваність" і "джерело звуку". Параметр "безперервність" взаємодіє з такими характеристиками, як "джерело звуку" й "стан людини", а ознака "ритмічність" пов'язана з

поодинокими, частотними й багаторазовими повтореннями звуків, джерелом котрих є істоти, артефакти або натурфакти.

Результати класифікації звуків за темпорально-ритмічним параметром засвідчують, що значно більшою кількістю одиниць представлені засоби позначення ритмічних звуків. Рівномірне чергування звукових елементів виражається у німецькій мові спеціалізованими засобами, до яких належать одиниці на позначення поодиноких повторень сміху й свисту, рівномірного довгого чергування звуків натурфактів, ритмічних супутніх звуків, а також словосполученнями досліджуваних одиниць з прислівниками й іменниками з темпоральним значенням ітеративності, що засвідчує важливість

цього параметру звучання для носіїв німецької мови. Дієприкметники й прикметники на позначення тривалих звуків вказують на *короткотривале* або *безперервне звучання* й поєднують параметр "тривалість звучання" з позначенням його миттєвості, несподіваності. Одиниці групи *ритмічне звучання* позначають різну частоту повторення звуку за довгий інтервал часу.

У подальших дослідженнях планується вивчення семантики ад'єктивних слів на позначення звучання в німецькій та українській або російській мовах у зіставному аспекті; також перспективним є розгляд ад'єктивних засобів вербалізації концепту KLANG із лінгвокультурологічних позицій на матеріалі паремійного фонду різноструктурних мов.

Література

1. Блажко М. І. Градуальний компонент семантики прикметників і дієприкметників сучасної німецької мови на позначення звучання / М. І. Блажко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія "Філологічні науки". – Ніжин, 2009. – Кн. 1. – 2009. – С. 70–75.
2. Блажко М. І. Значення ад'єктивних слів сучасної німецької мови на позначення звучання: аксіологічний аспект / М. І. Блажко // Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія "Філологічні науки (мовознавство)". – 2010. – Вип. 89 (3). – С. 105–108.
3. Прикметники і дієприкметники сучасної німецької мови на позначення просторових параметрів соматичних звуків / М. І. Блажко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія "Філологічні науки". – Ніжин, 2010. – Кн. 1. – С. 64–66.
4. Becher J. R. Abschied / J. R. Becher. – Berlin-Weimar : Aufbau Verlag, 1981. – 450 S.
5. Duden: Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1989. – 1816 S.
6. Kolb U. Eine Liebe zu ihrer Zeit / U. Kolb. – Reinbek bei Hamburg : Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, 1995. – 143 S.
7. Naters E. Königinnen / E. Naters. – Köln : Verlag Kiepenheuer + Witsch, 1999. – 151 S.
8. Pons / Dr. Heinz Küpper Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. – Stuttgart : REA Ernst Klett Verlag für Wissen und Bildung, GmbH, 1987. – 959 S.
9. Remarque E. M. Der Weg zurück / Erich Maria Remarque. – Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1988. – 255 S.
10. Schneider R. Schlafes Bruder / R. Schneider. – Leipzig : Reclam Verlag, 1996. – 206 S.
11. Spinnen B. Dicker Mann im Meer. Geschichten / B. Spinnen. – Frankfurt am Main : Frankfurter Verlagsanstalt, GmbH, 1999. – 204 S.

УДК 378.016:004

ЗАСОБИ МУЛЬТИМЕДІА У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Ковальчук Л.О. , П'ятничка Т.В.

У статті розглядається використання засобів мультимедіа у навчанні іноземних мов студентів економічних спеціальностей. Автор аналізує зміст новітніх технологій навчання іноземної мови з використанням мультимедійних засобів та мультимедійних технологій, порівнює традиційне та комп'ютерне навчання іноземних мов у сучасних умовах.

Ключові слова: мультимедійні технології, засоби мультимедіа, комп'ютерне навчання, іноземні мови, інноваційні підходи, студенти-економісти.

В статье рассматривается использование мультимедийных технологий в процессе изучения иностранных языков студентами-экономистами. Автор анализирует содержание новых технологий обучения иностранному языку с использованием мультимедийных средств и мультимедийных технологий, сравнивает традиционное и компьютерное обучение иностранным языкам в современных условиях.

Ключевые слова: мультимедийные технологии, мультимедийные средства, компьютерное обучение, иностранные языки, инновационные подходы, студенты-экономисты.

The problem of usage of multimedia technologies in the process of the foreign languages teaching by the students of the economic faculty is viewed in the article. The author analyzes the content of the modern technologies of the English language teaching with usage of the multimedia means and multimedia technologies; compares traditional and computer teaching of foreign languages in the modern conditions.

Key words: multimedia technologies, multimedia means, computer teaching, foreign languages, innovation approaches, students of the economic faculty.

Актуальність. Актуальне завдання сучасної системи вищої освіти – це підготовка висококваліфікованого фахівця, здатного не тільки передати знання з певної галузі науки, але й творчо мислити, діяти в нестандартних ситуаціях, працювати в колективі заради спільного результату. Як відомо, сьогодні актуальним є перехід від пасивних форм навчання до активних, творчих. Тому особлива увага звертається на посилення технологічного аспекту підготовки спеціаліста та на реалізацію особистісно орієнтованого підходу до організації навчального процесу, де студент виконує активну роль суб'єкта пізнавальної діяльності. В даному контексті держава потребує висококваліфікованих фахівців у галузі економіки та бізнесу, які б володіли мовою міжнародного спілкування. Таким чином, статус іноземної мови стрімко зростає, вона все більше набуває ролі засобу міжкультурного спілкування. Усе це зумовлює необхідність удосконалювати методи навчання іноземної мови.

Постановка проблеми. Найважливішою категорією суб'єктів навчання слід вважати студентську молодь, оскільки саме вона в майбутньому створить економічну та ділову еліту країни, увійде до числа тих, хто покликаний забезпечити їй гідне місце у світовому економічному співтоваристві. Тому саме на цей контингент ми повинні спрямовувати свої зусилля з метою підвищення якості навчання з іноземної мови, зокрема англійської. Актуальним у цьому контексті, на нашу думку, є використання мультимедійних засобів під час викладання мов, оскільки політика освітніх систем у галузі вивчення мов спрямовується не тільки на те, щоб молодь вивчала якомога більше мов, а й на розвиток тих умінь, що дають змогу бути мобільними, поінформованими, де мова виступає засобом донесення інформації, перш за все через мультимедійні канали [1]. Мультимедіа є виключно корисним і плідним освітнім засобом, завдяки властивим йому якостям інтерактивності, гнучкості, інтеграції різних

типів мультимедійної навчальної інформації, а також завдяки можливості враховувати індивідуальні особливості вчитися і сприяти підвищенню їх мотивації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних дослідників, які торкаються питання використання мультимедійних технологій у процесі вивчення іноземних мов, слід виокремити таких: М.М.Боремчук, С.П.Кожушко, В.В.Корж, Н.Насонова, А.С.Нісімчук, П.І.Сердюков, Л.І.Скалій, Е.В.Суботіна, О.Б.Тарнопольський, П.Ф.Шпірко.

Мета даної статті – розглянути можливості використання засобів мультимедіа у процесі вивчення іноземної мови студентами економічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Проблема формування іншомовної компетенції студентів економічних спеціальностей має багато різних аспектів і може бути охарактеризована як така, що не є достатньо вивченою. П.Ф.Шпірко виділяє певні протиріччя, які їй притаманні: перше протиріччя спостерігається між теоретичним і практичним ставленням до проблеми з боку всіх, кого вона стосується; друге – між розумінням необхідності знання іноземної мови сучасним економістом і його фактичним рівнем знань мови; третє – між розумінням необхідності використання мультимедійних засобів і технологій у викладанні іноземної мови з використанням інтернет-ресурсів і відсутністю будь-яких змін як у плануванні навчального процесу, постановці нових завдань, уточненні мети кожного рівня навчання, так і в розробці системного підходу до використання мультимедійних засобів навчання, створення нових, більш сучасних і ефективних технологій і методів навчання [9].

На нашу думку, упровадження сучасних та інноваційних підходів до викладання іноземної мови студентам-економістам потребує використання мультимедійних засобів навчання.

Мультимедіа – це сукупність комп'ютерних технологій, у якій одночасно використовується кілька інформаційних середовищ: графіка, текст, відео, фотографія, анімація, звукові ефекти, високоякісний звуковий супровід. Мультимедійні технології А.С.Нісімчук, О.С.Падалка та О.Т.Шпак розуміють як сукупність візуальних, аудіо- та інших засобів відображення інформації, що інтегровані в інтерактивному програмному середовищі [4].

Інакше кажучи, засоби мультимедіа – це "сукупність програмних засобів навчання, які можна поділити на: автоматизовані освітні системи (комплекси програмно-технічних і навчально-методичних засобів, що забезпечують активну діалогову взаємодію між комп'ютерною системою і студентом); експертні освітні системи (містять знання визначеної предметної галузі і призначені для надання допомоги викладачам і студентам); навчальні бази даних та навчальні бази знань (дають змогу сформувати набір мультимедійних даних для певного класу навчальних завдань і проводити вибір, сортування, аналіз і обробку інформації цих наборів); освітні комп'ютерні телекомунікаційні мережі" [9].

Зауважимо, що мультимедійні навчальні програми забезпечують гіпертекстову презентацію матеріалів; створюється відповідний емоційний фон, який підвищує ефективність засвоєння

матеріалу, мультимедійні програми об'єднують навчання з розвагами. Це у свою чергу робить навчання інтерактивним. Освоєння студентами новітніх технологій розвиває навички алгоритмічного та логічного мислення, розширює можливості для розвитку творчого мислення, сприяє самовираженню студентів [3].

За П.Ф.Шпірко, засоби мультимедіа "поділяються на навчальні (надають навчальну інформацію), діагностичні (визначають рівень підготовки та інтелекту студента), інструментальні (відповідають за конструювання, підготовку навчально-методичних матеріалів і створення сервісної надбудови), предметно орієнтовані (призначені для імітаційного моделювання), керувальні (спрямовують діяльність студентів у процесі виконання роботи), адміністративні (відповідають за автоматизацію процесу навчання), тренувальні (тренажери), контролювальні (контроль за рівнем засвоєння матеріалу), інформаційно-довідкові, імітаційні, демонстраційні, ігрові та позакласні" [9].

Зазначимо, що мультимедійні технології кардинально вплинули на всю систему освіти, у т.ч. на її зміст, форми та методи навчання. Це призвело до зміни вимог сучасного студента. Л.І.Скалій пропонує найрізноманітніші методичні прийоми використання комп'ютерних технологій. Серед них ми виділили такі, які, на нашу думку, доцільно використовувати у вищих навчальних закладах:

1) управління навчальним персоналом, що дає змогу викладачеві реалізувати диференційований та індивідуальний підхід у навчанні, використовувати вправи та завдання, підібрані з інтернет-сторінок;

2) Інтернет як джерело інформації, яке дає можливість і викладачам, і студентам отримати доступ до художніх текстів, журналів, газет, словників, підручників. Тут можна віднайти: а) власне навчальну інформацію: вправи (граматичні, лексичні, фонетичні); лексичні курси; б) науково-методичну інформацію; в) культурологічну інформацію [6].

Нові мультимедійні засоби, у яких використовується аудіовізуальний формат, надають такі можливості, яких традиційні підручники надати не можуть. Наявність цих засобів дає викладачам можливість планувати такі види діяльності, які вносять елемент зацікавленості в навчальний процес. Вони дозволяють створити кероване комунікативне середовище, у якому здійснюється навчання. Взаємодія студента з комп'ютером, таким чином, із простого обміну інформацією або виконання команд перетворюється на багатогранну діяльність у цьому середовищі, завдяки чому перед студентом відкриваються справді необмежені можливості [5].

Таким чином, прослідковується така тенденція, що комп'ютер під час вивчення мов набуває більш різноманітних функцій. Він є засобом наукових досліджень, тренінговим засобом інтеріоризації зовнішніх щойно сформованих дій на рівні мотивів та потреб, засобом створення інтерактивності для надання навчання природного перебігу, глобальним засобом зв'язку та джерелом необмежених автентичних матеріалів. За допомогою комп'ютера студенти можуть тренуватися у правописі, розвивати

техніку читання, удосконалювати розуміння аудіо-тексту, вивчати граматику, тренувати вимову.

Поряд із зазначеним вище, до переваг комп'ютеризованого навчання іноземних мов можна віднести: можливість застосування на будь-якому етапі роботи на практичному занятті; варіативність застосування на різних етапах навчання; краще сприймання і запам'ятовування студентами навчального матеріалу; економне використання навчального часу; індивідуалізація навчання, визначення глибини послідовності засвоєння, темпу роботи; реєстрація даних про студента; збір та обробка статистичних даних про індивідуальну навчальну діяльність студентів; скорочення видів роботи, що стомлюють студента; використання різних аудіовізуальних засобів навчання (графіки, звуку) для збагачення і мотивації навчання, наочного та динамічного подання матеріалу; розгалуження послідовності навчання на основі аналізу помилок студента; адаптація існуючих навчальних матеріалів до комп'ютеризованих умов навчання; створення комфортного середовища навчання; упровадження експериментальних досліджень; активізація навчальної діяльності студента; інтенсифікація навчання та підвищення рівня мотивації; формування самооцінки студентів та створення умов для самостійної роботи [2].

Усі перелічені переваги комп'ютерної форми навчання допомагають вирішити основне завдання мовної освіти – формування у студентів мовної компетенції.

Також цілком слушною є думка Е.В.Суботіної, що "мультимедійні комп'ютерні програмні засоби дозволяють користувачеві одночасно сприймати візуальну та аудіоінформацію. Мультимедія також містить і гіпермедію, яка зв'язує мультимедійні ресурси разом і дозволяє користувачам вибирати власний шлях всередині програми" [7].

В останні роки одне з провідних місць у педагогічній практиці починають займати електронні підручники. Увага до них небезпідставна, оскільки в них комплексно акумульовані різноманітні функції, окремо притаманні іншим засобам навчання. Варто зазначити, що в зарубіжній практиці вже тривалий час ці засоби активно використовуються, у тому числі й для навчання іноземних мов. У вітчизняній педагогічній науці також з'являються дослідження, пов'язані з використанням електронних навчальних матеріалів. Проте зазвичай вони стосуються лише окремих аспектів навчального процесу або окремих тем навчальних курсів.

Основне призначення електронного навчального комплексу з іноземної мови, як і друкованого, – навчити студентів іноземного спілкування. Пріоритет надаються вправам і завданням, які безпосередньо сприяють формуванню вмінь і навичок усної та писемної форм комунікації. У роботі з друкованим підручником зазвичай пріоритетним виступає зоровий аналізатор, за допомогою якого студент сприймає інформацію: вправи, тексти, діалоги тощо. В електронному підручнику акумульовані можливості забезпечити студента саме тими видами навчальної діяльності, які сприяють залученню і використанню різних аналізаторів для ефективного засвоєння навчального матеріалу (слухового, зорового, мовленнєво-моторного і рухового).

Таким чином, електронний підручник дає змогу студентам вирішувати основні завдання: отримувати відомості про послідовність занять і логіку вивчення тем; індивідуально переглядати, вивчати або повторювати навчальний, методичний та інформаційно-довідковий матеріал; здійснювати самоконтроль (з автоматизованим оцінюванням) засвоєння змісту навчальних тем і всієї дисципліни в цілому, а також одержувати рекомендації з додаткового вивчення недостатньо засвоєних навчальних тем; інформацію про рекомендовану навчальну, наукову та методичну літературу; одержувати методичні рекомендації щодо проведення тих або інших форм навчальних занять (приватні методики) тощо.

Спирякчись на нові технології, викладачі іноземної мови розширюють можливості навчального процесу за допомогою використання мультимедійних презентацій у навчальному процесі. Таким чином, студенти вчать:

- читати з метою вибіркового отримання інформації;
- точно записувати необхідну інформацію;
- оформляти короткі повідомлення;
- точно і стисло викладати думку;
- визначати тему та основні ідеї тексту і записувати їх;
- формулювати своє ставлення до прочитаного;
- оформляти пункти плану;
- користуватися словником і довідковою літературою.

Робота над створенням мультимедійної презентації сприяє розвитку навичок та вмінь писемного мовлення, що спонукає студентів до усного мовлення. Практичне володіння іноземною мовою не може бути повноцінним, якщо воно не включає обидві основні форми комунікації (усну і писемну) у тісному взаємозв'язку. Писемне мовлення має багато якостей, необхідних для усного мовлення. Воно має потребу в досконалішому обдумуванні, щоб забезпечити вимоги правильності, чіткості викладу думки. Поступово оволодіваючи особливостями писемного мовлення, студенти переносять їх певною мірою на усне мовлення, від чого останнє стає досконалішим, а сам студент відчуває себе впевненіше.

Використання мультимедійної презентації на занятті допомагає викладачеві:

- змінити форму навчання з авторитарної на комунікативну, інтерактивну, заглиблену в спілкування;
- учити мову не аналітично, а критично (форму вати здатність висловлюватися, виражати думки за рахунок умінь слухати, читати, говорити і писати іноземною мовою);
- підтримувати ефективну мотивацію та зв'язок із реальним життям для набуття практичних умінь;
- викликати інтерес до отримання інформаційних повідомлень та відтворення власних (так звана інформаційна прогалина – невід'ємна складова інтерактивного обміну інформацією);
- виховувати та розвивати особистість студентів одночасно з процесом засвоєння нових знань.

Зауважимо, що використання засобів мультимедіа у навчальному процесі освітньої вертикалі поряд з перевагами має певні проблеми і недоліки: розсіювання уваги, відсутність "зворотного

зв'язку", недостатня доступність, складність використання програмного і апаратного забезпечення.

Висновки. Отже, використання засобів мультимедіа значно розширює та урізноманітнює програму вивчення іноземних мов для студентів-економістів, надає доступ до різноманітних автентичних матеріалів, розширює мотивацію студентів до навчання, надаючи їм можливість працювати над мовою у зручному для них темпі, сприяючи, таким чином, індивідуалізації навчання та ефективному оволодінню іноземною мовою. Засоби мультимедіа забезпечують гнучкість та інтеграцію різних типів мультимедійної навчальної інформації. Включаючись у навчальний процес, де використовуються мережні технології, електронні підручники, студен-

ти-економісти стають суб'єктами комунікативного спілкування з викладачем, що сприяє розвитку їх самостійності і творчості в навчальній діяльності. Перспективним напрямом роботи в системі інтенсивного навчання іноземних мов слід вбачати інтегрований підхід до вирішення основних завдань, який поєднує комплекс мультимедійних технологій з високим дидактичним потенціалом, телекомунікаційну технологію, комп'ютерне навчання іноземних мов та методи інтенсивного навчання іноземних мов.

Напрями подальшої роботи у вирішенні окресленої проблеми вбачаємо у створенні комп'ютерних мультимедійних програм з використанням доступного інтерфейсу як для викладачів, так і для студентів.

Література

1. Корж В. В. Роль мультимедійних технологій у навчанні іноземної мови [Електронний ресурс] / В. В. Корж. – Режим доступу: http://www.confcontact.Com/2008oktInet_tezi/iy_korz.htm. – Назва з екрану.
2. Кужель О. М. Використання персонального комп'ютера у вивченні іноземних мов / О. М. Кужель, Т. І. Коваль // Нові інформаційні технології навчання в навчальних закладах України : наук.-метод. зб. – / редкол.: І. І. Маржель (гол. ред.) та ін. – Одеса : Друк, 2001. – Вип. 8 : Педагогіка. – 242 с.
3. Насонова Н. Практика та перспективи використання комп'ютерних технологій та Інтернет в навчальному процесі при вивченні іноземної мови / Н. Насонова // Internet and Information Technologies in Education. The Sixth International Conference "INTERNET-EDUCATION-SCIENCE". – Vinnytsia, Ukraine, October 7-11. – 2008. – С. 117-119.
4. Нісімчук А. С. Сучасні педагогічні технології : навч. посіб. / А. С. Нісімчук, О. С. Падалка, О. Т. Шпак. – К., 2000.
5. Сердюков П. І. Технологія розробки комп'ютерних програм з іноземних мов : навч. посіб. / П. І. Сердюков. – К. : Ленвіт, 2006. – 111 с.
6. Скалій Л. І. Використання інформаційних технологій у формуванні професійної компетенції майбутнього вчителя іноземних мов / Л. І. Скалій // Іноземні мови. – 2003. – № 4. – С. 5-9.
7. Суботіна Е. В. Можливості використання мультимедійних технологій в процесі вивчення іноземної мови у ВНЗ / Е. В. Суботіна // Науковий вісник КУЕІТУ: Нові технології. – К., 2009. – № 4 (26). – С. 138-140.
8. Тарнопольский О. В. Методика обучения английскому языку для делового общения : учеб. пособие / О. В. Тарнопольский, С. П. Кожушко. – К. : Ленвіт, 2004. – 192 с.
9. Шпірко П. Ф. Сучасні та інноваційні підходи викладання англійської мови для студентів інженерних факультетів [Електронний ресурс] / П. Ф. Шпірко. – Режим доступу: <http://lc.kpi.ua/node/83>. – Назва з екрану.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2.09

**МІФОЛОГІЗМ У ПОЕТИЧНОМУ МИСЛЕННІ
ШІСТДЕСЯТНИЦТВА (ЗА ВІРШЕМ ЛІНИ КОСТЕНКО
"КЛИМЕНА")**

Хархун В. П.

У статті досліджується специфіка переосмислення античного міфу про Прометея та особливості творення авторського міфу у вірші Ліни Костенко "Климена". У статті доведено, що поетеса створила авторський міф про праматір людства. Він зображений як побутовізована драма звичайної жінки, котра через трансперсональне страждання, терпіння й смирення возвеличується до героїчного, що програмується ідеєю спасіння людства.

Ключові слова: міф, міф про Прометея, страждання, терпіння, смирення, спасіння.

В статье исследуется специфика переосмысления античного мифа о Прометее и особенности создания авторского мифа в стихотворении Лины Костенко "Климена". В статье доказано, что поэтесса создала авторский миф о праматери человечества. Он изображен как бытовая драма обычной женщины, которая через трансперсональное страдание, терпение и смирение возвеличивается до героического, программирующегося идеей спасения человечества.

Ключевые слова: миф, миф о Прометее, страдание, терпение, смирение, спасение.

The paper explores the peculiarities of rethinking the ancient myth about Prometheus as well as analyzes the creation of an author's myth in Lina Kostenko's poem Clemene. The paper argues that the poetess has created her own myth about the Mother of mankind. It is depicted as a daily drama of an ordinary woman whose transpersonal suffering, patience and humility mount to a heroic status resting on the idea of the humankind's salvation.

Key words: myth, myth of Prometheus, suffering, patience, humility, salvation.

Шістдесятництво як політичний і культурний феномен завдало значного удару по антропологічних проектах сталінської культури, які передбачали уніфікацію людської тожсамості до формату "будівника комунізму". Воно зорієнтоване на вивільнення ідентифікаційних координат людського "я": розкріпачення "я"-індивідуального, реабілітацію "я"-національного та інтенсифікацію "я"-культурницького. Останнє пов'язане з активацією культурних шарів людського досвіду, що на рівні художньої практики виявляється, зокрема, у міфоцентризмі, появі нових авторських міфів, які, на відміну від соцреалістичної культури, виконують не ідеологічно-пропагандистську функцію, а вписуються в художньо-мистецький контекст та виявляють філософські доміанти мовомислення письменника.

Серед поезії шістдесятників, що характеризується міфоцентричністю, помітно вирізняється

доробок Ліни Костенко, у котрому задіяно міф як художній прийом збереження культурного досвіду. На рівні художньої практики це виявляється в міфологізмі – "способі поетичної реалізації міфу в художній літературі, його смислового переінакшення на основі інтерсеміотичних прийомів, зокрема використанні міфологем у новому семантичному полі, що актуалізує їхні відмінні значення при збереженні архаїчної доміанти" [3, с. 54]. Одним із найяскравіших зразків міфологізму у творчості Ліни Костенко можна вважати вірш "Климена", у якому авторка переосмислює міф про Прометея, формуючи свій авторський міф.

Перший фрагмент тексту, у якому здійснюємо сигніфікативний акт – "Орел впливався кігтями в рамено, / клював печінку", – скеровує до одного з визначальних міфів, добре знаного нами за трагедією Есхіла "Закований Прометей". Цей міф

інтенсифікував численні літературні інтерпретації та стимулював функцію образу Прометея як образу-моделі – символу гордого й непокірного людства, якого не лякають стихійні сили природи й духу, різкого та владного прояву особистості, бунтівного супротиву насиллю.

Палітру інтерпретацій цього образу виробила антична епоха. Її базова площина – це розуміння Прометея як постаті пантеїстичного типу, первісного вогненного фетишу та всесвітньо-історичного символу прогресуючої цивілізації. Надалі шляхи розходяться. Послуговуючись не хронологічним, а тематологічним принципом, їх можна класифікувати так.

По-перше, актуалізується іпостась Прометея-борця й захисника. Гесіод розуміє Прометея як символ боротьби із захопленням влади антропоморфними богами й у цьому смислі захисником людей. Есхіл малює героя більш мудрим і більш принциповим, засновником і двигуном людської цивілізації. Платон применшує значення Прометея, розглядаючи його як засновника тільки технічної цивілізації, а вогонь трактує у зв'язку з картиною нужденності людей, поряд із дарами інших богів, він призначений не тільки людям, а й усьому космосу.

По-друге, акцентується творче начало героя. Комік Епіхарм і лірична поетеса Еріна схильні тлумачити Прометея як творця самих людей. Геракліт інтерпретував Прометея в духовному смислі як високий промисел у царині художньої творчості.

По-третє, Прометей символізує розум і філософію. Наприклад, Прометей, вогонь і філософія поєднуються в одне ціле в схоластів. До цього схиляється і Феофаст, убачаючи в Прометееві мудреця, який першим навчив людей філософії, звідси і міф про викрадення вогню. Неоплатоніки підтримують цю ідею, Прометей у них пов'язаний з розумом, виявленим у глибинно-космічній і навіть надкосмічній основі.

По-четверте, Прометей асоціюється з онтологічними категоріями. Псевдо-Ямвлік стверджував, що Прометей – це принцип життєвості, який розуміється як монада, тобто таке життя, що вийшло з розумосяжного світу у вигляді еманції, але залишилося нерозпорощеним і зосередженим у собі.

Підсумовуючи досвід античної епохи в тлумаченні міфу про Прометея, О.Лосев зазначав: "У Прометей ці древні тлумачі знаходили [...] розумну та доцільну модель і для всього космосу, і для всього життя в його універсальному розумінні, і для людини як розумної істоти. Однак древні тут же дуже мудро констатували й ті перешкоди, на які наштовхується ця розумна модель. Ця остання вже й сама представляє безкінечність, але в її максимально зібраному вигляді. Коли ж вона породжує із себе космічну й внутрішньокосмічну

реальність, вона стає універсальним життям, яке неминуче зазнає різних страждань і мук, але тим не менше відроджується у своїй первісній чистоті. Тому й античні тлумачі теж розуміють цей міф урешті-решт оптимістично, яким він був уже в первіснообщинні часи. У будь-якому разі основні моменти символу, як ми його розуміємо в нашій теорії, тут очевидні: *функція життя, що тлумачиться як породжувальна модель* (виділення наше – В.Х.). Вона визначає собою своє розкладання в безкінечний ряд своїх здійснень, що обіймаються, однак, єдиним оглядом і в одній життєво-насиченій структурі" [4]. Висновки Лосева засвідчують глибину, універсальність і велич міфу про Прометея, який, апелюючи до онтологічних та софістичних категорій, посідає ключове місце в західноєвропейській культурі.

Ліна Костенко, звертаючись до міфу про Прометея в першому фрагменті вірша, не збирається його розгорнути. На рівні художньої практики це підкреслено розривом та реченням із протиставним сполучником "але", що вказує на радикальний поворот, який націлена здійснити авторка: "Але не про те я". Він підсилений також часткою "а", якою починається наступне речення ("А як тобі..."), та інтонаційним акцентом – це речення оформлене як риторичне запитання. Такий радикальний поворот сигналізує про те, що поетеса перебуває в процесі створення власного міфу. За логікою протиставлення, він мусить бути рівнозначним міфу про Прометея за амплітудою семантичних імпульсів та рольових функцій.

Ліна Костенко пропонує подивитися на міф про Прометея через постать дружини героя – Климину, що виявляється в риторичному звертанні: "А як тобі жилось тоді, Климено, / нещасна, вірна жінка Прометея?" Тобто міф Ліни Костенко "жіночий"¹, він прописаний через "жіночу історію" і є, на перший погляд, феміністичним. Однак сюжет, незважаючи на жіночий фокус, усунів патріархальний: доля жінки подана тут крізь призму долі її чоловіка і від неї узалежнена. На це чітко вказують два епітети, позначені оціночною семантикою ("нещасна, вірна жінка Прометея"), та фінальна кодифікація ("Це та, що в неї чоловік на скелі!"). Патріархальністю характеризуються і дві ключові ролі, у яких зображується Климена, – дружина й матір. Проте дилема "феміністичний" – "патріархальний" не визначає сутності ідеосфери вірша, радше її актуалізує, умотивовуючи необхідність прочитання як семантичних кодів, так і контекстуальних парабол.

Семантичне поле, у якому формується історія Климени, позначене домінуванням чотирьох концептів: "страждання", "терпіння", "смирнення" та "спасіння". Вони оприявнюються в трьох площинах: екзистенційній, побутовізованій та архетипній. Специфіка базових концептів указує на моделю-

¹ Феноменальним у цьому авторському повороті є те, що він кореспондує з прочитанням міфу про Прометея, який здійснив у 1904 р. Поль Лафарг. Дослідник указав на глибинний зв'язок образу Прометея з періодом матриархату. На думку Поля Лафарга, Прометей хоче повернути людям ту первіснообщинну рівність, яка була за матриархату, і зробити всіх людей причетними до розуму, волі та вільного розвитку. Дослідник вважає, що зміст міфу не у вогні і не в його викраденні, а в розвалі старого патріархату і в еволюції окремої особистості, яка хоче діяти не тільки в згоді зі старійшиною роду, але й самостійно, тобто цілком свідомо й цілком індивідуально [4].

вальну функцію екзистенційної площини, з аналізу якої почнемо осмислювати специфіку формування міфу у вірші Ліни Костенко. Стартовий концепт у відчитуванні історії Климени – “страждання”, що позначає глибинний онтологічний стан людини. Воно одне з визначальних об’єктів багатьох релігійних та філософських вчень, у концептуальному осмисленні котрих спробуємо виявити специфіку страждання в Климени.

На моделювальному рівні страждання представлене в буддизмі, стоїцизмі та християнстві. Перші два поєднують ідею виходу із зони страждання, тоді як третє презентує цілу парадигму семантичних зсувів. В іудо-християнській релігійній традиції страждання осмислювалось як божественна кара за гріхи, обов’язкова приналежність до недосконалого тваринного світу, тому старозаповітне тлумачення страждання переважно негативне. Ново-заповітне тлумачення інше: спокутна жертва Христа робить страждання передумовою спасіння. “Вищим вираженням християнства є мучеництво”, – переконує Клайв Льюїс [5].

Новочасне осмислення феномену страждання представляє російська релігійна філософія та екзистенціалізм. Перша та релігійне крило другого тлумачать страждання як об’єктивний закон буття, умову надрациональної віри. Приміром, С.К’еркегор мислить страждання як щось зовнішнє по відношенню до людини, як виклик Ніщо, небуття. На думку М.Бердяєва, “у стражданні відбувається радикальне перетворення людини. Переживаючи страждання, людина може виявити велич духу” [2, с. 8]. Атеїстичний екзистенціалізм проектує страждання на ідею духовної кризи, того вибору, який робить людина, щоб вийти з неї. Наприклад, А.Камю пов’язує людське страждання з абсурдністю буття.

Отже, філософія страждання відчитується в такому феноменологічному трикутнику: “Я” і “дійсність”, “Я” і “Я” та “Я” і “Інший”. Перші два в ситуації з Клименю, героїнею вірша, не визначальні. Климена готова до випробувань, які демонструють високий рівень опірності стражданням, запрограмований аскетичною самозреченістю: “Ой, можна жити в пущі і в пустелі / і можна харчуватися корою”. У цьому фрагменті виявлені два онтологічні маркери, що оприявнюють антонімічні точки, позначені символами пущі й пустелі. Пуща символізує великий і густий важкопрохідний ліс. Пустеля – “голий простір”, який не вписується у сферу існування. Обидва символи виявляють ворожу щодо людини сутність, позначають крайні полюси буття – саме такі межі визначає для себе Климена, що підсилюється в повторі “жили як в пустелі”, котрий відкриває додаткові смисли. Вони стосуються не стільки просторового аспекту, скільки соціально-психологічного з проекцією на внутрішній світ героїні: безлюддя, самотність, закритість, психологічна блокада тощо. Климена приймає таке життя (“Ой, можна...”, “і можна...” – підсилення повтором, вигуком і еднальним сполучником “і”). Воно, отже, не є джерелом її страждання і мірилом її самодостат-

ності (“Страждання розбиває броню дурної самодостатності, але вище випробування навчає самодостатності доброї” (К.Льюїс [5])).

Відповідь про джерело страждання уяскравлюється в протиставленні, що набуває статусу ключового поетикального коду в розгортанні ліричного сюжету: “Ой, можна... Але коли підходила до скелі”. Причина страждань Климени не в змісті її буття, а в бутті Іншого, яке відкривається через споглядання. Климена стає свідком фізичних страждань свого чоловіка: “і бачила... як він... спливає кров’ю!” На перший погляд, такий феномен можна кваліфікувати як християнське співпереживання (состраданіє), під яким розуміють співчуття та жалість, викликані муками й нещастям іншої людини. У цьому випадку не йдеться про зміну чи визначення буттєвих кордонів індивідів, радше про емоційну реакцію, котра з’являється між цими кордонами й мотивована християнським морально-етичним кодексом. Ситуація з Клименою значно складніша. Вона символізує енергію самобуття як споглядання: самовіднайдення у феномені без впливу на нього. Тут маємо справу з трансперсональним стражданням, яке “відкривається в результаті розширення кордонів життєвого світу через залучення до нього трансперсонального по відношенню до нього змісту – змісту життєвого світу Іншого” [1]. Такий процес призводить до того, що страждання Іншого починають сприйматися як свої особисті. Тобто страждання Климени виявляються в співпричетності (сопричастности) до страждань Прометея, що відкриваються в спогляданні.

Поетика споглядання реалізується в деталізованій експресіоністичній візуалізації, проєктованій на опис Прометея, який страждає. Якщо перша описова фраза вірша емоційно нейтральна (“Орел впивався кігтями в рамено, / клював печінку...”), її функція – передати інформацію, то наступні – емоційно напружені, бо тут автор описує світ через враження героїні, це ситуація, яку Климена бачить і яку співпереживає: “І бачила... як він... спливає кров’ю! / І як та кров по каменю рудому / стікає вниз і капає, червона...” На інтонаційному рівні, що індексує емоційний стан героїні, ця картина відзначається антонімічними засобами: обривами й окриками. Вони відтворюють чи то схлипування, чи то плач, чи то крик героїні. На смислому рівні, що передає зміст переживання героїні, вирішальну роль відіграє символ крові. У цьому символі, уписаному в чітко заданий контекст, можна відчитати кілька смислів: символіка вогню, божественного елементу життя та жертвоприношення. Однак визначальної ролі набуває функція репрезентації страждання.

Вона виявляється, по-перше, через численність поетикальних ракурсів. Перший – в образі рани (перша фраза вірша), другий – в акцентуванні фрази “спливає кров’ю”, далі – у повторі “і як та кров”, зрештою – у візуалізації кольору “червона”², що виражене через епітет. По-друге, смислове навантаження візуальності виконує дієслівний ряд “спли-

² Прикметно, що, за даними асоціативного словника, “червоне” посідає перше місце за асоціаціями до “крові”, будучи його семантичним “двійником” [6, с. 174].

ває", "стікає", "капає". Ці два підходи демонструють глибину фізичного страждання Прометея і безмежність трансперсонального страждання Климени, яке перетворюється на основний маркер її буття у світі. У цьому випадку образ Климени постає персоніфікованим утіленням ідеї Достоєвського про те, що через страждання людина розкривається в безмежній глибині свого буття.

Страждання як ключовий репрезентант "буття-у-світі" Климени актуалізує категорії "терпіння" і "смирнення". "Духовне терпіння, – на думку Платона, – це здатність витримувати відчуття, зумовлені стражданням" [7, с. 38]. Терпіння розуміють як стриманість (Сократ), витривалість, витримку (Платон), уміння переживати і задоволення, і страждання (Аристотель) і пов'язують із проявом волі. Основою терпіння, зокрема в християнському контексті, є смирнення – "покірне, охоче, великодушне знесення життєвих труднощів" [8, с. 9].

Категорії "терпіння" і "смирнення" у проекції на образ Климени виявляються в готовності героїні перебувати в зоні нульових точок буття ("пущі" і "пустелі"), поділяти страждання Прометея та виконувати обов'язок "чучикати свого Девкаліона". Ці категорії на семантичному рівні оприявнюються в слові "ждати", що асоціюється з любов'ю, вірою та надією.

Тріада "страждання – терпіння – смирнення" фундаментує ключову онтологічну модель, пов'язану з образом Климени: "тужити, ждати, жити як в пустелі". Для усвідомлення її специфіки важливо зауважити черговість дієслів та їхнє семантичне призначення. "Тужити" презентує сему страждання, "ждати" – терпіння й смирнення і аж тоді – "жити як в пустелі". Тобто сам онтологічний маркер поступається тим, що виявляють його змістове наповнення. Жити в страданні, терпінні й смирненні, отже, – головне онтологічне призначення Климени.

Екзистенційна історія героїні ускладнюється тим, що вписується в опобутовізований простір. Фактично, Ліна Костенко оповідає про звичайну жінку, чоловіка котрої ув'язнено й котра самотужки виховує сина. На поетикальному рівні ця історія оформлена через емоційний вигук "ой, можна" та просторіччя "ковтала сльози", "брела додому", серед яких особливим колоритом відзначається "чучикати", за котрим криється, oprіч іншого, глибина материнського почуття. Апогеем опобутовізованого зображення є прозаїчна, буденна інтерпретація міфу про Прометея: "Це та, що в неї чоловік на скелі! Він, кажуть, злодій. Щось украв, здається" (підсилено інтонуванням інформативного речення та модальними словами "кажуть", "здається" і неозначеним займенником "щось", які відтворюють атмосферу пліток, наклепів і пересудів).

Таким чином, формується інтерпретаційна двовекторність міфу про Прометея, яку індексують ключові смислові точки. Початок вірша кореспондує до героїчності, пов'язаної з кодом жертвовності. Кінець вірша демонструє "знижене", опобутовізоване тлумачення міфу, суміжне з ідеєю гріха³ (крадіжки). Саме вона уяскравлює змістовий контекст страждання Климени – дружини "зłodія" Прометея, яка поділяє "гріх" свого чоловіка, а тому відкинута оточенням, що увиразнює ідею самотності, покинутості, утілену в образі пустелі. Додаткового смислового наповнення набувають категорії "терпіння" і "смирнення". Повтор "чекати" (синонім до "ждати") кореспондує до ідеї покари й спокути за учинений гріх.

Окрім екзистенційного та опобутовізованого рівнів репрезентації образу Климени, Ліна Костенко апелює до архетипного, з яким пов'язана ідея спасіння, що вивершує логічний ряд у формуванні міфу. Змістовий потенціал архетипного рівня відкриває міфонім "Девкаліон". За міфом про потоп, Девкаліон і Пірра були єдиними, хто порятувався. Потім, кидаючи камінь за плече, вони відродили людство. Тобто Девкаліон уважається родоначальником людства. Варто також зауважити, що, за деякими міфами, Климена постає матір'ю Прометея – творця людей. У цьому контексті її образ вивіщується до архетипу праматері людства, охоронниці людського роду та його спасительниці. Такий контекст передбачає додаткове прочитання історії Климени, що претендує на статус визначального.

Климена перебуває в зоні абсолютного страждання, яке перевершує індивідуальне егоцентричне страждання людини, бо вся його безкінечність не може бути співвіднесена з жодним індивідуальним его. Через терпіння, що виявляється в спогляданні страждання та його співпереживанні, і через смирнення, що відчитується у виконанні покликання бути вірною дружиною та люблячою матір'ю, відкривається шлях до спасіння. На відміну від християнського, воно не індивідуальне, а трансперсональне – це спасіння всього людства. Саме в цьому контексті міф про Климену постає рівновеликим порівняно з міфом про Прометея. Тому, характеризуючи його, доцільно повторити оцінку, яку О.Лосев дав прометеївському міфу: "Функція життя, що тлумачиться як породжувальна модель" [4].

Зводячи в єдину модель три сюжети в репрезентації образу Климени, можемо стверджувати, що Ліна Костенко створила авторський міф про праматір людства. Він постає як опобутовізована драма звичайної жінки, котра через трансперсональне страждання, терпіння та смирнення возвеличується до героїчного, що програмується ідеєю спасіння людства.

¹ Треба зауважити що спроби "приниженого" зображення Прометея можна знайти вже в античності. Зокрема, Вергілій у "Буколіках" говорить про крадіжку Прометея, засуджуючи її [4].

Література

1. Карпицкий Н. Становление смысла и становление личности [Электронный ресурс] // Деп. в ИНИОН №52819 от 15.07.97. – 256 с. – Режим доступа: <http://hpsy.ru/public/x2351.htm>. – Назва з екрану.
2. Карпов А. Проблема страдания в философии Н.А.Бердяева : автореф. ... канд. философ. наук : спец. 09.00.13 "Религиоведение, философская антропология и философия культуры" / Карпов А. – М., 2009. – 27 с.
3. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ "Академія", 2007. Т. 2. – 2007. – 624 с. – (Енциклопедія ерудита).
4. Лосев А. Проблема символа и реалистическое искусство [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek/Buks/Culture/Los_PrSimv/07.php. – Назва з екрану.
5. Льюис К. Страдание [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://krotov.info/library/12_1/lyu/is_23.htm. – Назва з екрану.
6. Мартінек С. Український асоціативний словник : у 2 т. / С. Мартінек. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. Т. 1 : Від стимулу до реакції. – 2007. – 344 с.
7. Платон. Менон / Платон // Платон. Собрание сочинений. – М., 1991. Т. 1. – 1991. – 599 с.
8. Шиманский Г. Христианская добродетель терпения / Г. Шиманский. – М. : Издание православного братства во имя Воздвижения Честного и Животворящего Креста Господня, 1999. – 111 с.

УДК 371.32:82.09

ДО ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ Ф.КАФКИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Остапенко Л.М.

Стаття присвячена проблемам вивчення творчості Ф.Кафки у шкільному курсі зарубіжної літератури та пошуку цілісного відтворення постаті письменника в естетичному контексті модернізму.

Ключові слова: естетика модернізму, презентація творчої постаті.

Статья посвящена проблемам изучения творчества Ф.Кафки в школьном курсе зарубежной литературы и пошуку целостного воссоздания творческой личности писателя в эстетическом контексте модернизма.

Ключевые слова: эстетика модернизма, презентация творческой личности.

The article reveals the problems of F.Kafka's works study in the school foreign literature course and the quest of writer's presentation in the modern aesthetical context.

Key words: modern aesthetic, writer's presentation.

"Лисати – як форма молитви".
Ф. Кафка

Відтоді, як новела Ф.Кафки "Перевтілення" була введена в шкільний курс зарубіжної літератури, вітчизняні науковці й методисти не оминають її своєю увагою: досі пропонуються різні підходи, методи, погляди щодо вивчення творчості Кафки. Та з огляду на суперечливість тлумачень репрезентація спадку письменника у школі досі залишається доволі непростою. Тож є потреба оглянути запропоновані концепції й окреслити коло проблем, які слід вирішити.

Ще Сьюзен Зонтаг в есе "Проти інтерпретації" вказувала на те, що інтерпретатори Кафки поділяються на 3 армії: на тих, хто вбачає у ньому творця соціальної алегорії, на тих, хто розглядає його тексти як релігійні притчі, і тих, хто вдається до психоаналітичних тлумачень його творчості.

Однак простором для роздумів вітчизняних фахівців зазвичай стає соціальний аспект проблематики творів Кафки і, зокрема, проблеми самотності, відчуження і знеособлення людини в новелі "Перевтілення" [1]. Контекстом для аналізу твору, як правило, стає біографія письменника: взаємини Франца з батьком, родиною, стосунки з жінками, ставлення до служби. Біографічний метод, зрозуміло, виправданий тим, що Кафка дійсно писав лише про себе і для себе

передусім через нездоланне відчуття загубленості. Та поза психоаналітичним досвідом інтерпретації¹ такий підхід значно спрощує зміст тексту, перетворюючи Кафку на такого собі "побутописця". У разі ж уведення зазначених проблем у філософський контекст вони розглядаються як похідні від уявлення про абсурдність світобудови, що його, на думку більшості згадуваних дослідників, поділяв Кафка. Як наслідок – творчість письменника тлумачиться швидше крізь призму філософії екзистенціалізму, аніж як художнє відтворення його власного світобачення.

Відтак релігійна складова свідомості письменника зазвичай не береться до уваги, хоча "загальним місцем" методичних розробок залишається її мультикультурна орієнтація. Доволі часто автори посилаються на те, що Кафка був євреєм у християнському світі, проте як ця обставина позначилася на змісті його текстів, не йдеться. Насправді ж спільним знаменником тривалих академічних дискусій про релігійні погляди Кафки (від М.Брода, В.Веньяміна до Д.В.Затонського, Є.В.Волошук та ін.) [5], попри розбіжність у їх тлумаченнях, є уявлення про полігенетичність його художніх образів, які походять з різних святописемних канонів і можуть бути витлумачені з позиції і юдейської, і християнської духовних традицій.

Та головна проблема у вивченні Кафки полягає у тому, що зосередження на біографічному чи

¹ Див. напр. про комплекс "вічного дитяти" у Кафки [2], про інцестивний потяг та його відбиття у "Перевтіленні" [3, с. 152.], про фемінний тип Я-персонажа і нарації щоденників Кафки [4, с. 89–90] та ін.

соціально-філософському аспекті твору позбавляє його смислової перспективи: не окреслює "надзавдання" творчості Кафки, орієнтованої на досягнення тієї "сталості", що, на думку письменника, складає підвалини людського буття.

В естетичному сенсі (а саме його передбачає історико-літературна концепція шкільної програми зарубіжної літератури) такий підхід також не є виправданим. У модерній парадигмі, на відміну від позитивістськи орієнтованого реалізму, визначальною є не горизонталь, а вертикаль, себто трансцендентно спрямований пошук істини. Кафка якраз творить свій світ як ідеальний вимір реально існуючого світу і людської душі. Тож подібне "заземлення" змісту його творів ставить під сумнів естетичну позицію Кафки як письменника-модерніста та й узагалі "розмиває" саме уявлення про модернізм².

Гадаю, що зміна світоглядних орієнтирів епохи модернізму, зокрема "вичерпаність антропоцентричної концепції світу" [7, с. 33], є найбільш репрезентативним тлом для вивчення творчості Кафки. Та "загубленість у самому собі", що надавала сили його письменству, власне, і визначала самопочуття людини епохи, яка втратила цілісний образ світу і бажаний образ себе. Естетична сваволя модернізму стала відтворенням напружених пошуків людиною своєї автентичності: в усвідомленні амбівалентності ества, що стало предметом психоаналізу; в соціальному позиціонуванні як збереженні самості відносно іншого, що визначає зміст філософських рефлексій епохи; у відновленні діалогу з Творцем, унаслідок чого література знову набуває сакрального статусу. Тож визначальні вектори трактування Кафки, стосовно яких іронізувала С.Зонтаг, не створюють конфлікт інтерпретацій, а, навпаки, проєктують пошукувану цілісність.

Попри універсальність звучання ці проблеми стосувалися **самовизначення** Кафки. Тому й тексти письменника – запитання про його взаємини зі світом, його сексуальну ідентичність, його духовне поклонання – мали на меті лише підсилити його страждання від неможливості отримати відповідь, як літери на тілі покараного з новели "У виправній колонії".

Однак не тому, що Кафка "залишився бранцем антропологічної системи світу", людиною, яка, не розуміючи Бога, не усвідомлює своєї провини [7, с. 32–33]. Кафка не ставить під сумнів справедливість Творця і світоустрою, так само як Грегор Замза

вдається до нелюдських у прямому сенсі зусиль, аби здійснити те, що від нього чекають. Як і його персонаж, Кафка почувається неспроможним виконувати закони світу і страждає від безмежного почуття провини за уникання синівського та чоловічого обов'язку, від страху перед власним тілом, від нездатності бути собою.

"Грішні ми не лише тим, що їли від дерева пізнання, а й тим, що ще не їли від дерева життя". – писав Кафка. – Грішний стан, в якому ми перебуваємо, незалежно від провини" [8, с. 1020]. "Маленька людина", за Кафкою, – це не соціальний, а духовний її статус, а перетворення на комаху – лише усвідомлення власної збитковості, її внутрішня суть⁴. Це втрата ідентичності, що позбавляє можливості творити⁵, інакше кажучи, втрата подоби Творця.

Відповідно людське життя і загалом життя роду людського – це гріхопадіння, що не спокутується ні стражданням, ні навіть смертю. Яблуко, що застрягло у Грегоровому тілі, – то і є батьківський борг (гріх прабатьків), що позбуває його єдиної втіхи – піднятися над землею. Зі смертю Грегора відплата боргу лягає на рідних: кожен з них "продовжує справу" Грегора⁶, а на Грету покладається ще й виконання жіночого обов'язку⁷.

Світ залишається непорушним у своїх законах, що їх нездатна виконувати людина. Тож, як на мене, у розмові про Кафку взагалі не варто вживати поняття абсурду. "Розірваність світу", про яку йдеться, – не домінанта світоустрою, а нездатність людини цей світ осягнути. Як зауважив І.І.Гарін, "Кафка <...> не вел к краю старого мислення і к торжеству нового, а просто показывал, что все новое суть библейское. Сила его воздействия обусловлена возникающим в нас чувством, что настоящие секреты позабыты, ключи к тайне утеряны, а некогда существовавшая целостность восприятия утрачена и теперь трагически невозстановима" [9, с. 673].

Відхід від Бога, що перетворює людину на комаху, – водночас і гріх і спокута, причина і суть людських страждань, що дедалі поглиблюються життям. Надію втриматися від остаточного перетворення Кафці надавало його письмо – здатність творити. Тому його тексти не підлягають вичерпному аналізу. Головне у вивченні Ф.Кафки – розуміння того, що його творчість – це особиста розмова з Творцем, водночас сповідь і молитва, які ніколи не можуть скінчитися.

² Щоправда, існує думка про чинність двох типів модерністського мислення. Є.Волощук, порівнюючи світобачення Ф.Кафки і Т.Манна, позначає їх як відповідно вертикально і горизонтально орієнтовані [6]. Однак при цьому слід зважати і на глибинний зв'язок художнього мислення Т.Манна з реалістичною естетикою.

³ Деревом життя євреї традиційно називають Тору – юдейський святописемний канон.

⁴ Імовірно, тому Кафка наполягав, аби образ комах не використовували як ілюстрацію до твору.

⁵ Втрата столярського інструменту й письмового столу – не покарання для Грегора, а наслідок його перевтілення. До речі, столярювання Кафки – то майже Ісусове теслярство, так само, як і письмо.

⁶ Їхні "перевтілення" – здрібнені моделі долі Грегора-комівояжера: батько виконує обов'язки посильного, мати підробляє кравчиною, сестра торгує крамом.

⁷ Співзвучність імен дітей родини Замза: Грегор – Грета – не випадкова.

Література

1. Див. праці: Борецький М. І. Гріх бути байдужим / М. І. Борецький // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1997. – № 10. – С. 40–42 ; Вовк Я. Г. Жорстокий світ самотності / Я. Г. Вовк // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 1998. – № 4. – С. 28–30 ; Соловцова І. В. Всесвіт письменника у слові, як у краплі роси / І. В. Соловцова // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1999. – № 7. – С. 7–10 ; Логвин Г. П. "Смерті не знає душа..." / Г. П. Логвин // Зарубіжна література. – 2003. – № 10. – С. 49–57 ; Нагорна А. Ю. Вивчення літературного твору у філософському контексті / А. Ю. Нагорна // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2005. – № 7. – С. 57–60 ; Макловская Л. "Расколотый мир" в рассказе Ф.Кафки "Превращение" / Л. Макловская // Зарубіжна література. – 2006. – № 34 (482) – С. 21–23 ; Шкловська О. Н. "Що зі мною сталося?" // Зарубіжна література. – 2007. – № 1. – С. 30–35 ; Хроменко І. А. Розпачливий крик самотньої людини / І. А. Хроменко // Зарубіжна література. – 2007. – № 9. – С. 11–19 ; Воропаєва О. Б. Трагедія Грегора Замзи / О. Б. Воропаєва // Зарубіжна література. – 2008. – № 2. – С. 40–42 ; Кастоварова Е. "Расколотый мир" Франца Кафки / Е. Кастоварова // Зарубіжна література. – 2010. – № 33–34 (673–674). – С. 34–46 та ін.
2. Шарп Д. Незримий ворон. Конфликт и Трансформация в жизни Франца Кафки [Електронний ресурс] / Д. Шарп . – Режим доступу: <http://www.psyoffice.ru/2-0-2345.htm>. – Назва з екрану.
3. Давид К. Франц Кафка / К. Давид ; пер. с фр. – Харьков ; Ростов н/Д, 1998.
4. Варикаша М. Проявлення queer-суб'єктивності у щоденнику Франца Кафки / М. Варикаша // Слово і час. – 2010. – № 7. – С. 85–90.
5. Брод М. Отчаяние и спасение в творчестве Франца Кафки [Електронний ресурс] / М. Брод. – Режим доступу: <http://www.kafka.ru/kritika/read/otchayanie-i-spasenie> ; Венямин В. Франц Кафка [Електронний ресурс] / В. Венямин. – Режим доступу: <http://www.kafka.ru/kritika/read/franz-kafka> ; Затонский Д. В. Франц Кафка и проблемы модернизма / Д. В. Затонский. – М., 1972 ; Волощук Е. Хроника странствий духа. Этюды о Франце Кафке / Е. Волощук. – К., 2001.
6. Волощук Є. Франц Кафка і Томас Манн: два типи модерністського художнього мислення ("дисгармонійного" і "гармонійного") / Є. Волощук // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2007. – № 10. – С. 54–57.
7. Волощук Е. В. Анализ текста: художественная реальность притчи Ф.Кафки "Железнодорожные пассажиры" / Е. В. Волощук // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1997. – № 5–6. – С. 30–36.
8. Кафка Ф. Афоризмы / Ф. Кафка // Кафка Ф. Избранное. – СПб., 1999.
9. Гарин И. И. Век Джойса / И. И. Гарин. – М., 2002.

УДК 821.111(092)

АНТИСКЕПТИЧНИЙ ПОЛЮС У РОМАНІ Д. ЛЕССИНГ "ЗОЛОТИЙ ЗОШИТ"

Мірошниченко Л. Я.

У статті досліджується ностальгія як важливий компонент антискептичного полюсу, визначаються її функції у романі Д. Лессінг "Золотий зошит" з урахуванням усталених та новітніх концепцій.

Ключові слова: Лессінг, ностальгія, антискептичний полюс, історична інверсія, Гатчієн, британський роман.

В статье рассматривается ностальгия как важный компонент антискептического полюса, определяются ее функции в романе Д. Лессинг "Золотая тетрадь" с учетом традиционных и новейших концепций.

Ключевые слова: Лессинг, ностальгия, антискептический полюс, историческая инверсия, Хатчиен, британский роман.

The study explores nostalgia, seen as one of the key components of the antisceptical axis, as well as defines the functions of nostalgia in Doris Lessing's novel, The Golden Notebook, bringing in both traditional and the newest theory.

Key words: Lessing, nostalgia, antisceptical axis, historical inversion, Hutcheon, British novel.

Ім'я видатного британського філософа Майкла Оукшота асоціюється передовсім з новітньою теорією скептицизму. Та в останнє десятиліття свого життя, тобто у 1980-х, філософ сумував, що його найбільшим бажанням було повернення до релігії і написання праці з питань теології. Про цей, на перший погляд, парадоксальний стан справ філософ розмірковує в "Есеї про відносини між філософією, поезією та реальністю", що ввійшов до збірки, надрукованої посмертно [9]. Оукшот, "розпізнавши" межі скептичного, був змушений констатувати наявність двох паралельних структур: скептицизму та віри. За двадцять років до того інший британець, професор оксфордського університету Ісайя Берлін, виступаючи проти "розщеплення особистості на дві - на трансцендентного пана та на емпіричний пучок бажань та пристрастей" [5, с. 134], усе ж визнавав "глибоку і нездоланну метафізичну потребу" людини, її прагнення до трансцендентного [5, с. 72].

Літературознавство, яке вивчає літературні виміри філософського скептицизму, теж формулює подібну антитезу й, відтак, у своїх інтерпретаційних стратегіях з'ясовує механізми моделювання як скептичного, так і антискептичного полюсів у літературному творі. На позначення сукупності тих засобів, які формують антискептичний полюс, американський дослідник Марк Уолеґер відштовхується від місткого образу, що його виробив свого

часу британський природознавець Томас Г. Гакслі, коментуючи скептицизм Декарта. Він стверджував, що будь-який скептик, зрештою, будь-яка людина із здоровим глуздом, коли розбирає свій будинок, аби перебудувати його на кращий, завжди потурбується про прихисток на час, поки триватиме робота, про "sheltered retreats" [11, с. 2]. Такі тимчасові чи альтернативні "прихистки" вже у царині літератури досліджує Уолеґер на прикладі романів Дж. Конрада.

Для Доріс Лессінг важливим елементом антискептичного полюсу постає ностальгія. Попри сталий тривалий літературно-критичний інтерес до ностальгії, доводиться констатувати його похвалення в останні десять-двадцять років, почасти через потребу сформулювати специфіку ностальгії виходячи з логіки сучасної культури (Л. Гатчієн, Ф. Джеймсон). Крім того, "спроба вибудувати серйозний художній міст між деконструктивним сьогоднішнім і непростим минулим залишається дуже важливою для сучасних британських романістів", таких як П. Акройд, А. Байатт чи Л. Кларк [2, с. 343], і ця так звана "прихована ностальгія" [Там само] теж прагне зрозуміти саму себе. Актуальними є й ті праці, котрі досліджують якості ностальгії, що притаманні англійському роману XVIII та XIX ст. (зокрема, Е. Коулі, Т. Ваґнер). Якщо останні оперують усталеними значеннями ностальгії, то теоретики постмодернізму розширюють семантику поняття новітніми

підходами. Наукові пошуки тривають, і говорити про загальноновизнане визначення, що таке ностальгія, поки не доводиться.

В англійському літературознавчому дискурсі такий аспект прочитання романістики Лессінг успішно існує щонайменше десятиліття. Показовою є ґрунтовна праця американки Роберти Рубенштейн 2001 р., яка з'ясовує специфіку ностальгії у творах британських та американських жінок-письменниць, у тому числі Лессінг. Цю та інші розвідки, що з'явилися останніми роками, здійснено головню у річичі теорії жіночого письма. Нас же цікавить ностальгія у контексті проблеми скептицизму, це й визначає новизну пропонованого аналізу.

Об'єктом аналізу обрано ключовий та етапний у доробку письменниці роман "Золотий зошит" (1962). Принагідно зазначимо, що до цього часу він ще не отримувал належної уваги з боку вітчизняного літературознавства, так само, як і очікує на український переклад. Досліджуючи ностальгію в окремих фрагментах, спиратимемося на вже вироблений, багато в чому інтердисциплінарний, теоретичний фундамент. Вважаємо, що застосування ностальгії у прозі письменниці є багатофункціональним. У цій статті маємо на меті, по-перше, визначити функції ностальгії у програмному романі письменниці, і, по-друге, дати відповідь на більш широке запитання, якими є конститутивні ознаки ностальгії і, яким чином остання може бути концептуалізована як складова антискептичного полюсу. Для текстового аналізу виокремлено три ключові у цьому зв'язку фрагменти роману.

Центром усіх трьох, як і осердя дієгезису "Золотої зошита", є образ Анни Фріман Вулф – письменниці, інтелектуалки, розлученої жінки, котра сама виховує доньку. У свої сорок років вона дотримується принципу "уникати книжної мудрості та правил", який, зрештою, спонукає її до власного постійного пошуку. Анна, сказати б, сповна реалізує бажання особистості до "самостворення", яке у неї домінує. За переконаннями жінка радше "антитрадиціоналістка", бо і комуністам тривалий час симпатизує, й реалізує новий сценарій емансипованої жінки з акцентами "розкутих" 1950-х рр. Анна мешкає з донькою Дженет у лондонській квартирі, а право жити за власним розсудом забезпечує собі фінансовою незалежністю, що прийшла разом із виходом у світ її першого і поки єдиного роману "Рубежі війни" (Frontiers of War), – він одразу став бестселером. І хоч саме літературна діяльність – гонорар від величезних накладів роману, що його було перекладено багатьма мовами, – дозволяє Анні вести той спосіб життя, який вона для себе обрала, подальшу кар'єру письменниці вона відкидає, запевняючи себе і своє доволі "герметичне" середовище, що не напише більше жодного роману, бо, переконана, має на це вагомні підстави. Таке радикальне рішення – відмовитися від літератури та пошукати собі іншу працю, тим паче, що час лише додає аргументів, адже донька переїздить до закритого навчального закладу, а це позбавляє потреби у надмірному клопотанні Анни по господарству, – лише на позір є проявом рішучості, насправді ж упродовж усього часу залишається інтенцією.

По-друге, Анна таки пише – робить записи у зошитах. Ціх зошитів декілька, і вони різних кольорів. У чорному вона фіксує перипетії свого життя та коментує літературну ситуацію, висловлює власні погляди на літературу і на роман зокрема; червоний зошит покликаний відтворювати політичне життя Анни у зв'язку з її участю у Компартії Британії, сумнівами і виходом з лав; жовтий є спробою написати історію про себе у більшій історичній перспективі, ніж це передбачено форматом чорного зошита, делегувавши події власного життя вигаданому персонажу на ім'я Елла, її вона робить протагоністкою повісті "Тінь третього"; синій зошит, що найбільше зосереджений на психологічному розладі Анни, сповнений психологічної насиченості, складних психоаналітичних лабіринтів. Поділ на кольори відображає внутрішню фрагментарність Анни. Чотири зошити, треба розуміти, і є корелятами тих чотирьох частин, на які розпадається єство жінки. "<...> вона усвідомлює, що мусить відділяти явища одне від одного, через страх перед хаосом, безформністю – через розлад" [8, с. 7]. Так коментує структуру і особливість нарації у романі сама Лессінг у передмові, яка хоч і з'явилася через дев'ять років після виходу роману, однак відтоді стала його невід'ємною частиною. Лессінг, вважаючи, що є письменницею хаотичної доби, доби, яка розпадається на частини, і своїй протагоністці делегувала таке бачення. Коментарі щодо "фрагментарності", хоч цими не вичерпуються, завершуються у п'ятому, так званому "золотому" зошиті, – синтетичний за задумом, він має об'єднати окремі частини у єдине ціле. Завершується щоденник – завершується роман, жінка береється за написання нового роману. Поділ на чотири виміри є усе ж умовним, бо визначені іпостасі внутрішньої екзистенції часто-густо перелинаються, співдіють, у тому числі на рівні нарації, навіть якщо формально нараторці на загал удається дотриматися обраного формату.

Записи у зошитах сповнені потужної емоційної напруги, феміністичної чуттєвості, психологічної щільності й насиченої інтелектуальної рефлексії. Протагоністка багато розмірковує про літературу і визначає її як "аналіз того, що вже сталося" [8, с. 210]. Важливим аспектом наративізації життєвого досвіду постає проблема встановлення відносин між минулим і теперішнім часом. Власне через те, що нараторка знаходиться у постійному процесі згадування, у нарації завжди наявні два, а то й три часи – час, коли відбувалися події (він найбільш імпліцитний), час, коли вони були зафіксовані, і, нарешті, час, коли нараторка перечитує записи. Стосунки між теперішнім і минулим мають у романі різну якість – це й іронія, і ностальгія.

Ностальгія має багато аспектів, відтак може виконувати різні функції. Найперше звернімося до значень ностальгії у зв'язку з етимологією слова, що зафіксована у словнику. У перекладі з давньогрецької 'nostos' – 'повернення додому', 'algos' – 'біль'. Великий тлумачний словник сучасної української мови фіксує такі значення цього слова: 1. Болісна туга за Ватьківщиною. 2. Туга за минулим, за тим, що минуло, за пережитим. Оксфордський словник англійської мови пропонує такі значення:

1. A sentimental longing or wistful affection for a period in the past. 2. Something done or presented in order to evoke feelings of nostalgia. Як бачимо, в обох мовах йдеться про глибокий емоційний досвід. Відмінність у тому, що в українській мові значення ностальгії пов'язані з часом та простором, у той час як зафіксовані в англійському словнику значення є радше часово зорієнтованими. Водночас аналіз генези поняття ностальгії, бодай навіть побіжний, засвідчує ще розмаїтішу семантику.

Що ж таке ностальгія? Відповіді на це запитання різняться у часі, бо часово детермінованими є концепції ностальгії. Семантика цього концепту дедалі збагачується, наснажуючись численними сучасними парадигмами, що можуть доповнювати одна одну чи суперечити одна одній. У своєму есе 1998 р. "Іронія, ностальгія та постмодерн" Лінда Гатчієн фіксує "теперішні дуже напружені стосунки між постмодерною іронією та ностальгією", визнаючи, що до цього часу й сама "відкидала ностальгійний вимір постмодерну на користь іронічного" [7]. Назва есе обіцяє подолати прогалину і відшукати способи примирення цих двох різних категорій, які раніше мислилися дослідницею радше як послідовні у часі. Наприкінці пошуку Гатчієн звітує про те, що дібраний нею "кут зору не лише засвідчує, що іронія та ностальгія йдуть рука в руку в постмодернізмі, але, можливо, так було і набагато раніше" [Там само]. Результатом пошуку стає вироблення авторської концепції так званої "іронізувальної ностальгії" (ironizing nostalgia). Цей концептуальний оксюморон має стати відповіддю Гатчієн тим теоретикам культури (зокрема Тобі Янгу та Тому Вандербілту), котрі звітують про кінець іронії і формулюють натомість сім типів ностальгії, що приходять на зміну іронії, і тим, хто ностальгією наповнює усе минуле (Дейвід Ловенталь, приміром). Особливо цінним у дослідженні Гатчієн є застосований нею історичний підхід. Канадська дослідниця розпочинає свою розвідку з екскурсу у генезу семантики і лише після цього презентує різноманітні сучасні підходи, що, втім, постають як платформи для критичного їх осмислення самою дослідницею.

Уперше слово "ностальгія" зустрічається 1688 р. у дисертаційному дослідженні з медицини на позначення почуття гострої туги за домом, що її переживали швейцарські місіонери, перебуваючи далеко від Батьківщини. Ця суто медична конотація з часом стерлася, але не до кінця, з огляду на інтерес сучасних психоаналітиків до ностальгійних переживань та відмінність у тому, що те, що колись вважалося медичною недугою, нині перетворилося на стан душі. Концептуалізації ностальгійного досвіду особистості у зв'язку з новітніми психоаналітичними підходами допомагають встановлювати зв'язки між власною ідентичністю та пам'яттю.

Вважаємо, що ті значення ностальгії, які актуалізуються у "Золотому зошиті", не можуть бути обмежені постмодерною естетикою чи психоаналізом, а мають послуговуватися різноманітними інтерпретаційними стратегіями, що на сьогодні пропонуються, їхній вибір має визначатися радше логікою самого роману та його паратекстуальними

елементами. Нам імпонує поміркована позиція М.Бредбері щодо "характеру" "Золотого зошита", яка якраз дозволяє уникнути хибних звужень [2, с. 342-344]. Перейдемо до аналізу фрагментів.

Перший епізод є частиною "чорного зошита" і пов'язаний з подіями довкола екранізації роману Анни Вулф "Рубежі війни". З цього приводу вона зустрічається з продюсерами майбутньої кінострічки. Сюжет бестселеру утворює трагічна історія кохання англієця Пітера Кері та африканської дівчини. Пітера, на якого чекала "блискуча академічна кар'єра в Оксфорді", Управління Королівських повітряних сил через події Другої світової війни відряджає до Центральної Африки на курси підготовки пілотів. Там чоловік знайомиться з місцевою дівчиною, молоді закохуються. Але їхні почуття не мають майбутнього – подібний альянс неможливий через класову та расову упередженість середовища, в якому молоді вимушені робити свій вибір. Вони цілком свідомі цього навіть тоді, коли домовляються про зустріч в Англії одразу після завершення війни. Розв'язка роману – очікувано сумна.

Анна переглядає синопсис майбутньої кінострічки і лише тепер усвідомлює, що насправді стало запорукою успіху роману і на батьківщині, і за кордоном, що викликало інтерес до нього у кінопродюсерів.

"The novel is 'about' a colour problem. I said nothing in it that wasn't true. But the emotion it came out of was something frightening, the unhealthy, feverish, illicit excitement of wartime, a lying nostalgia, a longing for licence, for freedom, for the jungle, for formlessness" [8, с. 77].

Виявляється, не гостра расова проблема, підсилена сильним почуттям кохання, як їй здавалося раніше, стала запорукою успіху роману, а почуття ностальгії. Разом з усвідомленням цього прийшло обурення. Вона дотрималася правдивості у фактажі (ми не знаємо напевне, тому покладаємося у цих висновках на нараторку), але ця нарація все ж не утримала правди. Літературно-художня реконструкція знівельовала гостроту расової проблеми та її травматичні наслідки для закоханих, натомість витворила "прагнення до свободи, до джунглів, до безформності". Як наслідок, оповідь сугестує "оманливу ностальгію", до того ж попри волю нараторки. І зараз, і згодом Анна нарікатиме, що не має контролю над тим, що і як пише. Очевидно, викривлення, зміщення акцентів виникає у процесі трансформації факту. Ще одним формувальним наслідком наративізації життя стає ностальгія, "оманлива ностальгія", яка є не минулим, а враженням від минулого. Це якраз найбільше бентежить Анну-письменницю тепер, коли вона розмірковує про екранізацію роману.

"It is so clear to me that I can't read that novel now without feeling ashamed, as if I were in a street naked. <.> It is an immoral novel because that terrible lying nostalgia lights every sentence" [Там само].

Естетичні оцінки Анни, котра через роки перечитує свій роман, ускладнюються етичними наслідками, бо ця "оманлива ностальгія" перетворює твір на аморальний, тобто у її розумінні такий, що не просто спотворює правду, а не є правдою взагалі. За цим конфліктом прочитується позиція

Лессінг, котра у 1950–1960-і рр. акцентувала на відповідальності письменника за написане ним. Та, очевидно, “металітературне” письмо не осмислювалося нею тоді як таке, а було експериментом, пошуком навмання нової форми, спробою побачити межі реалістичного письма, апологетом якою вона залишалася тривалий час. Поки ж роман (story) і правда (true) як антитеза стають об’єктом подальших рефлексій протагоністки “Золотого зошита”.

Перший фрагмент актуалізує ще один важливий аспект ностальгії, а точніше, її якість: емоційну напругу. Анна Вулф усвідомлює, що перш ніж сісти за новий роман, мусить “розпалити цю емоцію”. Вона допоможе у створенні роману, художньої оповіді на протизага “репортажу”, маючи на увазі об’єктивне, наскільки це можливо, відтворення подій, для якої такий стан лише перешкода. Емоція, враження від факту минулого, а не власне факт – це і є суть ностальгії. Такі висновки Анни споріднюють ностальгію з уявою, – обидві посилюють враження і сприяють акту творення.

“And it is extraordinary how, as the nostalgia deepens, the excitement, ‘stories’ begin to form, to breed like cells under a microscope” [8, с. 78].

Сюжети, романи “множаться, як клітини під мікроскопом”, вони – “збудження, хвилювання”, що є наслідком ностальгії, яка посилюється. Подальші роздуми Анни підсилюють дилему: або романна оповідь, або правда. Але ностальгія має межі, і тоді йдеться про складні відносини між ностальгією та випадком.

Є ще один важливий нюанс ностальгії як емоції, що не лише сприяє творчому акту, а й сама стає нею. Ця потужна творча сила, зраціоналізована, може стати причиною до дії, мотивацією до дії. І цього теж Анна свідомо.

“This emotion (ностальгія – Л.М.) is one of the strongest reasons why wars continue” [Там само].

Викликаючи і підтримуючи емоцію цього разу у читача, роман Анни свідомо чи несвідомо реанімує ідею війни. Це власне і спричинює почуття сорому у письменниці і відчуття того, що вона скоїла злочин.

Таким чином, у першому епізоді ностальгія має декілька функцій. По-перше, є важливою складовою наративізації життя, трансформації подій життя у події роману і в такій функції бере участь у формуванні образу минулого. По-друге, ностальгія може бути етичною проблемою, і в такому сенсі твір літератури стає носієм моральних цінностей і детермінує вибір читача – свідомо чи несвідомо. По-третє, ностальгія може бути і наслідком, і причиною дії.

Якщо у першому фрагменті роздуми про “оманливу ностальгію” підштовхують протагоністку до міркувань про актуальне та фікціональне, то проблематичність збереження минулого поступово змінюється іншим завданням – завданням адекватного сприйняття минулого й актуалізації його значення для теперішнього стану героїні. І в такому сенсі ця проблема не може бути вирішена, як не може бути зведена до нуля дистанція між явищем життя, первинною рецепцією цього явища і рецепцією через роки, яка насправді є реакцією не на саму подію, а на первинну рецепцію. Варто було б говорити про більш складну формулу образу Анни,

про, сказати б, “парадигматичний конструкт”, утворений не лише горизонталлю – фрагментарністю, яку вона називає хаосом або “різними Аннами”, а й про вертикаль, яка відобразить етапи становлення. Очевидно, що ностальгія задіяна не лише за горизонталлю, а й за вертикаллю і сприяє експлікації нових смислів.

Обраний нами для аналізу другий фрагмент теж бере участь у налагодженні відносин між теперішнім і минулим. Нарація спрямовується знову у минуле – у роки молодості героїні. Анні необхідно повернутися туди, аби відтворити ті події у готелі Машопі, які трапилися з нею та з іншими членами групи представників британського лівого руху, що прибули до Центральної Африки, аби “to draw the African masses into militant action” [8, с. 98], щоб “подолати расизм” і “чорний націоналізм”. Ці події стали “пре-текстом” “Рубежів війни”. Молоді люди шире, з молодечою відкритістю захопилися думкою про те, щоб змінити світ, вони були готові зробити світ кращим, але декілька місяців перебування в Африці змусили їх лише усвідомити утопічність власних намірів. Окрім суспільно-політичного, у Анни був ще один досвід в Африці – це її найбільше кохання життя Пол. Про нього вона згадує повсякчас.

У пошуках правди Анна перечитує свої записи про події у готелі Машопі. І робить це вперше за всі роки. Ефект від прочитаного такий самий, як і від перечитування власного роману через роки, – вона переживає шок: “It’s full of nostalgia, every word loaded with it, although at the time I wrote it I thought I was ‘objective’. Nostalgia for what? I don’t know” [8, с. 150].

Знову ностальгія, але за чим? Те, що колись вона сприймала як “об’єктивне”, через час видається суб’єктивним. Французький філософ, дослідник ностальгії Володимир Янкевич у праці “Необоротне і ностальгія” акцентує значення суб’єктивного у природі будь-якої ностальгії: “Ностальгія тим гостріша, що менше для неї об’єктивних передумов” [12, с. 1].

“Because I’d rather die than have to live through any of that again. And the ‘Anna’ of that time is like an enemy, or like an old friend one has known too well and doesn’t want to see” [Там само].

Події, про які йдеться у записах Анни, і власне записи сповнені часової дистанції, а це детермінувало нараторку до інтерпретації подій, а не їх відтворення. Ностальгія – оціночна за суттю – маркує події минулого як такі, що тішили. Анну тішили тоді і її участь у подіях світової історії, і пристрасне кохання до чоловіка. Але “Анна того часу” для Анни теперішнього часу – “як ворог”, небажаний гість. “Анна тепер” по-іншому оцінює ті події, обурюється оцінці “Анни того часу”, бо вона є інтерпретаційною, але навряд чи усвідомлює, що така її реакція зараз є лише ще однією інтерпретацією.

Отже, ностальгія взяла участь у створенні картини світу, відтвореної у записах, і таким способом зафіксувала цей попередній стан і засвідчила зміни, які відбулися у міжчасі. Таким чином, ностальгія бере участь в оцінці як минулого, так і теперішнього стану справ.

Є у цієї ностальгії і конкретно-історичний фактор. Образ минулого стає образом теперішнього, коли

письменники "обертаються назад". Готель Машопі перетворюється на уособлення ідеї англійськості – втішливої і руйнівної водночас. Ностальгію за втраченою англійськістю можна розглядати і "як відповідь на повоєнну тривогу щодо англійської ідентичності, тривогу, що пов'язана з розпадом британської імперії та притоком нових емігрантів з країн співдружності" [4]. Як письменниця, Анна осмислює життя у власних визначеннях, вона цілком зосереджується на приватному досвіді, але в певний момент нарації приватне стає частиною загального.

Далі текст роману актуалізує ті значення ностальгії, які позначають фізичний стан, а це повертає до семантики, закладеної в етимологію, до давньогрецького 'algos', тобто "біль". Не раз прочитаємо у тексті на 'nostalgic pain' [8, с. 219] чи "lying pain of nostalgia" [8, с. 523]. Це трапляється тоді, коли Анна найбільше потребує присутності у її житті тих, хто колись був поруч. Жінка, яка не може відшукати кохання, найбільше потребує пам'яті про своє найбільше кохання – про Пола. Одного разу їй наснилася зустріч з коханим під евкаліптовими деревами. Пол належить минулому. Спогади про коханого уві сні стають "болочою ностальгією", отже неприємним емоційним досвідом. Цей біль пов'язаний не з переживаннями щастя, навіть не з нагадуваннями про щастя, скільки з тією якістю ностальгії, про яку писав Володимир Янкевич у праці "Необоротне і ностальгія" [12]. Необоротне виражає те, що людина не може повернутися у своє минуле і що минуле не може повернутися як минуле. Анна хоче повернутися у минуле, повернутися до Пола, бо це означало б пережити щастя, кохання, але не "може" це зробити, хіба що уві сні. Зрозуміло, що це лише ілюзія повернення: шойно сон скінчиться, болоче status quo відновиться. Ностальгія, як її дослідив Янкевич, знаходиться на боці необоротного. Це туга, сум за тим, що більше ніколи не повториться те, що хотілося б утримати, пережити знову. Водночас досвід Анни доводить, що пам'ять про солодке минуле, яке міститься у в ностальгії, в оніричних станах, реставрує цей солод.

Варто звернути увагу і на ще один аспект ностальгії. Анна (як і її alter ego – журналістка Елла) шукає кохання, та пошуки щоразу завершуються короткотривалими стосунками, здебільшого з одруженими чоловіками, більше того, навіть щасливими у шлюбі, далі йдуть розлучення і небажання бути більше разом. Те ідеальне кохання, що його Анна не може відшукати тепер, проектується нею у минулий час. Спрацьовує механізм бахтінської "історичної інверсії", коли "свідомість локалізує у минулому такі категорії, як мета, ідеал, справедливість, досконалість, гармонійний стан людини" [1]. Свідомість Анни рафінує минуле таким чином, аби закцентувати моменти щастя і відкинути прикросі, які траплялися. Сила таких спрямувань прямо пропорційна результату: що більше вона згадує, то більш неподоланим стає її стан у часі теперішньому. Це своєрідний "ескейп", некритичний спосіб зміцнити незадовільний стан справ.

Ностальгія як реакція на світ – нефілічна. Логіка поведінки Анна очевидна: вона діє так, як діє скептик, вона не приймає ту чи іншу модель саме

як наслідок критичного погляду. Суттєвою виявляється ситуація постійного роздуму, але замість переписати сценарій, вибудувати новий життєвий дім (повертаючись до образу Гакслі) мостить тимчасовий прихисток – обирає ностальгію. Ностальгічна туга за минулим, таке собі занурення у високохудожнє щасливе минуле підмінє на якийсь час її власний сценарій життя, бо іншого ж немає, поки немає. Цю ж семантику ностальгії – як форми ескепізму – спостерігаємо і в поведінці Ральфа ("Володар мух" В.Голдінга). Його реакцією на галопуючу жорстокість Джека у фінальному гострому протистоянні теж стає "ескейп" у минуле, яке, за принципом "історичної інверсії", перетворюється на час гармонії та ідеального стану справ. За цією ж логікою, з розвитком подій, що більше жорстокості візаві, то більше минулого Ральфа. Фінал в обох історій теж схожий: Ральфа рятує дорослий, Анну – література.

Третій фрагмент "Золотого зошита" далі розширює семантику ностальгії, він і наближає до розв'язки. У ньому, як і в попередньому, психоемоційний стан ускладнюється екзистенційними викликами, тривогами. Анна почувається самотньою, як ніколи. Донька, присутність якої тримала її в тонусі і налаштовувала на щоденну одноманітну домашню працю, повернеться ледь не за місяць, набридливих квартирантів вона спекалась. Опинившись наодинці зі своїм еством, яке і досі не давало спокою, крок за кроком втрачає орієнтири, балансуючи між божевіллям і "нормальною Анною". Тим часом у неї з'являється новий сусіда – винаймає кімнати – американець, інтелектуал пан Сол Грін. Між ними ще з першої зустрічі виникає специфічний зв'язок. У цих стосунках химерно поєдналися політичні і світоглядні цінності людей середнього віку з відкритістю до нетривалих, без зобов'язань стосунків між чоловіком та жінкою. Але внутрішній світ Анни не в змозі змінювати запущений раніше хід подій; складний психологічний стан дедалі більше дається взнаки, проектує себе назовні. Анна асоціалізується, надає перевагу залишитися дома замість зустрітися з кимось деінде. Вона багато спить, їй сняться химерні сни. В одному з них вона бачить себе у подоби злісного карлика-андрогіна "за принципом радість-у-руйнуванні", про якого вона думала напередодні. Вона бачить, як танцює з Солом на відкритому просторі перед великими білими будівлями, котрі приховують величезні чорні машини для руйнувань. Вони не були ворогами, однак ворожеча між ними відчувалася. І тоді її сповнило відчуття "тужливої ностальгії, прагнення до смерті". Вони поцілувалися, і це було жажливо. Анна усвідомлювала, що "це були ніжності двох напівлюдських істот, які відзначали руйнування". Прокинувшись, вона так прокоментує свій стан: "Terrible yearning nostalgia in the dream, the longing for death" [8, с. 518].

Переживаючи "радість у руйнації", Анна сповнюється "тужливою ностальгією", прагнення до смерті. Цей епізод актуалізує ще один аспект ностальгії у зв'язку з часом – оберненість до майбутнього. Оніричний досвід Анни розмикає традиційні часові обмеження ностальгії і спрямовує себе на майбутнє. Отже, ностальгія може бути обернена до майбутнього і в

такий спосіб пов'язувати всі три виміри часу. Віднісши шляхом інверсії все найкраще у минуле, вона зробила майбутнє "порожнюватим і розріденим" [1], таким чином знецінивши його.

Якщо роман стає формою самоаналізу Анни, то його результатом слід вважати задекларований авторкою синтез. Можливо, онірична образність – передовсім згаданий образ андрогіна, який з'являється наприкінці роману, сугестує той стан цілісності, про який Анна так багато думала і якого прагла, а зустрівши Гріна, змогла поєднати фрагменти свого ества. Принаймні саме після згаданих подій украй виснажена психоемоційно жінка "виниряє" і закінчує важкий перехід рішенням написати роман. Таку її інтенцію можна тлумачити як символічний акт зверненості до наповненого смислом майбутнього.

Проведений аналіз ключових фрагментів роману дозволяє висновувати наступне. Ностальгія у романі є багатофункціональною, актуалізуючи потужну семантику поняття. Її засаднича функція така: вона бере участь у встановленні стосунків між минулим і теперішнім, між теперішнім та майбутнім. Її основна якість – суб'єктивність. З огляду на це, найбільш ефективною є концепція Фреда Дейвіса [6], котрий тлумачить будь-яку ностальгію, незалежно від її локації, як 'interpreted nostalgia', виходячи з тези про те, що аналіз досвіду – правдивий чи хибний – поєднується з первинним досвідом, змінюючи його. Інтерпретація постає

іманентною рисою ностальгії. У цьому сенсі ностальгія не дублює минуле, а творить нові образи. У свою чергу, це вказує на безпосередній зв'язок ностальгії з властивостями пам'яті і спонукає далі до залучення праць з феноменологічного аспекту пам'яті, розробленого французьким філософом П.Рікером. За потужністю ностальгія може уподібнюватися уяві. Посутнім за такої логіки стає встановлення відносин між ностальгією, пам'яттю і вигадкою.

Такі конститутивні ознаки ностальгії, як суб'єктивність, інтерпретаційність і некриптичність, спонукають локалізувати її на протилежному до скептичного полюсі. У романі Лессінг "Золотий зошит" ностальгія пов'язана з образом протагоністки Анни Вулф. Ностальгія стає емоційною й інтелектуальною практикою жінки, яка зайнята пошуками нової ідентичності, переформатуванням життєвого сценарію, актуалізуючи власний досвід у вимірах теперішнього та минулого часів і наративізуючи події життя. Її ностальгія містить такі смисли, які цьому сприяють, і такі, що виявляються перешкодою. В якості останнього ностальгія концептуалізується і як своєрідна форма втечі, яка собою підмінює пошук критичних відповідей або відтягує його у часі. Роман завершується якраз не ще одним образом минулого, а образом майбутнього. Подальші пошуки можуть бути пов'язані з визначенням функціональності ностальгії в інших романах Доріс Лессінг.

Література

1. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. М. Бахтин // Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. – М. : Худож. лит., 1975. – С. 234–407.
2. Бредбері М. Британський роман нового часу / М. Бредбері. – К. : Ксенія Сладкевич, 2011. – 480 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2004. – 1440 с.
4. Bazin V. Commodifying the Past: Doris Lessing's *The Golden Notebook* as Nostalgic Narrative / V. Bazin // *The Journal of Commonwealth Literature*. June, 2008. – Vol. 43, № 2. – С. 117–131.
5. Berlin I. Two Concepts of Liberty / I. Berlin // Berlin I. *Four Essays on Liberty*. – London : Oxford Univ. Press, 1969. – С. 121–134, 162–172
6. Davis F. *Yearning for Yesterday: A Sociology of Nostalgia* / F. Davis. – New York : Free Press, 1979. – 146 с.
7. Hutcheon L. Irony, Nostalgia, and the Postmodern / L. Hutcheon. – Режим доступу: <http://www.library.utoronto.ca/utel/criticism/hutchinp.html>. – Назва з екрану.
8. Lessing D. *The Golden Notebook* / D. Lessing. – London : Harper Perrenial, 2007. – 576 с.
9. Oakeshott M. *An Essay on the Relations of Philosophy, Poetry and Reality. What is history? And Other Essays*, ed. Luke O'Sullivan / M. Oakeshott. – Exeter : Imprint Academic, 2004. – С. 67–115.
10. Oxford Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oxforddictionaries.com/definition/nostalgia>. – Назва з екрану.
11. Wollaeger M. *Joseph Conrad and the Fictions of Skepticism* / M. Wollaeger. – Stanford University Press, 1990. – 262 с.
12. Yankélévitch V. *L'irreversible et la nostalgie* / V. Yankélévitch. – Paris : Flammarion, 1974. – 319 с.

РЕЦЕНЗІЇ

ВТОРОЙ ТОМ "МЁРТВЫХ ДУШ" Н.В.ГОГОЛЯ:
ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ И ТЕКСТОЛОГИИ

Киченко А.С.

[Самойленко Г. В. Хроника написания второго тома "Мёртвых душ" Н.Гоголя / Г. В. Самойленко. – Нежин : НГУ им. Н. В. Гоголя, 2012. – 162 с. ; Самойленко Г. В. Нежинский список второго тома "Мёртвых душ" Н.Гоголя / Г. В. Самойленко. – Нежин : НГУ им. Н. В. Гоголя, 2012. – 360 с.]

Впервые информация о новом нежинском списке второго тома гоголевских "Мёртвых душ" прозвучала в докладе Г.В.Самойленко на Международной юбилейной Гоголевской конференции (Москва – Санкт-Петербург, октябрь 2009 года). Посвящённый специфической текстологической проблеме доклад вызвал множество вопросов и завершился оживлённым обсуждением необходимости публикации нежинской находки, её текстологической атрибуции относительно уже известных списков второго тома и, наконец, текстологического комментария. Особенно актуальной оказывается такая работа в связи с готовящимся к печати очередным томом Полного собрания сочинений и писем Н.В.Гоголя в 23-х томах (М. : ИМЛИ), в котором как раз и планируется поместить по возможности полную сводку принципиальных разночтений в имеющихся списках второго тома поэмы.

Лишь очень небольшой круг специалистов-текстологов представляет всю ответственность подобной задачи и объём материала, обработка которого поможет эту задачу решить. В случае с гоголевским вторым томом "Мёртвых душ" мы имеем около тридцати его списков, каждый из которых требует своей меры и глубины текстологии. Не случайно в московском докладе собственно презентация новонайденного списка закономерно перешла в обсуждение проблемы комментированной публикации подобного типа текстов вообще.

Предпринятое Г.В.Самойленко разыскание представляет, без преувеличения, блестящее профессиональное решение главнейшей текстологической задачи – введения новой рукописной редакции в круг известных источников с целью определения "глубины" авторской (редакторской) правки. "Сопоставление глав новонайденного списка и первоначальных глав и редакций академического издания даёт нам право утверждать, что это комбинированный текст первого и последнего слоев опубликованных текстов с дополнениями и уточнениями, а также соответствующей правкой"

(Самойленко Г. В. Нежинский список второго тома. – С. 161). Это наблюдение и определяет круг затронутых автором текстологических вопросов.

1. Общая характеристика списка

Текстологический анализ "нежинской" редакции второго тома "Мёртвых душ" позволяет сделать вывод о его достаточно близком совпадении с изданной академической версией (нежинский список скрупулёзно сопоставлен автором с текстами двух академических редакций, помещённых в VII томе Полного собрания сочинений Гоголя 1951 года, а также с редакциями второго тома "Мёртвых душ" в издании П.Кулиша 1857 года). Более того, фактическое наличие в составе нового списка "последнего слоя с дополнениями и уточнениями" позволяет сделать капитальное предположение о том, что "... новонайденный список и есть тот вариант рукописи, который послужил основой для первоначальной публикации глав второго тома "Мёртвых душ" (Самойленко Г. В. Нежинский список второго тома. – С. 162). Эта идея, помимо текстологического плана, любопытна ещё и в связи с возможностью проследить пути появления списка поэмы Гоголя в Нежине. "План текстологии" косвенно подтверждает возможность его передачи в Нежин вместе с библиотекой С.П.Шевырева: если это предположение Г.В.Самойленко верно, то текстологическое значение нового "шевыревского" (возможно) списка трудно переоценить. Нежинский вариант второго тома "... отличается от всех других своей полнотой и отредактированностью текста и может служить основой для нового издания Полного собрания сочинений Гоголя" (Самойленко Г. В. Нежинский список второго тома. – С. 183).

Если текстология в классической её трактовке – это практическая отрасль литературоведения, связанная с делом издания классиков (В.В.Томашевский, Б.М.Эйхенбаум, Д.С.Лихачёв), то можно констатировать, что первичная текстологическая работа в книге Г.В.Самойленко успешно проделана – в ней издан новый список второго тома гоголевской поэмы и прослежены его вариативные соотношения с известными источниками текста.

2. Проблема разночтений

В ходе текстологического анализа нежинского списка, замечает автор, внимание обращено "... лишь на самые большие изменения текста в сравнении с академическим" (Самойленко Г. В. Нежинский список второго тома. – С. 182). Тем не

менее, издание нежинского списка предваряет громадная работа по сверке рукописных версий. В результате система разночтений сведена к констатации ряда текстуальных отличий новонайденного списка: "Кроме разночтений отдельных слов, фраз, предложений, пунктуации, которая почти отсутствует в списке рукописи, есть и принципиальное отличие: встречаются фрагменты, которые напечатаны в академическом издании, но их нет в списке, и наоборот. Некоторые из них обнаружены нами в раннем варианте глав, опубликованных в академическом издании... Однако это не механическое соединение текста. Новонайденный список обработан, отредактирован, в него введены некоторые новые эпизоды, фразы, некоторые опущены, изменена форма прямой речи и т.п." (Самойленко Г. В. *Нежинский список второго тома*. – С. 162).

Все перечисленные факты отмеченных разночтений отражены в сопоставительной текстологической публикации академического и нежинского списков второго тома поэмы. Таким образом, книга Г.В.Самойленко предлагает двойное освещение проблемы. С одной стороны, мы имеем полную опубликованную версию нежинского списка второго тома "Мёртвых душ", с другой – сверку его разночтений с выводами относительно нескольких (согласно наблюдению автора – трёх) текстуальных слов, что "... подтверждает ещё раз, что текст нежинского списка – это один из завершённых, ибо в нём учитываются ранее созданные тексты" (Самойленко Г. В. *Нежинский список второго тома*. – С. 180).

Проблема количества разночтений решена, следовательно, в пользу нежинского варианта. Очевидно, что подготовка рукописных редакций второго тома "Мёртвых душ" в составе нового академического Собрания сочинений Гоголя должна обязательно включать текстологические наблюдения и выводы Г.В.Самойленко, а по возможности, и весь текстологический анализ нежинского списка (см.: Самойленко Г. В. *Нежинский список второго тома*. – С. 185–359).

3. Текстология и история литературы

Примечательной чертой текстологической практики Г.В.Самойленко является её связь с историко-литературной проблематикой.

Во-первых, автора интересует собственно история создания гоголевского текста, "ответившаяся" в отдельное исследование хронологии второго тома. Собственно, книгу "Хроника написания второго тома "Мёртвых душ" Н. Гоголя" можно назвать пропедевтической, или пред-текстологической. В ней собран и "хронометрирован" материал, освещающий историю продолжения первого тома поэмы, ту драматическую творческую ситуацию, которая сложилась в связи с поворотом художественного замысла Гоголя. Материалом хронологии служат письма Гоголя, переписка и мемуары его современников, историко-литературные и

биографические разыскания гоголеведов. Предтекстология второго тома определена автором как необходимость осмысления "... самого процесса написания, истории создания", в которой необходимо "увидеть круг лиц, втянутых в гоголевскую творческую атмосферу, понять само состояние Гоголя во время работы над произведением" (Самойленко Г. В. *Хроника написания второго тома*. – С. 14). Анализ мемуарных источников действительно свидетельствует о возможном наличии не только вариантов глав поэмы, но и целых версий второго тома. Текстологическая практика обязана учитывать тот исторический факт, что "воспоминания современников гоголя о чтении глав "Мёртвых душ" дают возможность не только ознакомиться с их содержанием, но и убедиться в том, что писатель не просто переделывал, а подвергал текст конструированию по-новому, что приводило к удалению готовых уже кусков текста..." (Самойленко Г. В. *Хроника написания второго тома*. – С. 8). Так историко-литературный факт попадает в сферу текстологии, соприкасается с практикой текстуральной реконструкции.

Есть и другая сторона исторической проблемы. Опубликованный нежинский список второго тома в единстве с хроникой его создания предполагает выход из собственно текстологии в историко-литературную и теоретическую сферы. Реконструктивная и эдиционная практика, продемонстрированная Г.В.Самойленко, имеет своей целью попытку воссоздания на материале нежинской рукописи художественной логики второго тома (по крайней мере, в пределах сохранившегося текста). Реконструкция текста, его сопоставительный анализ, таким образом, нацелены на творческую прагматику Гоголя, на систему исторических и культурных контактов, в которой появляется и реализуется замысел второго тома "Мёртвых душ".

В своё время Д.С.Лихачёв предварил книгу, посвящённую проблеме древнерусской текстологии, следующим определением: текстология есть филологическая дисциплина, изучающая и устанавливающая историю текста письменных произведений и документов. Эта формулировка наиболее точно выражает связь двух составных текстологической практики: история текста реконструируется всегда на основе строго выверенных документальных источников и исторических свидетельств. Появление и введение в научный обиход новых вариантов классического текста считается ярким, заметным явлением в филологической практике. Работы Г.В.Самойленко об истории и текстологии второго тома "Мёртвых душ" не случайно оказываются сегодня в фокусе исследовательского внимания. В них реализованы ведущие принципы текстологической практики, основанные на предельно тонком знании нюансов гоголевского художественного слова, на безукоризненном владении историко-литературным материалом его эпохи, на несомненном филологическом профессионализме.

ПРО КАНОН АНГЛІЙСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ЙОГО МІСЦЕ В СИСТЕМІ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Михед Т.В.

Рецензія на посібник "Англійська дитяча література" : навчальний посібник-хрестоматія / упорядник, автор дидактичного матеріалу О. В. Бобир.- Ніжин, 2012. - 636 с.

Саме так, дещо елегантно, а разом і казково-епічно, хочеться почати цю рецензію про книгу, яка відчиняє двері у химерний і неймовірно привабливий світ англійської дитячої літератури. Відомий філолог, професор Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка О.В.Бобир, який упродовж десятиліть викладає дитячу літературу на факультеті початкового навчання, як ніхто відчуваючи брак просто необхідної для повноцінної роботи і викладача, і студента літератури, уклав книжку, яка й покирана заповнити цю прогалину. Вона містить усі ті компоненти, що традиційно належать до очікуваних і необхідних у навчальних виданнях. По-перше, це доволі детальна хронологія появи в Англії творів, що адресувалися дітям, яка стане у пригоді всім, хто цікавиться становленням дитячої літератури взагалі і літературної казки зокрема. Та, як каже у своєму вірші відомий нам автор "Вінні-Пуха" Алан Мілн, "цей дім чомусь несправжній дім.. А де там сад?.. / Немає саду поруч з ним". Тому, по-друге, кожному жанровому підрозділу, що структурує корпус текстів (народна це казка чи балада), передує хоч і лаконічний, але вельми інформативний вступ, такі собі пролегомени до власне художнього твору. Як там далі у вірші Алана Мілна: "Цей дім таки несправжній дім./ Із пишним садом весняним. / А де жасмин?.. / За муром не цвіте жасмин". Тож, по-третє, упорядник, подавши біобібліографічну довідку про автора твору, сам твір намагається відтворити максимально повно, щоб зберегти відчуття повноцінності змісту й художньої структури. Йдемо за Аланом Мілном: "Цей дім усе-таки не дім. / Там у саду цвіте жасмин. / А чорний дрізд?.. / Не тишить голосом дзвінким". Тож четверте і, ймовірно, останнє. Реалізуючи заявлену іпостась "автора дидактичного матеріалу", О.В.Бобир підсумовує кожен окремий фрагмент своєї хрестоматії вказівкою на існуючі українські переклади, зазначає можливі для використання електронні ресурси й пропонує запитання та завдання, варіативність яких, з одного боку, спрямована на перевірку прочитаного, а з іншого - стимулює креативно-інтерпретаційний потенціал читача, бо саме на таку його рецепцію і була відпочатково розрахована англійська дитяча література. Звернемося до Алана Мілна: "Ось я

побачив справжній дім. / Співає дрізд, цвіте жасмин. / Але не слухає ніхто. Але не тішиться ніхто. / І байдуже усім". Чудовий переклад М. Савки і наведений наприкінці книги покажчик імен перекладачів, як свідчення поваги упорядника до всіх тих, хто своєю подвижницькою працею доніс до наших днів цю тугу за втраченою старою Англією, а в нашому випадку - за згасаючою на очах звичкою читати, без якої помирає і живе слово літератури.

Цю хрестоматію варто читати і дітям, і дорослим, учителям - тим паче. Включені до неї тексти позірно просто, жартівливо і нібито граючись з читачем говорять про такі складні речі сучасної гуманітаристики, як, наприклад, національна традиція, візуально демонструючи, що то воно таке - ця всім відома англійська ексцентричність і дивакуватість; про міфологічно-казкове бачення світу і витoki готтицизму, що у модерності набули такої потужності як у просторі літератури, так і всіх тих медіях, якими захоплюються підлітки. Це притаманне і питоме право англійської літератури бути самою собою, що зауважив її знаий класик Д.Б.Прістлі: "Вся література Англії, яка не знала Академії (йдеться про суворо регламентувальну роль заснованої у XVII ст. Французької Академії, контролювальні функції якої певним чином збережені донині - Т.М.), зростала і розвивалася з несподіваними крилами і тому сповнена дивацтв, прямих, своєрідності й духу самоствердження". Саме останнього найбільше потребує підліток - права на свою дивну поведінку, ексцентричний одяг, визивні манери, які дратують дорослих, право бути собою і мати свій власний простір. Англійські дорослі, принаймні з "Книги нісенітниць" Едварда Ліра, виглядають і поводяться незгірше підлітків: "Остогидли старому з Гааги / Всі розумні діла та розваги - / Кулю газом надув / Та й на місяць гайнув / Непосида старий із Гааги". Є тут і про дівчину, в якій "ніс / До землі, повірте, доріс..", чим так переймаються сучасні дівчата, та й хлопці, для яких, завдячуючи ЗМІ, зовнішній вигляд важить набагато більше, ніж для усіх попередніх поколінь. Назвавши проблему, англійська література обов'язково пропонує з неї оригінальний вихід: і "знайшлася бабуся, / Що сказала: - Наймуса / Помагати носити цей ніс!" (пер. О.Мокровольського).

Представлена у хрестоматії О.В.Бобиря у хронологічній послідовності більш-менш цілісна історія англійської дитячої літератури може розумітися і як один із можливих варіантів укладання програм з літератури для загальноосвітніх середніх закладів. Прийнята нещодавно новітня програма, що викликала хвилю обурення і негативу, хоч і

намагається брати до уваги психофізіологічні та вікові особливості школярів, все ж тримається за усталену орієнтацію на канон "дорослої літератури", що має за наслідок дублювання (почасти) вишівських курсів. Включені О.В.Бобирем до хрестоматії тексти дають доволі ґрунтовних підстав говорити не тільки про вічно актуальні моральні проблеми, до яких апелюють вчителі на уроках з літератури (а де ще про це говорити, як не на уроках з літератури?), а й про специфіку побудови художнього простору і спосіб конструювання сюжету, про жанрову своєрідність і систему образів, зрештою, про таку важливу сьогодні ситуацію зустрічі з "Іншим" і, як наслідок, про можливі варіанти формування діалогу, вилаштування комунікації, без якої навряд чи можливе існування в глобалізованому інформаційному просторі. Унаочнена хрестоматією ментальна картина однієї нації, створений дитячою літературою простір англійської духовності дозволяють масштабно говорити про глобальні й знакові проблеми сучасного соціуму, підтвердженням чого слугують наявні сьогодні і в США, і в Росії спроби осмислити, наприклад, "Гаррі Поттера" Дж.Роулінг крізь призму філософських

ідей, до чого підштовхує своїх персонажів, а з ними і читачів автор. Дайджест книги Дж.Роулінг "Гаррі Поттер і філософський камінь" зовсім не випадково завершує хрестоматію. Це і вагоме свідчення світової популярності англійської дитячої літератури сьогодні, і перспективний прогноз векторів її ймовірного розвитку. Чому ні? Адже якщо не втратив свого значення відомий з доби Середньовіччя "Дитячий Плутарх", то, може, сьогодні прийшов час "Дитячого Аристотеля (Платона, Бодрійєра чи Дерріди і т.д.)"? Цю науково-популяризаторську функцію англійська дитяча література засвоїла з доби Просвітництва і плідно продовжує працювати на цих теренах. Але аби це "був справжній дім" повноцінного художнього слова, треба, щоб "нікому не буде байдуже". І професійно укладена О.В.Бобирем хрестоматія "Англійська дитяча література", що цілком підставно рекомендована МОНМС до використання, адресована і всім небайдужим до художнього слова, і залюбленим у свій фак (учителі, філологи, студенти), і всім, хто цікавиться літературою, не маємо в тому сумніву, стане "справжнім англійським домом" для її читача.

ФІЛОЛОГІЧНА ШКОЛА ЖЕШУВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

**ЖЕШУВСЬКА ШКОЛА ДІАХРОНІЧНОЇ СЕМАНТИКИ:
МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ
АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ**

Потапенко С. І.

Рецензована наукова збірка – “У центрі уваги – історична семантика” (*Historical Semantics Brought to the Fore / ed. B. Kopecka, M. Pikor-Niedziałek, A. Uberman. – Chelm : Wydawnictwo TAWA, 2012. – 158 p.*) – містить 12 праць представників Жешувської школи діахронічної семантики (Польща). Її здобутки цікаві для українських лінгвістів із кількох причин. По-перше, у вітчизняному мовознавстві все ще бракує діахронічних досліджень міждисциплінарної спрямованості. По-друге, на відміну від українських лінгвістів, які у такого роду розвідках обмежуються аналізом концептів [2; 3; 5] і метафор [1], рецензоване видання пропонує більш широку перспективу: воно вирізняється розмаїттям залученого матеріалу й використаних семантичних, когнітивних і гендерних методів, долучаючи концептуальну метонімію, теорію поля й концептуальної інтеграції.

Збірку відкриває стаття про роль концептуальної метонімії – одного з головних когнітивних процесів – у розвитку семантики одиниць на позначення професій і занять (Сymbalista P. *Metonymy and semantic modification: The phenomenon of names of professions and occupations.* – С. 9–25). Завдяки застосованій лінгвокогнітивній методиці виявлено, що в концептуальній базі окремої лексичної одиниці метонімічні зв’язки формуються внаслідок спрощення відношень між фігурою й фоном, зумовлюючи модифікацію значення окремого слова. У статті запропоновано низку ономасіологічних моделей формування одиниць на позначення професій: місце – працівник, напр., *milliner* – майстер з виготовлення жіночих капелюхів; одяг – працівник, напр., *red-coat* – солдат британської армії; плаття – працівник, напр., *penny-a-liner* – журналіст; продукт – працівник, напр., *alewife* – власниця пивної; матеріал/предмет діяльності – працівник, напр., *fireman* – пожежник.

Важливість статті про теорію поля як лінгвістичний засіб аналізу значення та його змін (Graşko A. *Field theory as linguistic tool of analysing meaning and meaning shifts.* – С. 27–41) зумовлена потребою в зіставленні когнітивних методів з іншими підходами. У цій розвідці розглядаються відмінності між поняттями лексичного, семантичного й вербального полів; германські джерела теорії поля, за-

стосованої до вивчення колоронімів і одиниць на позначення родинних стосунків; розвиток польових досліджень у європейській й американській традиціях. Застосування компонентного аналізу розглядається на прикладі одиниць на позначення місця у французькій мові й контейнерів, представлених водоймами, при вивченні яких авторка спирається на праці професора Г.А.Клепарського, а також гастрономічних термінів і концептуального поля краси. Зазначимо, що спостереження професора Г.А.Клепарського над назвами водних контейнерів корелюють із образ-схемним аналізом відповідних одиниць, здійсненим на матеріалі англійської, польської й української мов (див. [6, с. 107]).

Семантичні зміни, засновані на гастрономічній метафорі (*foodsemy*), за якої властивості макрокатегорії ЇЖА проектуються на концепт ІСТОТА, розглянуто на матеріалі одиниць на позначення м’ясних продуктів, напр., *meat market* “м’ясний базар”, *meat rack* “бар, де знаходять партнерів на ніч” тощо у статті професора Г.А.Клепарського (Kleparski G. A. *The dark side of foodsemy: On extralinguistically conditioned wammel syndrome.* – С. 43–47). Автор обстоює ідею про “синдром лінгвістичного рагу” (*wammel syndrome*), який має місце під час позначення їжі, склад якої важко чи неможливо встановити, що викликає острах, відображений у механізмах гастрономічної метафори. Механізм цього синдрому розкритий на прикладі англійського іменника *pudding*, який позначає повну людину (*thick-set person*), та низки інших слів французької і польської мов. У статті також доведено, що використання гастрономічних термінів для іменування національності зумовлено не стільки популярністю певної їжі, скільки її незвичністю, про що свідчить позначення французів англійською одиницею *frog-eaters* “любители жаб” за відсутності виразу *Champaign-drinkers* “любители шампанського”.

Гендерний аспект діахронічних досліджень розглянуто в статті, присвяченій стереотипізації образу жінки у прислів’ях і цитатах (Kochman-Haľadyj B. *On how proverbs and quotations aid in stereotyping (of a woman).* – С. 49–62). Матеріал трьох мов – англійської, йоруба й польської – свідчить

про майже універсальне приниження жінок, яке межує з ненавистю, що пояснено чоловічим авторством більшості паремій і змушує авторку до закликів змінити ставлення до жінок із метою забезпечення рівності.

Важлива роль метонімії у формуванні семантики номінативних одиниць розкрита у статті, присвяченій творенню зменшувальних і пестливих форм власних назв, які набувають оцінного потенціалу внаслідок формування нових смислів, здебільшого у переносних значеннях (Кореска В. *On gallant Johns and plain Janes – names and their axiological potential.* – С. 63–82). Так, власна назва *Jack* може значити “погано вихований” або “хлопець”. У переносному сенсі оніми імплікують надмірне або протизаконне заняття сексом особами обох статей; одиниці на позначення чоловіків відбивають їхню нерозумність і неосвіченість; жіночі імена імплікують пліткарство й неприємну зовнішність.

Лінгвокогнітивний аналіз поняття етнічності як складника більш загальної ідеї ЧУЖОГО (*otherness*) виявив, що останню можна зрозуміти лише в контексті категоризації, тобто нашої здатності ідентифікувати схожі й відмінні риси (Kud'a M. *A cognitive account of ethnicity as a dimension of otherness: A pilot study.* – С. 83–98). Для зіставлення порівнюваних у статті концептів залучено стереотипи, тобто покладені в основу формування категорій спрощені уявлення про властивості, які типізують людину або ситуацію. На думку автора, для західної культури характерні такі риси ЧУЖОГО, означувані відповідними одиницями: раса, етнос, релігія, регіон, територія, вік, стать, зовнішність, здоров'я, сексуальна орієнтація, освіта, класова належність, професія, політичні уподобання. Водночас, властивості, пов'язані зі сферою етнічності, пропонується узагальнити у формі однойменної ідеалізованої когнітивної моделі (ICM), яка включає слоти походження, анатомічної будови, мови, їжі, одягу, заняття, власних назв, характеру, історії, природних умов.

Теорію концептуальної інтеграції застосовано до аналізу заголовків журналу *National Geographic* за 1888–2008 рр. (Pikor-Niedziałek M. *A cognitive semantics interpretation of National Geographic headlines 1888–2008: One hundred years of the evolving style.* – С. 99–117). На думку авторки, застосована теорія дозволяє відмовитися від традиційного розуміння концептів як статичних структур, що зберігаються у довготривалій пам'яті, на користь динамічних моделей, з одного боку, та сприяє поясненню метафоричних проєкцій на більш високому рівні узагальнення – з іншого. Застосування теорії концептуальної інтеграції до аналізу сорока заголовків про життя китів дозволило диференціювати три різновиди метафор і метонімії: конвенціональні, напр., *making friends with a killer whale*; варіативні, напр., *lord of the oceans*; новітні, напр., *hunting the heartbeat of a whale*. Встановлено, що два останні різновиди переносів набули поширення з середини

минулого століття внаслідок змін у сприйнятті природи, коли на перший план вийшла проблема її захисту. Принагідно вкажемо на залучення концептуальної інтеграції під час аналізу газетних заголовків політичного змісту [7, с. 20], а також можливість використання з цієї метою дослідницького апарату образ-схем [4, с. 183–209].

Метафоричні проєкції задіяні під час аналізу ідіом із прикметниками на позначення червоного кольору (Uberman A. *'Seeing red' – figurative meanings of colour terms: The case study of red.* – С. 119–136). Виявлено, що метафоричні вживання прикметника *red* акцентують окремі риси описуваних явищ: попередження, напр., *red light*; погіршення умов і емоції, напр., *see red*; зв'язок із вогнем, напр., *red mare*; особливе ставлення, напр., *red carpet*, асоціації з комуністичним режимом (напр., *Red Army*). На нашу думку, останні можна зарахувати до груп на позначення емоцій або особливого ставлення.

У розділі коротких повідомлень і рецензій аналізується походження англійських слів *assassin* і *friend* (Kleparski G.A., Trinder D. *An assassin is just a friend you haven't yet met: The strange case of friendly friends and unfriendly assassins.* – С. 139–143). Увага до них зумовлена негативним значенням першого й поступовою зміною семантики останнього, що, зокрема, демонструють англійська діома *with friends like these* і *was friendly fire*.

Уміщені в другому розділі рецензії на дві книги, видані науковцями Жешувської школи діахронічної семантики, розширюють наші уявлення про її здобутки. Перша рецензія присвячена пейоративізації англійських слів на позначення жінок (Kochman-Hafadyi B. & Kleparski G. A. *On pejoration of women terms in the history of English.* Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2011), а друга аналізує 16 праць збірки, виданої у 2009 р., (*In medias res – studia resoviensia in lingua et litteris*, ed. Kleparski G. A. – Rzeszów : Wydawnictwo PRQMAR – INTERNATIONAL, 2009. – 218 с.).

Крім інтенсифікації міждисциплінарного підходу до вивчення історії мови, рецензоване видання змушує нас замислитися над іншим важливим питанням: необхідністю збільшення українськими дослідниками кількості англійських видань, що дозволить поширювати інформацію про вітчизняну лінгвістику за межами країни. На жаль, у рецензованій збірці знаходимо лише одне посилання на працю, видану на Україні (с. 40): *Лексикологія англійської мови* Н.М.Раєвської (К., 1979). Вона знайшла свого читача в Польщі, тому що була написана англійською мовою.

Упевнений, що рецензоване видання буде корисним для українських лінгвістів, адже воно відбиває тенденції розвитку сучасної міждисциплінарної парадигми в мовознавстві, що виявляється в залученні когнітивних процедур, представлених концептуальною метафорою, концептуальною метонімією, теорією концептуальної інтеграції, а також положень гендерної лінгвістики й теорії поля.

Література

1. Антонюк М. О. Структурно-семантичні та функціональні характеристики давньоанглійської метафори : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Антонюк М. О. – К., 2008. – 17 с.
2. Гулівець Н. О. Лінгвокультурологічні реалізації концепту ДОЗВІЛЛЯ (на матеріалі англійської літератури VIII–XXI ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Гулівець Н. О. – Донецьк, 2010. – 20 с.
3. Кисельова А. Л. Концепт ЖІНОЧІСТЬ у вікторіанській лінгвокультурі : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Кисельова А. Л. – К., 2007. – 20 с.
4. Потапенко С. І. Сучасний англомовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти : монографія / С. І. Потапенко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – 391 с.
5. Шваб Т. О. Еволюція концепту ГЕРОЇЗМ в англійській мові (на матеріалі текстів давньоанглійського, середньоанглійського та ранньоніованглійського періодів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Шваб Т. О. – К., 2006. – 18 с.
6. Glaz A. Cognitive aspects of word meaning: Water and sea vs. land in English, Polish and Ukrainian / A . Glaz, S. Potapenko // Проблеми зіставної семантики. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2009. – Вип. 9. – С. 107–112.
7. Tabakowska E. What's in a title? / E. Tabakowska // What's in a Text? Inquiries into the Textual Cornucopia. – Cambridge Scholars Publishing, 2012. – P. 20–30.

CULTURAL IDENTITY: DIMENSIONS OF SELF IN ETHNIC AMERICAN AUTOBIOGRAPHIES

Ihina Z.

The monograph under review – Elżbieta Rokosz-Piejko. *“Hyphenated” Identities. The Issue of Cultural Identity in Selected Ethnic American Autobiographical Texts.* – Rzeszyw : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2011. – 109 p. – demonstrates clear-cut results of an original study dealing with an apparently multifarious notion of “cultural identity” as it is expressed in immigrant autobiographies. Present-day universal tendency to globalisation and, therefore, diplomatic strategies in achieving a certain, if not entire, “severable” cultural concord between nations, makes the study topical, for it provides tangible clues to understanding ways of individual accommodation to alien settings that stipulate difficulties in self-realisation.

A methodology suggested by the author is novel to the extent of being an explicit contribution to the treatment of self within anthropocentric paradigm that celebrates its reign in contemporary humanities and social sciences. Furthermore, it may be considered humanistic *ad verbum* since it serves the noble aim of defining how a cultural identity is presented and questioned deep inside the very fabric of its formation by a person who is actually in painful search of this identity. The quest for one’s self will never cease being a most vital, critical issue sustained by cultural legacy beginning with the famous Delphic “*gnōthi seauton*” (know thyself) – a cornerstone of happiness in classical Socratic interpretation, a way to success. Thus, it is also personal achievement that is preserved as a subject of thorough description in a number of ethnic American autobiographies analysed by the author of this monograph. The method is based on structuring each autobiography into the sections of *place, time (personal past), otherness (nuances of perceiving oneself as an alien), and education*, which appear to be four elephants whereupon individual success as a manifestation of self-realisation lies.

In the *Introduction* the aim of the monograph, the material, and the most important terms are defined: assimilation (full social, religious, behavioural, matrimonial, etc. entrance into the core of the host society), acculturation (a stage of assimilation, a change of cultural patterns to those of the host society), cultural identity (a person identifying himself with a certain culture), hyphenated identity (a person who perceives himself belonging to several cultures, e.g. Afro-American (there is a hyphen in spelling as well as in personal identification)).

In Chapter I (*All Things Necessary – Terms and Definitions*) the author dwells on the nature and history of autobiography as a literary genre (the biography of a

person narrated by that person), indicating its peculiarity of being both *history* and *literature, creation* and *recreation, trustworthy account of the past* and *conscious or unconscious falsification*, for it has a primary motive of self-knowledge and is based on objective events as well as their subjective interpretation, the latter turning out to be a message believed essential for being conveyed to the world as a result of some radical changes in autobiographers’ lives. In this chapter the idea of “the other in oneself” as a quintessence of ethnic American cultural identities is elaborated upon refracted through immigrant autobiographies (texts written by both first and second generations of immigrants) by the authors of African (Zora Neale Hurston, Richard Wright), Asian (Maxine Hong Kingston), Jewish (Mary Antin, Eva Hoffman), Mexican (Richard Rodriguez), and Native American (Navarre Scott Momaday) origins.

In Chapter II (*The Place. Is Home where the Heart Is?*) the problems of belonging to some place and, accordingly, the results of displacement are critically considered. “Place” is viewed as a complex of environment, history, and language, as one’s own “home”, the clear concept of which is needed only when it has been left to enter a new world with a different social hierarchy, values, customs, etc. Immigrant authors have various, sometimes contrasting ideas of “home” and thus accept “the new world” with different degrees of personal rejection. The reason for this diversity is basically positive or negative memory of childhood, communal or individual traditions, i.e. one’s close or distant association with people in the place left behind. Mary Antin appears to be the most open to new surroundings after a hard period of cultural and social suppression in Russia, African American writers strongly depend in their ability to acculturate upon their attitude to slavery as a part (at least historical) of their lives, Maxine Kingston strives to finding her place through gaining a mythological concept of China conceived in her mind to be a necessary start. E.Hoffman, R.Rodriguez and N.S.Momaday suffer from a kind of intellectual and emotional rupture with their native cultures.

In Chapter III (*Personal Past, Ancestral Heritage and Communal History*) the author turns to the way the autobiographers “weave the song of themselves” referring to their past. Thus, Mary Antin strives to reject her origin together with all traditions of Jewish communities in Russia, which she identifies as “medieval”, and become a real American. Eva Hoffman is less categorical and seems to cherish her immigrant memory as if it were something like an insect stuck in a drop of amber – a splinter, perceived intuitively

important for finding one's nature, but distant and rather a souvenir, than utility. Similarly, though not identically, Maxine Hong Kingston is initially deluded by unreal toy worlds – the China of the past and the Chinese America of the past, which are both simulacra, but which serve to be a unique source of information applied to and reinterpreted in the "real" America. On the contrary, Richard Rodriguez positions himself as a young intellectual limited neither by his parents, nor his ethnic traditions. Richard Wright bitterly confesses his having been constantly despised by his relatives because of his feeling different from others and rejecting communal values; he did his best to show his closeness to European way of thinking, his intellectual potential of not "a black American every man". Zora Neale Hurston emerges an interesting personality because of her genuinely atypical attitude to slavery as a part of her people's past. She avoids blaming the whites, for she does not have personal memory of slavery; besides, she writes about Africans as about co-beneficiaries of the slave-trade, willingly selling their kinsmen for "civilised" money. Navarre Scott Momaday represents his past as "the land of nostalgia" and, similar to Eva Hoffman, recollects it in the present tense as if it still existed somewhere frozen in time.

In Chapter IV (*Others among Others*) the authors describe themselves as strangers in the world of the white Anglo-Saxon America where they would like to assimilate to become "the social dominant". All their stories – either harsh or smooth enough and quite successful – show their way of making America "mine", not "theirs", thus melting into "them", becoming "them" through absorbing the American ethos and Franklinian

tradition (the belief in success via hard work), overcoming the "hyphen" in their vision of self, but without losing the actual self. In Chapter V (Education) greed for study (expressed in a varying degree by all seven authors) is fairly treated as a means of assimilation which helped the authors to function successfully in American public life. Eva Hoffman and Navarre Scott Momaday even got Ph.D. in American Universities and Navarre Scott Momaday managed to be awarded with the Pulitzer Prize for his novel "House Made of Dawn".

The obvious theoretical achievement of the monograph is distinguishing precise structural elements (stages) influencing the formation of cultural identity: identifying one's place as an image of "home", making peace with one's past and determination to move further, finding courage and tolerance to reconcile with the other in oneself and, finally, educating a hyphenated identity to become whole. Yet, accepting the indisputable contribution of the author to the matter raised, the reviewer thinks it essential that some critical remarks should be made. Firstly, it remains unexplained why only those hyphenated identities whose texts are analysed were chosen as a representative group, but not, for example, French-American or Italian-American autobiographies. Besides, the study of cultural identities presented in the process of formation may be enriched with contrasts and comparisons of the texts analysed to the extent of discovering reasons for this or that model of acculturation and assimilation manifested by authors.

On the whole, the monograph under review is an example of scholarly and literary attainment that may serve a good academic guide in the field of literary and cultural studies.

АМЕРИКАНСЬКА ЛІТЕРАТУРА У РЕТРОСПЕКТИВІ

Трибуханчик А.М.

Рецензована книга: Rokosz-Piejko E. The Highlights of American Literature / E. Rokosz-Piejko, B. Niedziela. – Rzeszow : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2012. – 155 p. – є посібником з історії американської літератури для студентів факультетів англійської мови університетів. Як доречно автори зазначають у вступі, читання критичних оглядів не є заміною власне літературним творам. Отже, мета посібника – не готовий аналіз текстів, а надання додаткової інформації про умови появи найвідоміших творів американських письменників. Посібник має логічну і прозору структуру. Він складається з 12 розділів, кожен з яких включає необхідну інформацію про характеристику певного періоду або літературної течії, за цим йдуть стислі біографічні відомості про авторів і загальна характеристика їхніх творів.

Хронологічно історія американської літератури починається у XVII ст. Першими письменниками були європейці, переважно англійці, що прибули у нову країну і заснували нову націю, яка породила надзвичайно різноманітну культуру. Найосвіченішими колоністам були пуритани, які прагнули релігійної свободи, тому їхні твори були віддзеркаленням їхніх релігійних поглядів – велике значення надавалося моральній поведінці, дисципліні і порядку. Також вони дуже цінували освіченість, тому у 1636 р. заснували перший коледж у Америці – Гарвард. З появою друкарського верстату почали виходити перші газети і книги. Першою друкованою книгою стала "Книга псалмів затоки" (1640), яка містила біблійні псалми, викладені простою і зрозумілою мовою.

Автори посібника виділяють найвідоміших письменників колоніального періоду і характеризують їхні твори. Перш за все, йдеться про Джона Сміта (John Smith), автора відомих творів "Правдива розповідь про Вірджинію", "Загальна історія Вірджинії", "Опис Нової Англії". Життя у нових англійських колоніях стало матеріалом для інших письменників цього періоду – У.Бредфорда (W. Bradford), Дж.Вінтропа (J. Winthrop) К.Метера (C. Mather).

У кожному розділі посібника, поруч із характеристикою письменників-прозаїків, можемо знайти інформацію про найвизначніших поетів кожного історичного періоду. Так, у даному розділі характеризуються Енн Бредстріт (Anne Bradstreet), Майкл Вігглсворт (Michael Wigglesworth) і Едвард Тейлор (Edward Taylor).

Наступний розділ посібника присвячений розвитку американської літератури у XVIII ст., яке характеризується як епоха великого пробудження, просвітництва і американської революції. Як зазна-

чають автори, загальною характеристикою цього періоду є злиття літератури й історії: книги практичного спрямування підтримували певні погляди, пояснювали причини, надихали людей, переконуючи їх у власному значенні. Серед представників цього періоду виділяються такі імена: Джонатан Едвардз (Jonathan Edwards), Бенджамін Франклін (Benjamin Franklin) і особливо Томас Джефферсон (Thomas Jefferson). Останній був художником, політиком, ученим, одним з авторів Декларації про незалежність. Він вважав освіту гарантією персонального і суспільного успіху і стверджував, що моральність притаманна всім людям. Серед його робіт згадуються "Нотатки про штат Вірджинія" і "Автобіографія". Ще одним популярним письменником був Томас Пейн (Thomas Paine), праці якого також характеризуються у посібнику. У цілому слід зауважити, що ідеї, виражені у літературних творах цього періоду, привели американців до усвідомлення того, як важливо створити незалежну націю, і мали великий вплив на формування національної ідентичності. Народилась Американська Мрія, а думка, що всі люди створені вільними, вселила оптимізм в американську націю.

Третій розділ посібника розглядає розвиток американської літератури поч. XIX ст. Як наголошують автори, політичні твори й автобіографії з історичним ухилом поступилися місцем іншим жанрам, які раніше вважали неважливими. Серед таких праць – історичні романи, оповідання, морські історії, пригодницькі твори і готичні оповіді. Короткий огляд найпомітніших письменників цього періоду включає Уошингтона Ірвінга (Washington Irving), автора "Історій Нью-Йорка", "Записника Джоффри Крейона", оповідань "Ріп Ван Уінкл", "Легенда Сплячої Долини" та інших; Чарльза Брауна (Charles Brown) ("Віланд"; "Ормонд"; "Едгар Хантлі", "Артур Мервін") і особливо Джеймса Фенімора Купера (J.F. Cooper), відомого своїми пригодницькими романами – "Піонери", "Останні з могокани", "Прерія", "Слідопит". Головною темою його творів був конфлікт між корінними американцями і білими поселенцями, які асоціювались з цивілізацією. Як справедливо зазначається у посібнику, поява національної американської літератури була дуже важливою для ствердження незалежності США. Підкреслюючи культурні розбіжності між Старим і Новим Світом, письменники пробуджували національну самосвідомість, а дослідження таких тем, як життя на кордоні, американські індіанці, незаймана природа континенту, викликали інтерес у читачів інших країн.

Наступний період характеризується як романтизм, що охоплює проміжок часу до Громадянської війни. Тут виділяється декілька течій, перша із яких – трансценденталізм – зображення порухів, відчуттів, які важко визначити. Його представники вважали, що духовний елемент притаманний кожному індивіду. Вони не бажали підкорятися нав'язаним правилам, а вірили у саморозвиток кожної особистості. У посібнику відображена творчість найяскравіших трансценденталістів – Ральфа Емерсона (Ralph Emerson), серед творів якого – “Природа”, “Самовпевненість”, “Американський учений”, і Генрі Торо (Henry Thoreau) (“Волден, або Життя у лісі”, “Громадянська непоко́ра”). Американська готична традиція ілюструється творами Едгара По (Edgar Poe). Останнього не визнавали сучасники, але сьогодні його роботи привертають читачів завдяки власному стилю і незвичайній образності. Він досліджував такі теми, як божевільня, смерть, галюцинації, нав'язливі стани, його твори сповнені атмосферою жаху, а герої – примарні і безтілесні. У посібнику можна знайти короткий аналіз його найвідоміших творів – “Вбивство на вулиці Морг”, “Розповідь Артура Гордона Піма з Ментакети”, “Падіння дому Ашера”, “Чорний кіт”.

Символізм в американській літературі характеризується тим, що одна тема, персонаж чи подія репрезентують інший концепт, зазвичай більш загальний і універсальний. Ця течія ілюструється у посібнику творами двох авторів – Натаніела Хоторна (Nathaniel Hawthorne) – “Багровий лист”, “Будинок з сімома шпильями”, і Германа Мелвілла (Herman Melville) “Мобі Дік”, “Біллі Бадд” тош. Щодо поезії, то у посібнику вказується на поєднання традиційних і оригінальних особливостей і характеризуються твори таких уславлених поетів, як Генрі Лонгфеллоу (Henry Longfellow) (збірки “Голоси ночі”, “Балади й інші поеми”, поема “Пісня про Гаявату”, “Еванджеліна”); Джеймс Лоуелл (James Lowell) і Джон Віттьєр (John Whittier). Автори приділяють значну увагу творчості двох поетів-символістів – Волта Вітмена (Walt Whitman) і Емілі Дікінсон (Emily Dickinson), які вважаються великими новаторами. Е.Дікінсон прожила коротке, але драматичне життя, її поезія не торкалася політичних чи соціальних тем, а була спрямована на внутрішній світ людини. Вона створила незвичайну манеру письма, якій були притаманні несподівана пунктуація і відсутність заголовків. У посібнику згадуються й аналізуються найвідоміші поезії Е.Дікінсон.

П'ятий розділ має назву “Ранній реалізм”. Стверджується, що початок цього напрямку асоціюється із закінченням Громадянської війни, коли нове покоління письменників почало відкидати сентименталізм і символізм і зображувати життя об'єктивно й реалістично. Минуле для них не мало значення, темами творів було повсякденне життя. Серед таких письменників у посібнику наводяться імена Вільяма Хауелса (William Howells), Генрі Джеймса (Henry James) і Марка Твена (Mark Twain). Вважається, що більшість його творів мають автобіографічний характер, а теми почерпнуті з власного досвіду. У посібнику знаходимо докладний опис літературної творчості і короткий аналіз

найвідоміших творів письменника, таких як “Янки при дворі короля Артура”, “Принц і жебрак”, “Людина, яка розбестила Гедліберг”, “Пригоди Тома Сойсера”, “Пригоди Гекельбері Фінна”.

Наступний етап в американській літературі класифікується у посібнику як натуралізм – екстремальна версія реалізму, що зображує більш песимістичні аспекти людського життя, керованого законами природи. Персонажі натуралістів здебільшого трагічні, неспроможні змінити своє життя і свою долю. Поміж представників цієї течії згадуються декілька імен – Френк Норріс (Frank Norris), Амбросій Бієрс (Ambrose Bierce), Стивен Крейн (Stephen Crane) – і більше уваги приділяється найвідомішим авторам. Так, Теодор Драйзер (Theodore Dreiser) знаменитий своїми романами “Сестра Керрі”, “Дженні Герхардт” і особливо “Трилогія бажання”, що складається з трьох романів – “Фінансист”, “Титан”, “Стоїк”. Найбільш вдалим його твором вважається “Американська трагедія”. Провідна ідея його книг полягає у тому, що всі події у житті людини – щастя, нещастя, багатство і бідність – трапляються випадково, і вона безсила щось змінити. Джек Лондон (Jack London) відомий своїми творами, у яких він зображає боротьбу людини з непереборними силами природи. У певний період свого життя він був під впливом революційних теорій Маркса і Ніцше, що знайшло відображення у таких романах, як “Класова війна” і “Революція”. Він багато подорожував і свої враження відображав у своїх книгах. Найвідоміші з них – “Поклик предків”, “Біле Ікло”, “Морський вовк”, “Мартін Іден”. Джон Стейнбек (John Steinbeck) уособлює наступне покоління натуралістів. Славу йому принесли романи “Золотий кубок”, “Торглова квартира”, яка зображує життя бідних американців мексиканського походження. Тематика романів “Сумнівна битва”, “Про мишей і людей”, “На схід від Едему” пов'язана з людьми, які потерпають від бідності (часто це робітники-емігранти), чия жалюгідне становище є результатом економічних обставин.

Пер. пол. XX ст. в американській літературі – це епоха модернізму. Модерністи не дають пояснень чи інтерпретацій, використовують іронію, символи, образи, метою яких є здивувати читача і зробити процес читання важким. Література починає відображати різноманіття голосів, використовуючи елементи розмовної мови. У поезії стає популярним імажинізм, коли центральним елементом поезії стає образ, мова зрозуміла і неабстрактна, зникають тематичні і мовленнєві обмеження. У посібнику наводиться характеристика творчості таких поетів, як Едгар Мастерз (Edgar Masters), Роберт Фрост (Robert Frost), Карл Сандбург (Carl Sandburg), Вільям Карлос Вільямс (William Carlos Williams), Т.Еліот (T.Eliot) і Е.Каммінгз (E.Cummings). Останній найяскравіше виявляє особливості імажинізму – незвичайні пунктуація, написання слів, рядки, ритм. Вважається, що він приніс відчуття свободи в американську літературу XX ст. Стосовно прозаїків, які з'явилися після Першої світової війни, то вони характеризуються як “втрачене покоління”, що глибоко розчарувалося в ідеалах суспільного життя і було психологічно травмоване війною. Тут

зазначаються такі письменники, як Гертруда Стейн (Gertrude Stein) і Шервуд Андерсон (Sherwood Anderson) ("Уайнсберг, штат Огайо"), Ернест Хемінгуей (Ernest Hemingway) (основні твори – "Сонце також сходить", "По кому подзвін", Френсіс Скотт Фіцджералд (Francis Scott Fitzgerald), основні твори – "По цей бік раю", "Великий Гетсбі", "Ніч така ніжна". У посібнику подається стисла характеристика цих творів.

Окремий розділ присвячено літературі американського Півдня. Це здається цілком виправданим, бо особливістю її є зв'язок з традиціями Півдня, що пов'язані з усною творчістю, порушення питань міжнаціональних стосунків і часте використання діалектів. Найбільш значущим серед них є Вільям Фолкнер (William Faulkner), який дотримувався традицій модернізму, але використовував багату мовленнєву палітру Півдня. У своїх романах він часто порушує традиційну хронологічну структуру, вживає техніку безперервного потоку свідомості. У рецензованому посібнику дається стисла характеристика основних творів письменника – "Звук і шаленство", "Коли я лежав при смерті" і трилогії "Хуїр", "Місто", "Особняк". Труман Капоте (Truman Capote) – інший представник Півдня, один з найбільш ексцентричних і неоднозначних письменників – почав свій шлях з публікації коротких оповідань у різних часописах. Серед найвідоміших його романів – "Інші голоси, інші кімнати", "Сніданок у Тіффані" і особливо "Холоднокровне вбивство". Фленнері О'Коннор (Flannery O'Connor) створила незабутніх героїв з яскраво вираженим південним колоритом мови, її персонажі борються з духовними проблемами у гротескному зображенні письменниці, сповненому гумору й іронії. Вільям Стайрон (William Styron) відомий своїми романами "Лягай у темряві", "Признання Нета Тернера", "Вибір Софії". Кормак Маккарті (Cormac Mc Carthy) є одним із найпопулярніших сучасних письменників. Широко відомі його романи "Садівник", "Кривавий меридіан", "Всі прекрасні коні" та ін. Багато його творів одержали літературні премії і були адаптовані для кіноекрану.

Американська драматургія у посібнику виділена окремий розділ, і її розвиток розглядається в історичному ракурсі. Основними віхами до ХХ ст. були такі драматичні твори, як "Партійський принц", написаний Томасом Годфрі (Thomas Godfrey) у 1765 р., драматизація роману Герріет Бічер Стоу (Harriet Beecher Stowe) "Хатина дядька Тома" (1852) і "Секретна служба" Уільяма Джілетта (1896). У ХХ ст. американська драма пов'язана, перш за все, з іменем Юджина О'Ніла (Eugene O'Neill), перша п'єса якого "Дорога на схід до Кардіфу" була поставлена у 1916 р. Пізніше він створив низку інших п'єс, які були схвально зустрінуті публікою і поставлені бродвейськими театрами – "За обрієм", "Імператор Джонс", "Важання під візами", "Довга денна подорож у ніч". Драматурга заслужено вважають батьком сучасної американської драматургії за те, що він досліджував серйозні теми і вдало поєднував експресіонізм з реалізмом. Щодо драматургів повоєнного періоду, то у посібнику характеризується творчість двох відомих постатей: Теннесі Уільямса (Tennessee Williams) ("Звіринець за склом",

"Трамвай на ім'я Бажання", "Кішка на гарячому олов'яному даху") і Артура Міллера (Arthur Miller) ("Всі мої сини", "Смерть торгівця" та ін.). Серед молодого покоління згадуються імена Едварда Елбі (Edward Albee), відомого своєю п'єсою "Хто боїться Вірджинії Вульф", Сема Шепарда (Sam Shepard), Тоні Кушнера, що став відомим завдяки п'єсі "Янголи в Америці" про життя сучасної країни.

Бурхливі суспільно-політичні процеси після Другої світової війни не могли не відобразитися в літературі. Як справедливо зазначають автори посібника, було б неможливо охарактеризувати всіх письменників в одному розділі, тому було вирішено відібрати декількох найвизначніших авторів повоєнних десятиліть, щоб проілюструвати надзвичайну різноманітність літературних голосів у сучасній Америці. Так, серед поетів виділяються імена Роберта Лоуелла (Robert Lowell), який почав як традиційний поет, а потім став поетом-експериментатором. У 1959 р. він опублікував збірник "Життєві етюди", що стало початком "сповідальної поезії", де особисті проблеми автора зображені дуже правдиво і відкрито. Його учениця Сільвія Плат (Sylvia Plath) продовжила цю традицію, але зуміла перетворити свій досвід на міф, як, наприклад, у поемі "Татусь", де її батько стає емблемою чоловічого авторитету. Енн Секстон (Ann Sexton) у своїх збірках "У Бедлам і назад" та інших зосереджувалася на таких заборонених темах, як секс, аборт, суїцид, що можна пояснити її психічними розладами. Подібні неоднозначні мотиви знаходимо і в творах інших молодих поетів – Аллена Гінзберга (Allen Ginsberg), Френка О'Хари (Frank O'Hara) і Джона Ешберрі (John Ashberry).

Американська проза після Другої світової війни, як слушно вказується у посібнику, надзвичайно різноманітна як стилістично, так і у виборі тем. Звісно, сама війна стала темою багатьох творів. Разом з тим деякі з них, включаючи "Молоді леви" Ірвіна Шоу (Irwin Shaw), "Звідси у вічність" Джеймса Джоунза (James Jones), "Захват 22" Джозефа Геллера (Joseph Heller), зображували американську військову машину як справжнього ворога молодих людей, змушених воювати за свою країну. До багатьох письменників цього періоду можна застосувати термін "постмодернізм". Постмодерністи відкидали традиційні форми, надаючи перевагу антигероям перед героями. Це такі письменники, як Джон Барт (John Barth), Доналд Бартелем (Donald Barthelme) Томас Пінчон (Thomas Pynchon).

Серед різноманіття письменників повоєнного періоду згадуються імена таких авторів, як Володимир Набоков (романи "Пнін", "Влідлий вогонь", "Лоліта"), Джером Селінджер (Jerome Salinger) (роман "Над прірвою у житті"), Курт Воннегут (Kurt Vonnegut) (романи "Бойня 15", "Сирени Титана"), Джон Апдайк (John Updike) (серія романів "Кролик", де дуже точно передається дух того часу).

Заключні розділи посібника значно менші за обсягом, ніж попередні, і об'єднують письменників не за літературними напрямками, а за етнічним і гендерним принципом. Таким чином, виділяється афроамериканська література, яка включає ранній період, письменників гарлемського ренесансу, повоєнного часу, жіночі імена. Серед національ-

них меншин також виділяються декілька груп письменників, творчість яких має такі спільні риси, як культурна ідентичність, асиміляція, двомовність, дискримінація. Тут автори посібника характеризують письменників-індіанців, письменників єврейського походження, вихідців з Мексики й Азії.

У цілому рецензований посібник справляє дуже позитивне враження, бо є надзвичайно корисною книгою для студентів, які вивчають американську літературу. Автори не переказують зміст конкретних творів, а дають потрібні орієнтири для того, щоб студенти не загубились у надзвичайно великому і різноманітному світі американської літератури як минулих епох, так і сучасності. Дуже цінним є те, що творчість окремих письменників і цілих літературних напрямків розглядається на тлі історичних і суспільно-політичних подій в американському

суспільстві, які, звичайно, наклали свій відбиток на тематику творів письменників. Звертає на себе увагу дуже репрезентативна джерельна база посібника, причому списки використаних джерел подаються двічі – спочатку після кожного розділу, потім у загальній бібліографії, але ці джерела не дублюються. Критичні літературознавчі роботи, на які спираються автори посібника, є сучасними і належать до кін. ХХ – поч. ХХІ ст., багато з них є інтернет-джерелами.

Єдине конструктивне побажання, яке можна висловити на адресу авторів, – це те, що, оскільки посібник призначений для самостійної роботи студентів, не завадило б після кожного розділу дати блок питань для самоконтролю. На нашу думку, це б дозволило студентам активізувати свої знання і підвищило методичну цінність цієї роботи.

НАШІ АВТОРИ

1. **Бережняк Валентина Миколаївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
2. **Блажко Марія Іванівна**, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри німецької мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
3. **Бойко Вікторія Миколаївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
4. **Бойко Надія Іванівна**, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
5. **Боднар Ольга Богданівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського національного економічного університету.
6. **Бондаренко Яна Олексіївна**, кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри германської і фіно-угорської філології Київського національного лінгвістичного університету.
7. **Вакулєнко Галина Михайлівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
8. **Давиденко Лариса Борисівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
9. **Данильченко Грина Валеріївна**, аспірантка кафедри германської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
10. **Дудар Олена Вікторівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського національного економічного університету.
11. **Гіна Зоя Олександрівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
12. **Жук Тетяна Василівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики викладання української мови і літератури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
13. **Киченко Олександр Семенович**, професор кафедри російської мови, зарубіжної літератури і методики навчання Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, доктор філологічних наук.
14. **Клипа Наталія Іванівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
15. **Ковальчук Любов Олександрівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського національного економічного університету.
16. **Коткова Людмила Іванівна**, викладач міського ліцею Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
17. **Кумейко Тетяна Анатоліївна**, викладач Київського національного економічного університету.
18. **Михед Тетяна Василівна**, доктор філологічних наук, професор кафедри зарубіжної літератури Інституту філології Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка.
19. **Мірошніченко Лілія Ярославівна**, кандидат філологічних наук, доцент, докторант Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
20. **Остапенко Людмила Михайлівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури та історії культури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
21. **Пасік Надія Михайлівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
22. **Петрик Олена Михайлівна**, асистент кафедри російської мови та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
23. **Попапенко Сергій Іванович**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
24. **П'ятничка Тетяна Василівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського національного економічного університету.
25. **Рудюк Тетяна Вікторівна**, кандидат філологічних наук, асистент кафедри методики викладання мови і літератури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
26. **Семененко Галина Миколаївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської і фіно-угорської філології Київського національного лінгвістичного університету.
27. **Сидоренко Валентина Олександрівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
28. **Сидоренко Тетяна Михайлівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
29. **Собчук Людмила Василівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Тернопільського економічного університету.
30. **Совтис Наталія Миколаївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри індоевропейських мов Національного університету "Острозька академія", докторант Київського національного університету ім. Т. Шевченка.
31. **Трибужанчик Анастасій Миколайович**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
32. **Хархун Валентина Петрівна**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри кафедри української літератури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
33. **Шевченко Світлана Петрівна**, асистент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

ШАНОВНІ АВТОРИ!

При поданні рукописів у наступні випуски журналу
"Наукові записки" Ніжинського державного університету ім. М.Гоголя
просимо дотримуватися нових ПРАВИЛ
оформлення та подання рукописів до журналу

До опублікування у журналі приймаються наукові статті, що раніше не друкувалися. Матеріали подаються українською, російською, англійською, німецькою мовами у **друкованому** та **електронному** виглядах. Друкуються на одному боці аркушів білого паперу формату А4 (210 x 297 мм) у форматі Word 97 або пізнішої версії, шрифт Times New Roman, кегль 14, з 1,5 інтервалом та розмірами полів: верхнє – 20 мм, лівє – 30 мм, правє – 15 мм, нижнє – 25 мм.

Обсяг статті – від 5 до 15 сторінок.

До рукопису додаються:

– **рецензія**, підписана спеціалістом вищої кваліфікації в тій галузі науково-технічного знання, до якої належить стаття за своїм змістом (для осіб, що не мають наукового ступеня);

– **витяг із протоколу** засідання кафедри чи іншого наукового підрозділу, де ця стаття обговорювалася, з ухвалою про рекомендацію її до друку в "Наукових записках" (для осіб, що не мають наукового ступеня);

– **дані про автора** (прізвище, ім'я, по батькові, адреса, науковий ступінь, вчені звання, посада, місце роботи, службовий та домашній телефони, e-mail), із котрим редакція матиме справу щодо опублікування рукопису;

– **квитанція про оплату** за друк статті – **17,00 грн. за 1 стандартну сторінку**.

До друку приймаються лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

СТРУКТУРА РУКОПISУ

1) Рукопис починається з **індексу УДК** у верхньому лівому куті першої сторінки тексту.

2) **Назва** друкується великими літерами по центру.

3) **Прізвище та ініціали автора** – під заголовком малими літерами.

4) **Короткі анотації українською, російською та англійською мовами** (до 6 речень).

5) **Ключові слова** українською, російською та англійською мовами.

6) **Основний текст** статті може розбиватися на розділи. Посилання в тексті подаються у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та сторінки ([7, с. 64]) у підзаголовку "Література".

7) Перед **списком використаних джерел**, який подається у порядку посилання, пишеться підзаголовок "Література".

Усі значення фізичних величин подаються в одиницях Міжнародної системи СІ.

У тексті використовується науковий та науково-популярний стиль, за винятком звертання до попередніх робіт або якщо інше зумовлене змістом статті.

Усі малюнки подаються на електронних носіях в одному зі стандартних форматів (jpeg, tiff). Усі малюнки і таблиці потрібно послідовно пронумерувати арабськими цифрами (**Рис. 1., Таблиця 1**). До кожного малюнка подають короткий підпис, а до таблиці – заголовок. Необхідно уникати дублювання графічного матеріалу і довгих заголовків таблиць.

Формули у статті подаються тільки в електронному варіанті й набираються через стандартний редактор формул Microsoft Equation, що входить до складу Microsoft Office.

Нумерація формул подається в круглих дужках. Нумеруються лише ті формули, на котрі у статті є посилання.

Рішення про публікацію статті приймає редколегія. Вона має право направити статтю на додаткову рецензію або експертизу, а також на літературну правку статті без погодження з автором. **Без попередньої оплати стаття до друку не допускається**.

Авторам надається коректура статті. Ніякі зміни верстки, за винятком помилок під час набору, не допускаються. Виправлену і підписану автором коректуру слід протягом трьох днів повернути в редакцію.

Думка редколегії не завжди збігається з думкою автора статті.

За достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей відповідають автори публікації.

ШАНОВНІ АВТОРИ!

Матеріали направляти за адресою:

м. Ніжин, вул. Кропив'янського, 2 (кафедра світової літератури та історії культури)

E-mail: svit.lit@mail.ru

Самойленко Григорій Васильович (тел. робочий: (04631)7-19-77; дом.: (04631)2-41-10)

У разі недотримання авторами усіх вищезазначених умов редакція має право повернути статтю на доопрацювання чи відмовити в її друкуванні

Зразок заяви

В редколегію журналу
"Наукові записки Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя"

ЗАЯВА

Я (Ми) _____

автор (співавтори) статті _____

прошу (просимо) опублікувати її в журналі "Наукові записки..."

Заявляю (заявляємо), що стаття написана спеціально для журналу, раніше ніде не публікувалась і не направлена для публікації в інші видання.

З чинним законодавством про друковані засоби інформації ознайомлений(ні) і за його порушення несу (несемо) персональну відповідальність.

"_____" _____ 201__ р.

Підпис